

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ: ЕКОНОМІКА, ФІНАНСИ, ПРАВО

Науковий журнал

Виходить 6 разів на рік

Заснований у січні 2010 р.

Журнал визнано МОН України

як фахове видання з економічних наук

категорії «Б»

2020

№4⁽¹¹¹⁾

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

МАЗАРАКІ Анатолій Антонович, д. е. н., професор, ректор КНТЕУ

Заступник головного редактора

ПРИТУЛЬСЬКА Наталія Володимирівна, д. т. н., професор,
перший проректор з науково-педагогічної роботи КНТЕУ

Відповідальний секретар

МЕЛЬНИЧЕНКО Світлана Володимирівна, д. е. н., професор,
проректор з наукової роботи КНТЕУ

Члени редакційної колегії (за галузями наук)

з економічних наук:

БЄЛОСТЄЧНИК Григорій, д. е. н., професор, ректор Молдавської економічної академії.

БЛАНК Ігор Олександрович, д. е. н., професор, професор кафедри економіки та фінансів підприємства КНТЕУ.

БОХАН Аліна Василівна, к. е. н., доцент кафедри світової економіки КНТЕУ.

ВОЛОСОВИЧ Світлана Василівна, д. е. н., професор, професор кафедри фінансів КНТЕУ.

ГАЙДУКЕВИЧ Агнешка, д. е. н., професор кафедри міжнародної торгівлі Краківського економічного університету (Польща).

ГОНЕТ Войцех, д. е. н., доцент Університету природничо-гуманітарних наук у Седльце (Польща).

ГОСПОДАРОВИЧ Анджей, д. е. н., професор Вроцлавського економічного університету (Польща).

ДОБЯ Мечислав, д. е. н., професор Краківського університету економіки (Польща).

ДУТІНЕЦЬ Ганна Володимирівна, д. е. н., доцент, завідувач кафедри світової економіки КНТЕУ.

КАЛЮЖНА Наталія Геннадіївна, д. е. н., доцент кафедри світової економіки КНТЕУ.

КВАЧ Ярослав Петрович, д. е. н., професор, директор Одеського торговельно-економічного інституту КНТЕУ.

ЛАНЕ Наталя, д. е. н., професор Ризького технічного університету (Латвія).

МЕЛЬНИК Тетяна Миколаївна, д. е. н., професор, завідувач кафедри міжнародного менеджменту КНТЕУ.

САЙ Валерій Миколайович, к. е. н., доцент, проректор з науково-педагогічної роботи та міжнародних зв'язків КНТЕУ.

ФЕДУН Ігор Леонідович, д. е. н., професор кафедри світової економіки КНТЕУ.

ШЛОСАРЧИК Богуслав, д. е. н., професор Жешувського університету (Польща).

з юридичних наук:

ВАЩЕНКО Юлія В'ячеславівна, д. ю. н., доцент, професор кафедри адміністративного права,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна).

ГУРЖІЙ Тарас Олександрович, д. ю. н., професор, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права КНТЕУ.

ГУРЖІЙ Анна Валеріївна, к. ю. н., доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права КНТЕУ.

ДЕШКО Людмила Миколаївна, д. ю. н., доцент.

КАВКА Інга, д. ю. н., професор Інституту права, адміністрації та економіки

Краківського педагогічного університету (Польща).

КАЛЮЖНИЙ Ростислав Андрійович, д. ю. н., професор, заступник директора з наукової роботи

Юридичного інституту Національного авіаційного університету (Україна).

КОПИЛЕНКО Олександр Любимович, д. ю. н., професор, директор Інституту законодавства

Верховної Ради України (Україна).

КУЗЬМЕНКО Оксана Володимирівна, д. ю. н., професор, заступник директора інституту з наукової

роботи ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (Україна).

ЛАНДЕ Роберт, професор права Балтиморського університету (США).

МАЗАРАКІ Наталія Анатоліївна, д. ю. н., доцент, завідувач кафедри міжнародного приватного,

комерційного та цивільного права КНТЕУ.

МОНТЕЙРО ФЕРНАНДЕС Антоніо, д. ю. н., професор Нового університету Лісабону (Португалія).

ОЛІЙНИК Олег Вікторович, д. ю. н., с. н. с., професор кафедри загальноправових дисциплін КНТЕУ.

ОНДРОВА Драгоміра, д. ю. н., завідувач кафедри державної політики і теорії державного управління,

факультет державного управління, Університет Павла Йозефа Шафарика у Кошиці (Словацьчина).

ОСИКА Сергій Григорович, к. ю. н., професор кафедри міжнародних економічних відносин КНТЕУ.

ПРИМАК Володимир Дмитрович, д. ю. н., професор кафедри міжнародного приватного, комерційного

та цивільного права КНТЕУ.

ПУСОВИТІ Юлія Юрївна, к. ю. н., доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного

права КНТЕУ.

СОБАКАРЬ Андрій Олександрович, д. ю. н., професор, завідувач кафедри адміністративного права, процесу

та адміністративної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ (Україна).

ХМЕЛКО Ірина, д. ф. н., доцент, Університет Теннессі в Чаттануга, штат Теннессі (США).

ЯКУШЕВИЧ Адам, д. ю. н., доцент Інституту права, адміністрування та менеджменту Університету

Казимира Великого в Бидгощі (Польща).

Засновник, редакція,
видавець і виготовлювач

**КИЇВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
ТОРГОВЕЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Завідувач редакції

І. В. Кривицька

Редактори: Е. Ю. Кириченко,

М. В. Дубко

Художньо-технічний редактор

І. В. Кривицька

Підписано до друку 01.09.2020.

Тираж 200 пр. Зам. 380.

Адреса редакції, видавця,

виготовлювача:

вул. Чигоріна, 57, м. Київ,

Україна, 01042

Телефон редакції: 529-50-24

E-mail: zt@knute.edu.ua

Свідоцтво

про державну реєстрацію

серія КВ № 22092-11992ПР

від 16.05.2016

Індекс журналу в Каталозі видань

України на 2020 рік – 09641

Надруковано на обладнанні КНТЕУ

Свідоцтво суб'єкта видавничої

справи серія ДК № 4620

від 03.10.2013

Видається за рекомендацією

Вченої ради КНТЕУ

(протокол засідання № 1

від 28.08.2020)

Статті проходять рецензування.

Передрук і переклади матеріалів,

опублікованих у журналі,

дозволяються лише зі згоди

автора та редакції

Журнал представлено в міжнародних і національних наукометричних базах: Індекс Копернікус (Index Copernicus); реферативній базі даних «Україніка наукова», а також у пошуковій системі Академії Google (Google Scholar)

© Київський національний торговельно-економічний університет, 2020

З М І С Т

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

ЛАГУТІН В., ПЕТРЕНКО Н.	Реалізація державної політики протидії корупції	5
МОЛЧАНОВА Е.	Глобальні тренди світової торгівлі товарами	23
ДУГІНЕЦЬ Г., ВІРИЧ І.	Політика «економічного прориву»: досвід Чилі	35
САЛІХОВА О., ГОНЧАРЕНКО Д.	Фармацевтична індустрія Мексики: урок для України	47

МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ

МЕЛЬНИК Т., ТУНІЦЬКА Ю.	Інституційне забезпечення міжнародної конкурентоспроможності АПК України	69
БУДЗЯК В., БУДЗЯК О.	Зерновий експорт України	90
ПУГАЧЕВСЬКА К.	Імпортозалежність економіки України: детермінанти та ризики	103
МЕЛЬНИЧУК О.	Міжнародна торгівля послугами	115

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ

ПРОСКУРНІНА Н.	Штучний інтелект у маркетинговій діяльності	129
-----------------------	---	-----

C O N T E N T

WORLD ECONOMY

LAGUTIN V., PETRENKO N.	Implementation of the state anti-corruption policy	5
MOLCHANOVA E.	Global trends of world merchandise trade	23
DUGINETS G., VIRYCH I.	«Economic breakthrough» policy: Chile experience	35
SALIKHOVA E., HONCHARENKO D.	Pharmaceutical industry of Mexico: a lesson for Ukraine	47

INTERNATIONAL TRADE

MELNYK T., TUNITSKA Yu.	Institutional support of the international competitiveness of the agro-industrial complex of Ukraine	69
BUDZIAK V., BUDZIAK O.	Grain exports of Ukraine	90
PUGACHEVSKA K.	Import dependence of Ukraine's economy: determinants and risks	103
MELNYCHUK O.	International trade in services	115

DIGITAL TECHNOLOGIES

PROSKURNINA N.	Artificial intelligence in marketing activities	129
-----------------------	--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

МИРОВОЕ ХОЗЯЙСТВО

ЛАГУТИН В., ПЕТРЕНКО Н.	Реализация государственной политики противодействия коррупции	5
МОЛЧАНОВА Э.	Глобальные тренды мировой торговли товарами	23
ДУГИНЕЦ А., ВИРЫЧ И.	Политика «экономического прорыва»: опыт Чили	35
САЛИХОВА Е., ГОНЧАРЕНКО Д.	Фармацевтическая индустрия Мексики: урок для Украины	47

МЕЖДУНАРОДНАЯ ТОРГОВЛЯ

МЕЛЬНИК Т., ТУНИЦКАЯ Ю.	Институциональное обеспечение международной конкурентоспособности АПК Украины	69
БУДЗЯК В., БУДЗЯК О.	Зерновой экспорт Украины	90
ПУГАЧЕВСКАЯ Е.	Импортозависимость экономики Украины: детерминанты и риски	103
МЕЛЬНИЧУК О.	Международная торговля услугами	115

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

ПРОСКУРНИНА Н.	Искусственный интеллект в маркетинговой деятельности	129
-----------------------	---	-----

УДК 328.185-048.66 DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020\(111\)01](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020(111)01)

ЛАГУТІН Василь	д. е. н., професор, завідувач кафедри економічної теорії та конкурентної політики Київського національного торговельно-економічного університету
<i>E-mail:</i> v.lagutin@knute.edu.ua	вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
ORCID: 0000-0001-6626-4381	
ПЕТРЕНКО Наталія	аспірант кафедри економічної теорії та конкурентної політики Київського національного торговельно-економічного університету
<i>E-mail:</i> npetrenko79@ukr.net	вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
ORCID: 0000-0002-9873-2327	

РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Проаналізовано напрями реалізації політики протидії корупції в Україні, досліджено досвід закордонних країн, розглянуто вертикальну та горизонтальну стратегії подолання корупції. Висвітлено основні завдання антикорупційної реформи, запровадження яких сприятиме зменшенню корупційних проявів і зниженню загального рівня корупції в державі, а також підвищенню соціально-економічних стандартів життя населення.

Ключові слова: корупція, політика протидії корупції, механізм реалізації державної політики протидії корупції, вертикальна та горизонтальна стратегії протидії корупції.

Лагутин В., Петренко Н. Реализация государственной политики противодействия коррупции. Проанализированы направления реализации политики противодействия коррупции в Украине, исследован опыт зарубежных стран, рассмотрены вертикальная и горизонтальная стратегии противодействия коррупции. Освещены основные задачи антикоррупционной реформы, реализация которых будет способствовать снижению уровня коррупционных проявлений в государстве, а также повышению социально-экономических стандартов жизни населения.

Ключевые слова: коррупция, политика противодействия коррупции, механизм реализации политики противодействия коррупции, вертикальная и горизонтальная стратегии противодействия коррупции.

Постановка проблеми. Політика будь-якої держави спрямована на підвищення суспільного добробуту, а метою політики протидії корупції є зменшення її рівня в державі, а також захист прав та інтересів громадян і суспільства від негативних наслідків корупції.

Різноманіття аспектів господарської діяльності визначає й різноманіття інструментів державної політики протидії корупції, що сприяють досягненню поставлених цілей. Ефективна протидія корупції повинна мати чітко сплановані та скоординовані дії, об'єднані спільною концепцією, оскільки системні явища потребують системного підходу в їхньому подоланні. Сучасна суспільно-політична наука розглядає проблему антикорупційної політики як поєднання соціальних, економічних та правових аспектів діяльності органів влади. Тобто протидія корупції має базуватися на наукових засадах і системному підході, дотримуючись антикорупційного законодавства.

Сьогодні в Україні не існує єдиної думки стосовно формування ефективних напрямів запобігання та подолання корупції, недостатньо повно та комплексно досліджено проблеми побудови замкненого циклу системи запобігання та протидії корупції. Опрацювання закордонних і вітчизняних наукових праць з цієї проблематики свідчить про актуальність проведення досліджень щодо питань запобігання та протидії корупції.

Політика протидії корупції визначається сукупністю правових, економічних, освітніх, виховних, організаційних та інших заходів, спрямованих на створення системи запобігання та протидії корупції та усунення причин її виникнення. За даними Всесвітнього економічного форуму, щорічні втрати, що пов'язані з корупцією, становлять не менше як 2,6 трлн дол. США, або 5 % світового валового внутрішнього продукту [1].

Нагальною потребою українського суспільства є підвищення соціально-економічних стандартів, зокрема через подолання наслідків кризових явищ, які охоплюють нашу державу не одне десятиліття, і корупція тут посідає чільне місце. Серед причин виникнення корупції доречно визначити: недосконалість системи державного управління й судової системи, відсутність професійних управлінців, політична корупція в парламенті, брак політичної волі високопосадовців у боротьбі з проявами корупції, слабкість інститутів громадянського суспільства тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні підходи до питань економічних, правових, соціальних та етичних джерел корупції, розв'язання проблем протидії корупції розглянуті в працях закордонних учених, як-от: Д. Аджемоглу, С. Беккер, Д. Ганс-Морс, С. Роуз-Аккерман, Ф. Фукуяма [2–6] тощо.

Серед вітчизняних науковців цю проблему досліджували Ф. Абрамов [7], З. Варналій [8], А. Волошенко [9; 10], О. Длуго-польський [11], В. Мандибуря [12], М. Марчук [13], А. Новак [14; 15].

Метою статті є дослідження наявного стану політики протидії корупції в Україні, визначення проблем її реалізації та перспективних напрямів протидії її поширенню з урахуванням досвіду закордонних країн.

Матеріали та методи. Теоретико-методологічною основою статті є фундаментальні та прикладні наукові праці закордонних і вітчизняних учених, монографії, що розкривають основні аспекти механізму реалізації державної політики протидії корупції, матеріали наукових і науково-практичних конференцій міжнародного рівня, які присвячені дослідженню зазначеної проблеми. Інформаційно-емпіричну базу дослідження склали інформаційні, аналітичні та методичні матеріали, дослідження міжнародної організації *Transparency International*, інтернет-матеріали.

У ході дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи: компаративний аналіз, індукційний і дедукційний, наукового абстрагування, міждисциплінарний підхід, що дало змогу детальніше розкрити сутність досліджуваної проблеми, виявити тенденції розвитку та визначити основні напрями державної політики протидії корупції з метою отримання найвищих результатів за її реалізації.

Результати дослідження. Проблеми корупції в економічній сфері мають міжнародний характер: їй намагаються протидіяти як у провідних індустриальних країнах, так і в найменш економічно розвинених державах; у міжнародних і регіональних організаціях, органах законодавчої та виконавчої влади тощо. Жодна з економічних і соціально-політичних систем світу не має імунітету від корупції, змінними є лише її обсяги та форми, що залежать від ставлення до цього явища держави. Корупція провокує й поглиблює суспільні кризові явища, негативно впливає на економічні процеси, руйнує засади демократичності, законності, громадянського суспільства. Визначення ефективних заходів протидії поширенню корупції значною мірою залежить від розуміння шляхів щодо цієї протидії. Зокрема доречним є вивчення міжнародного досвіду протидії корупції, дієвого антикорупційного законодавства, ефективне його застосування на практиці, наявність відповідних матеріальних ресурсів, принципове ставлення державних службовців до виконання своїх обов'язків, високий рівень громадської свідомості, політична воля вищого керівництва держави.

В. Мандибура у своїх працях зазначає, що завдання боротьби з корупцією наразі є загальнодержавними та пріоритетними [12]. М. Марчук вважає, що антикорупційна політика повинна стати ключовим елементом у загальнодержавній політиці та має бути спрямована на зміну ставлення населення до цього явища й на можливість безпосередньо впливати на результати боротьби з нею [13]. Найдієвішим механізмом у цьому питанні є ефективне функціонування інституту антикорупційних органів, що системно формує та реалізовує антикорупційну політику, коригує основні методи та механізми запобігання й подолання корупції.

Корупція є системним явищем, а отже й підхід до політики протидії корупції має бути системним, а саме:

інформаційно-дослідний (формування даних про природу корупції, її види та прояви, дослідження конкретних корупційних випадків);

правотворчий (створення узгодженої системи законодавства без прогалин для корупційних проявів);

інституційно-установчий (формування збалансованого функціонування та взаємодії державних антикорупційних органів);

контрольно-наглядовий (перевірка управлінських рішень, пов'язаних із розподілом соціально-вагомих ресурсів, наданням публічних послуг, витрачанням бюджетних коштів);

правоохоронний (виявлення та розслідування корупційних випадків);

профілактичний (запобігання можливості виникнення корупційних проявів).

Політика протидії корупції має формуватися за такими напрямками:

- обґрунтування концепції державної політики протидії корупції;

- прийняття нормативної бази;

- забезпечення діяльності антикорупційних органів;

- розслідування корупційних випадків і відповідальності винних осіб;

- безперервний моніторинг корупційних дій і вживання заходів щодо боротьби з ними;

- фінансування державного апарату в цілому та антикорупційних програм зокрема;

- міжнародне співробітництво в антикорупційному напрямі;

- формування суспільної нетерпимості до корупційних проявів шляхом просвітницької роботи з громадянами.

В українському законодавстві *визначення антикорупційної політики* відсутнє, тому, виходячи з власних досліджень, можемо зробити висновок, що це діяльність, спрямована на попередження корупції, зокрема це виявлення та усунення причин корупції (профілактика); виявлення, попередження, припинення, розкриття та розслідування корупційних правопорушень (протидія); мінімізація та ліквідація наслідків корупційних порушень (усунення наслідків).

Відповідно до положень статті 5 Конвенції ООН проти корупції, яка набула чинності для України 1 січня 2010 року, кожна держава-учасниця, згідно з основоположними принципами своєї правової системи, розробляє й здійснює або проводить ефективну скоординовану політику протидії корупції, що сприяє участі суспільства і відображає принципи правопорядку, належного управління державними справами й державним майном, чесності та непідкупності, прозорості й відповідальності; прагне встановлювати та заохочувати ефективні види

практики, спрямовані на запобігання корупції; а також періодично проводить оцінку відповідних правових інструментів й адміністративних заходів з метою визначення їхньої адекватності завданням запобігання корупції та боротьбі з нею; держави-учасниці, в належних випадках і згідно з основоположними принципами своїх правових систем взаємодіють одна з одною та з відповідними міжнародними й регіональними організаціями в плануванні заходів, зазначених у цій статті, та сприянні їм [16].

Державна політика протидії корупції ставить за мету досягнення соціально-економічних ефектів. До *економічних* належать ефективний розподіл і витрачання державних коштів і ресурсів; зменшення фінансових і комерційних ризиків бізнесу; покращення інвестиційного клімату, збільшення інвестицій; зменшення рівня тіньової економіки й збільшення податкових надходжень до бюджету; створення умов для розвитку економіки та полегшення ведення бізнесу; підвищення ефективності економіки країни в цілому. До *соціальних* – забезпечення прав і свобод людини та громадянина; зниження соціальної нерівності та бідності населення; підвищення соціальних стандартів життя громадян; зменшення рівня соціальної напруги; відкритість і гласність під час процедури прийняття важливих соціальних рішень. Отже, політика протидії корупції спрямована на запобігання корупційним проявам, забезпечення незворотності покарання в разі їхнього виявлення, формування антикорупційної свідомості громадян.

Пріоритетними завданнями державної політики протидії корупції є:

- забезпечення верховенства права як основи демократичних перетворень і розвитку громадянського суспільства, засобів масової інформації, вільної конкуренції у сфері підприємництва;
- проведення аналізу рівня корупції в державі, причин і умов її існування та корупційних ризиків в основних сферах життєдіяльності;
- встановлення безпосередньої відповідальності за прийняті рішення та їхні наслідки;
- налагодження дієвого механізму фінансового аудиту доходів і видатків державних службовців;
- відображення результатів аналізу та оцінки законодавчого й інституційного забезпечення запобігання та протидії корупції й напрямів їх удосконалення;
- формування у громадян позиції неприйняття корупційних проявів;
- забезпечення відповідальності громадян за корупційні прояви.

Механізм реалізації державної політики протидії корупції – це система, що має комплекс конкретних законодавчих, організаційно-управлінських, економічних, соціально-психологічних важелів, які

впливають на рівень корупції в державі, забезпечують ефективну протидію цьому явищу, удосконалюють заходи з протидії корупції.

Механізм реалізації державної політики протидії корупції передбачає створення системи запобігання проявам корупції на основі нових засад її формування та реалізації, враховуючи актуальні корупційні загрози, та дає можливість знизити рівень корупції в державі, збільшити обсяг інвестицій в економіку (у т. ч. іноземних), підвищити ступінь довіри населення до влади. Засади державної політики протидії корупції визначаються *антикорупційною стратегією*, яка є комплексним документом загальнодержавного рівня й містить заходи із запобігання та протидії корупції, приймається на певний період та має на меті розробку системи прийняття рішень стосовно антикорупційної політики шляхом аналізу статистичних даних, моніторинг виконання рішень попередньої стратегії та їхньої ефективності. Антикорупційна стратегія визначає загальне бачення державної політики протидії корупції, а також є підставою для розробки та затвердження Державної програми щодо конкретних дій стосовно реалізації стратегії. Негативним фактором щодо реалізації політики протидії корупції є відсутність в Україні Антикорупційної стратегії на 2018–2020 рр. Проєкт Стратегії відхилено Верховною Радою через численні зауваження від українських і закордонних експертів, та, як наслідок, антикорупційні заходи, що проводилися після закінчення терміну попередньої Стратегії, є несистемними та нескоординованими.

Основними факторами негативного впливу на діяльність, спрямовану на зниження проявів корупції в Україні, є *соціально-економічні*, що забезпечують формування умов для поширення корупції; та *культурно-історичні*, зокрема менталітет громадян, дотримання ними традицій і етичних норм поведінки.

З урахуванням досвіду боротьби з корупцією в закордонних країнах можна визначити вертикальну та горизонтальну *стратегії протидії корупції*. *Вертикальній моделі* притаманне швидке досягнення результатів, юридична відповідальність і контроль діяльності високопосадовців (сінгапурська, або азійська модель – Сінгапур, Японія, Південна Корея). Її суть полягає в досягненні такого рівня корупції, який прийнятний для влади та громадян. *Горизонтальна* стратегія передбачає поступову антикорупційну діяльність, засновану на антикорупційних стимулах, громадському тиску на корупціонерів, максимальній свободі слова, високих етичних нормах службовців (шведська або європейська модель – Швеція, Данія, Фінляндія, Нідерланди).

Розглянемо окремо *вертикальну (азійську)* і *горизонтальну (скандинавську)* стратегії протидії корупції. У Сінгапурі боротьба з корупцією має систему заходів, які проводилися у два етапи. *Перший* – це зміна законодавства шляхом прийняття Акту про запобігання корупції, що містив перелік корупційних діянь і встановлював відповідальність за їхнє учинення, та створення Бюро розслідування випадків корупції з

розширеними повноваженнями. Другий етап має якісний підбір кадрів, застосування репресивних методів (численні звільнення працівників митниці та інших державних служб) і використання електронного урядування, що забезпечило простоту та доступність спілкування з громадянами, юридичними особами, організаціями державних службовців [17].

Кадрова політика Японії є одним із найважливіших напрямів боротьби з корупцією в державі й ґрунтується на принципі меритократії (створення сприятливих умов для обдарованих і працелюбних громадян, які надалі матимуть шанс зайняти високе суспільне становище в умовах вільної конкуренції). Тож, на керівних державних посадах перебуватимуть найздібніші особи незалежно від їхнього соціального чи економічного статусу. Високе матеріальне заохочення є складовою престижу державної служби в країні. В Японії існує відкритий реєстр осіб, звинувачених у корупції, що дає змогу громадянам контролювати процес притягнення корупціонерів до відповідальності. У боротьбі з корупцією пріоритетними є профілактичні заходи, водночас здійснюється жорсткий контроль за дотриманням антикорупційного законодавства та невідворотність покарання.

Заходом антикорупційної спрямованості в Південній Кореї є пропаганда «культури прозорості» серед населення країни. Програма «OPEN», відома в усьому світі, є онлайн-системою розгляду заяв громадян чиновниками міської адміністрації. Свобода доступу до інформації про етапи та результати розгляду справи унеможливорює виникнення особистих контактів з державними службовцями та зменшує можливість впливу на прийняття незаконних рішень. Спеціалізованим органом у сфері протидії корупції є Комітет з аудиту й інспекції, який зобов'язаний розпочинати розслідування обвинувачень у корупції за будь-якою заявою громадян.

Отже, антикорупційна політика країн азійської моделі реалізується в декількох напрямках: *репресивному* (невідворотність покарання – Південна Корея), *профілактичному* (запобігання корупції – Японія), *системному* (застосування системних заходів щодо запобігання корупції – Сінгапур), який можна вважати найефективнішим.

Антикорупційна політика *скандинавських країн*, яким притаманна *горизонтальна* стратегія, має концепцію державного управління *Good Governace*, що поєднує механізми, процеси й інститути, через які громадяни та групи виражають свої інтереси. Антикорупційна політика базується на участі громадян у прийнятті рішень; транспарентності доходів, прийнятих рішень і дій; своєчасній реакції на потреби громадян; підзвітності державних структур громадськості.

Сутність поетапної антикорупційної політики Швеції полягає у встановленні високих етичних стандартів для державних службовців у поєднанні з високою заробітною платою. Основними антикорупцій-

ними діями Швеції є створення незалежного суду та вільний внутрішній державний доступ до документів.

За даними дослідження *Transparency International*, у Данії майже відсутня корупція. У країні не існує спеціалізованого антикорупційного органу, кожен має інформаційний доступ до діяльності державних установ, ЗМІ мають вільний доступ до державних документів. Антикорупційна діяльність у Данії спрямована на превентивні заходи, існує «абсолютна нетерпимість» до корупції.

До країн скандинавської моделі протидії корупції також належить Фінляндія, хоча, на думку деяких дослідників, унаслідок соціально-економічного розвитку країни та через відсутність сприятливого середовища для корупції в цій країні моделі протидії корупції як такої взагалі немає. У Фінляндії відсутні спеціальні антикорупційні закони, натомість діють запобіжні антикорупційні норми. Так, Конституція Фінляндії забезпечує гарантії проти зловживання державною владою. Проте необхідно враховувати, що корупція – це комплексна проблема, тож соціально-економічний розвиток не є єдиною складовою впливу на корупцію.

До скандинавської моделі варто віднести й Нідерланди, що мають високі рейтинги сприйняття корупції. За даними *Transparency International*, основними антикорупційними заходами в Нідерландах є: створення жорсткого громадського контролю за діяльністю чиновників; вагома роль у боротьбі з корупцією ЗМІ, що оприлюднюють випадки корупції та проводять незалежні розслідування; заборона обіймати посади на державній службі в разі викриття корупційних діянь з одночасною втратою всіх соціальних пільг.

Антикорупційна політика *Китайської Народної Республіки* суттєво відрізняється від розглянутих вище (є виключно китайською) та ґрунтується на репресивних методах: за вчинення корупційних злочинів передбачено найвищу міру покарання. Основним завданням чиновників є сприяння підприємству, втручання у справи бізнесу відбувається лише в разі грубого порушення підприємцем законодавства. За інших умов чиновники дотримуються «режиму спостереження». Така політика має велику підтримку в китайському суспільстві, про що свідчать результати опитування Державного статистичного управління КНР, за якими понад 90 % китайських громадян задоволені її результатами. Крім того, в країні проводяться роботи по поверненню колишніх державних службовців, що підозрюються в корупційних злочинах, які втекли за кордон. З 2015 по 2019 рр. до країни повернули понад 5 тис. чиновників, з них 56 зі списку 100 найрозшукуваніших осіб Інтерполу, які переховувалися в більш як 120 країнах і регіонах світу. Сума повернутих коштів за цей період становить понад 10 млрд юанів (приблизно 3 млрд дол. США) [18; 19].

Отже, за результатами проведеного дослідження моделей політики протидії корупції перевагою вертикальної стратегії протидії корупції

вважають швидко результативність, однак її недоліком є неповна ліквідація корупції, а лише досягнення певного її рівня. Пріоритетом у горизонтальній моделі є активне залучення громадськості, підвищення рівня правової свідомості та правової культури населення, формування у нього нетерпимості до корупції.

Абсолютно перемогти корупцію неможливо, оскільки надмірне впровадження методів контролю та покарання дуже витратне, тож для повної ліквідації корупції необхідні чималі зусилля. Протидії корупції лише шляхом заборон і матеріальних покарань є недостатньо ефективними, оскільки це може призвести до зловживань у вигляді неправомірних дій з боку державних службовців. Тому в Україні варто збалансовано використовувати репресивні та превентивні методи подолання корупції та розробити стратегію антикорупційної діяльності на основі поєднання переваг обох моделей протидії корупції. Основою політики протидії корупції в Україні має стати формування свідомості неприйняття корупції громадянами, забезпечення свободи слова, публічності діяльності державних службовців, встановлення жорсткого контролю за їхніми діями, невідворотність покарань за корупційні дії, градація штрафів залежно від розміру хабаря.

Політика протидії корупції має проводитися в конкретних умовах у конкретному інституційному середовищі. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції є органи прокуратури та Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК). Водночас у зазначеному законі не враховані інші органи, які формують та реалізують антикорупційну політику [20].

В Україні відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна–2020» створено *інституційну систему запобігання і протидії корупції* шляхом утворення Національного антикорупційного бюро (для виявлення та розслідування злочинів вищих посадових осіб) та Національного агентства з питань запобігання корупції (для впровадження інструментів попередження корупції та контролю за доброчесністю службовців) [21–23]. Органами державної влади, що безпосередньо формують і реалізують політику протидії корупції, є: Верховна Рада України, яка визначає правові основи державної антикорупційної політики; Президент України, що з'ясовує сутність і зміст цієї політики (Національна рада з питань антикорупційної політики при Президенті України); Кабінет Міністрів України, що відповідає за реалізацію антикорупційної політики; Національне агентство з питань запобігання корупції, що формує антикорупційну політику та запобігає корупції.

За період з 2015 по 2019 рр. у напрямі забезпечення реалізації державної політики протидії корупції зроблено значні кроки, яких вимагали міжнародні організації та сучасний стан антикорупційної політики: утворено НАЗК та НАБУ, проведено реформи прокуратури,

державної служби, системи закупівель. Проте нагальним залишаються питання: удосконалення діяльності зазначених установ з урахуванням пріоритетів розвитку державної політики протидії корупції; внесення змін до антикорупційного законодавства щодо уточнення завдань з реалізації антикорупційної політики із визначенням місця кожного антикорупційного органу та з метою усунення недоліків, що створюють умови для корумпованих суспільних відносин; визначення критеріїв ефективності їхньої роботи та показників результативності виконання антикорупційних заходів. Антикорупційні органи повинні постійно взаємодіяти, адже формування спільної та єдиної діяльності антикорупційних органів є основою якісної боротьби з корупцією та мінімізації її проявів.

Корупція є неодмінною складовою механізму з відмивання незаконно отриманих доходів, що посилює актуальність питання протидії цьому. За період 2013–2019 рр. середня вартість матеріальних збитків за корупційними правопорушеннями, вчиненими чиновниками, становить 7,4 млрд грн, з них вартість відшкодування знаходиться на вкрай низькому рівні й не перевищує 0,07 млрд грн [24].

Відтак, враховуючи досвід КНР, нагальним є питання впровадження ефективних механізмів повернення до офіційного сектору економіки корупційних капіталів. Це сприятиме вагомому наповненню державного бюджету, удосконаленню довгострокової стабільності та зорієнтованості національної економіки на стратегічний розвиток і зростання, зміцненню економічної безпеки України, підвищенню довіри громадян до дій влади в напрямі реалізації антикорупційної політики.

Для українського суспільства характерний високий ступінь аномії, оскільки чиновникам притаманна рентоорієнтована поведінка під час виконання ними основних функцій держави. При цьому стан аномії задовольняє лише невелику групу громадян, що використовує неформальну норму поведінки, а значна частка населення діє в рамках закону та звикла до соціальних гарантій, порядку й традиційних умов життя. В Україні здебільшого законодавчі норми не виконуються або виконуються з порушенням, однак влада вдається до прийняття ще більшої кількості законів і постанов, що доповнюють та коригують попередні. Тож за кількістю норм і законів, що вводяться у дію, ступенем їх виконання та суперечливості можна судити про рівень аномії в суспільстві. Корупція є найвагомим критерієм аномічного стану економіки. Тому протидія корупції як інституційної деформації повинна мати *комплексний характер* та базуватися на *принципі верховенства права*.

Варто зазначити, що боротьба з корупцією є завданням не тільки органів державної влади та місцевого самоврядування, а й інститутів громадянського суспільства. Громадські експерти вважають, що ефективній співпраці органів влади та інститутів громадянського

суспільства в питанні реалізації політики протидії корупції перешкоджають небажання посадових осіб співпрацювати з громадськістю, їхня орієнтація на власні інтереси шляхом завдання збитків державним, недовіра до рекомендацій громадських організацій, відсутність державного фінансування співпраці посадовців з громадськістю [25]. Отже, необхідно підвищувати рівень взаємодії державних службовців із громадськістю шляхом проведення просвітницьких заходів щодо ефективності використання потенціалу інститутів громадянського суспільства в реалізації антикорупційної політики. Крім того, важливими є уніфікація звітності інститутів громадянського суспільства та декларування фінансового й майнового стану їхніх членів для підвищення довіри до них та зниження ризику втрати ними орієнтованості на розв'язання соціальних проблем.

Узагальнення результатів ефективного застосування інструментів антикорупційних програм в закордонних країнах наведено в таблиці.

Таблиця

Ефективність застосування антикорупційних інструментів закордонними країнами

Інструменти	Ефекти від застосування*	Країни
Створення спеціальної антикорупційної інституції	Захід успішно спрацював у країнах, що поборолі корупцію. Проте чиновники країн, що розвиваються, з високим рівнем корупції не бачать потенційної користі від цього інструменту	Гонконг, Сінгапур, Естонія, Польща
Підвищення рівня оплати праці державним службовцям	Оскільки корупційні доходи часто є домінуючими, короткострокового ефекту від цього заходу не виявлено. Обіймання корупційної посади пов'язано з її «купівлею», і підвищення оплати праці призводить до підвищення «ціни» посади, що купується	Ізраїль, Швеція, Грузія
Підвищення відповідальності за фінансову звітність	Виявлено лише незначний ефект зниження рівня корупції	Великобританія, Естонія
Створення громадських антикорупційних організацій	Незалежний моніторинг рівня корумпованості, роз'яснення антикорупційного законодавства, активність громадян сприяє зниженню рівня корупції	Швеція, Ізраїль, Великобританія
Побудова інноваційної моделі електронної держави	Запровадження електронного урядування для забезпечення функціонування органів влади в режимі реального часу та максимального спрощення й доступності, забезпечення вільного доступу до інформації, підвищення технологічного рівня обслуговування з метою зниження ризиків від дискреційних прав чиновників зводить до мінімуму прояви корупції	Естонія, Сінгапур, Японія, Південна Корея

Інструменти	Ефекти від застосування*	Країни
Розвиток суспільної антикорупційної моралі	Антикорупційна просвітницька діяльність, існування добровільних інформаторів у деяких країнах, які отримують заохочення від вартості матеріальної шкоди, що встановлена за його інформацією, має значний ефект у протидії проявам корупції	Швеція, Данія, Фінляндія, Нідерланди
Моніторинг потенційних місць виникнення корупції	Розробка системи моніторингу можливих місць виникнення корупційних дій у державних та громадських організаціях і безперервний контроль діяльності осіб, що там працюють, призводить до зниження рівня корупції лише за системне використання такого інструмента	Нідерланди, Румунія, Ізраїль
Застосування «агресивних» методів	Конфіскація майна корупційного походження, навіть якщо набувачами є спадкоємці корупціонера, має значний превентивний ефект для вчинення корупційних дій	Румунія, Німеччина, КНР

* Узагальнені емпіричні дані.

Джерело: розроблено авторами за [26–28].

Світовий досвід протидії корупції показує, що універсальних методів проти неї не існує, кожній державі притаманні свої ефективні інструменти, хоча принципової різниці між ними немає. Кожна країна обирає свій шлях протидії цьому явищу, беручи за основу міжнародні антикорупційні стандарти. Здійснювані антикорупційні заходи протидії корупції мають бути економічно обґрунтованими з огляду на їхню економічну ефективність, а також з урахуванням можливих негативних побічних наслідків і реальної економічної можливості їхнього втілення в життя. Антикорупційна діяльність в економічній сфері повинна базуватися на антикорупційній програмі, реалізація якої має пронизувати всі програми оновлення та виступати в якості додаткового обґрунтування виконання відповідних заходів у суміжних програмах, а також обов'язково враховувати думку та готовність населення до протидії цьому явищу, його потенціал і можливості.

Висновки. Ефективна антикорупційна політика повинна відповідати умовам сучасності, враховувати масштаби поширення корупції в суспільстві, зокрема й в зонах підвищеного корупційного ризику, передбачати основні напрями протидії системній корупції та ефективні механізми замкненого циклу проведення антикорупційних заходів.

Враховуючи міжнародний досвід подолання корупції та ґрунтуючись на власних дослідженнях, запропоновано такі напрями удосконалення процесу реалізації політики протидії корупції в Україні:

посилення інституційної спроможності НАЗК для підвищення ефективності його діяльності шляхом внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції»;

щорічний перегляд Державної програми, прийнятої для реалізації засад Антикорупційної стратегії на основі постійного моніторингу реалізації антикорупційної політики шляхом внесення уточнень на основі проміжних звітів НАЗК;

удосконалення якості антикорупційної експертизи законодавства шляхом вдосконалення методичних рекомендацій щодо її проведення та підвищення кваліфікації посадових осіб, які її здійснюють, адаптація антикорупційного законодавства до вимог Європейського Союзу;

забезпечення дієвого механізму координації органів, що формують і реалізують антикорупційну політику держави;

забезпечення дотримання правил поведінки осіб, визначених ст. 3 ЗУ «Про запобігання корупції», шляхом підготовки роз'яснень до змісту кожного правила для формування культурно-етичних норм неприйняття корупційної поведінки;

удосконалення законодавства про запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування шляхом розроблення концепції, яка б враховувала розміщення норм і правил у межах одного нормативного документа;

реформа виборчих технологій шляхом внесення змін до законодавства, що регулює порядок створення та функціонування політичних партій, для мінімізації їхньої залежності від окремих осіб;

подальша реалізація реформи державної служби, удосконалення законодавства про державну службу шляхом поліпшення процедури конкурсного відбору на посаду, реформування системи оплати праці державних службовців, чіткого визначення відповідальності за корупційні прояви;

удосконалення механізму забезпечення прозорості державної економічної політики.

Через низький рівень довіри суспільства до влади варто забезпечити прозорість діяльності державних органів, на які покладено функцію реалізації політики протидії корупції, мінімізувати корупційні ризики у сфері надання адміністративних послуг, забезпечити невідворотність покарання за корупційні правопорушення. Для формування в суспільстві негативного ставлення до корупції, антикорупційної свідомості сприятиме проведення інформаційно-просвітницьких кампаній через ЗМІ, соціальні мережі, інтернет.

Враховуючи, що процес формування та реалізації державної політики протидії корупції є безперервним у часі та потребує постійного удосконалення, актуальними будуть подальші наукові дослідження в цьому напрямі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Послання Генерального секретаря ООН з нагоди Міжнародного дня боротьби з корупцією: Офіційний сайт представництва ООН в Україні. URL: <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentr/news/2756-2010-12-09-10-16-37-poslannya-generalnogo-sekretar>.
2. Аджемоглу Д. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты / Дарон Аджемоглу, Джеймс А. Робинсон. Москва: АСТ, 2015. 575 с.
3. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії. Київ: Наш формат, 2019, 608 с.
4. Rose-Ackerman S., Bonnie J. Palifka (2016). Corruption and Government: Causes, Consequences and Reform. Cambridge UK.: Cambridge University Press. 618 p.
5. Becker S., Boeckh K., Hainz C., Woessmann L. The Empire Is Dead, Long Live the Empire! Long-Run Persistence of Trust and Corruption in the Bureaucracy. *The Economic Journal*. 2016. Vol. 126, № 590. P. 40-74.
6. Gans-Morse J., Borges M., Makarin A., Mannah Blankson T., Nickow A., Zhang D. Reducing bureaucratic corruption: Interdisciplinary perspectives on what works. *World Development*. 2018. Vol. 105. P.171-188.
7. Абрамов Ф. В. Ефективність репресивних антикорупційних заходів в умовах високого рівня корумпованості. *Бізнес Інформ*. 2017. № 12. С. 8-12.
8. Варналій З. С. Вплив динаміки рівня корупції на динаміку економічного зростання: загальні тенденції та особливості для України. *Вісник Одеського національного університету*. 2018. № 23 (1). С. 21-28.
9. Волощенко А. В. Корупція: історичні витоки та сучасні прояви. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 3. С. 8-16.
10. Волощенко А. В. Антикорупційний дирижизм: державні регуляторні імперативи протидії системній корупції в Україні. Київ: Парлам. вид-во, 2018. 392 с.
11. Длугопольський О. В. Культурно-релігійні орієнтири та «корупційні пастки» розвитку соціально-економічних систем. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2016. № 2 (15). С. 25-32.
12. Мандибура В. О. Корупція: інституційна сутність та механізми подолання. Київ: Парлам. вид-во, 2017. 488 с.
13. Марчук М. П. Основні напрями державної політики щодо протидії корупції в Україні. *Молодий вчений*. 2016. № 3. С. 470-474.
14. Новак А. Н. Формування та реалізація національної антикорупційної політики на загальнодержавному та регіональному рівнях. *Демократичне врядування*. 2017. № 18/19.
15. Новак А. Н. Реалізація функцій держави в процесі формування національної антикорупційної політики. *Державне управління та місцеве самоврядування: зб. наук. пр.* 2017. № 1 (36) С. 31-36.
16. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції: Закон України від 31 жовтня 2003 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_c16&new=1 (дата звернення: 16.03.2020).
17. Світовий досвід боротьби з корупцією: феномен Сінгапура. URL: <https://articlekz.com/article/7114>.

18. Прокопчук С. Нелегка справа – приборкати тигрів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2650500-nelegka-sprava-priborkati-tigriv-ak-kitaj-boretsa-z-korupcieu.html>.
19. Деніел Б. Китайська модель. Політична меритократія та межі демократії; пер. з англ. Олександр Дем'янчук. Київ. Наш формат, 2017. 312 с.
20. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 16.03.2020).
21. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року №5/2015. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html> (дата звернення: 16.03.2020).
22. Про Національне агентство з питань запобігання корупції: Постанова Кабінету міністрів України від 18 березня 2015 р. № 118. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2015-п> (дата звернення: 16.03.2020).
23. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> (дата звернення: 16.03.2020).
24. Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ. URL: http://mvs.gov.ua/ua/pages/274_Statistika.htm.
25. Хавронюк М.І., Каліушко І.Б., Тимощук В.П. Альтернативний звіт з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики: Київ: ЦППР, 2017. 445с.
26. Міжнародний досвід боротьби з корупцією в секторі безпеки: висновки для України. Аналітична записка: Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1848>.
27. Спеціалізовані інституції з боротьби проти корупції: огляд моделей. Організація економічного співробітництва і розвитку: Мережа боротьби проти корупції для країн Східної Європи і Центральної Азії, 2008. 141 с. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=XFgxiXLsOh0C&pg=PA49&lpg=PA49&dq>.
28. Singapore Penal Code. – Chapter IX. OFFENCES BY OR RELATING TO PUBLIC SERVANTS. URL: <http://statutes.agc.gov.sg/aol/search/display/view.w3p>.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2020.

Lagutin V., Petrenko N. Implementation of the state anti-corruption policy.

Background. Today there is no consensus on the formation of effective ways to prevent and combat corruption in Ukraine. In this regard, there is a need for scientific and methodological support of this issue.

Analysis of recent research and publications. The analysis of the degree of scientific research of various sources on the implementation of anti-corruption policy shows its extreme relevance. However, there is no consensus on improving the directions of its implementation. In this regard, there is a need for scientific and methodological support of this problem.

The **aim** of the article is to study the current state of anti-corruption policy in Ukraine, the identification of problems of its implementation and areas for improvement, taking into account the experience of foreign countries.

Materials and methods. *The research used general and special research methods, including: analysis, methods of induction and deduction, scientific abstraction, interdisciplinary approach.*

Results. *Anti-corruption policy should be formed in the following areas: formation of the concept of state anti-corruption policy; improvement of the regulatory framework; improving the activities of anti-corruption bodies; constant monitoring of corruption actions and taking measures to combat them; responsibility for corrupt actions; international cooperation in the field of anti-corruption; formation of public consciousness in the spirit of intolerance to corruption; sufficient funding for anti-corruption programs.*

The goals of anti-corruption policy are to prevent corruption, ensure the irreversibility of punishment, and to form the anti-corruption consciousness of citizens. Having studied foreign experience in the fight against corruption, we distinguish between vertical and horizontal anti-corruption strategies. The vertical is characterized by the rapid achievement of results, the essence of which is to achieve a level of corruption acceptable to the government and society. Horizontal provides for gradual anti-corruption activities based on anti-corruption incentives. The advantage of the vertical strategy is its rapid effectiveness; the disadvantage is the incomplete elimination of corruption. The advantage of the horizontal model is the active involvement of the public, raising the level of legal culture of the population and the formation of intolerance to corruption. The anti-corruption strategy in Ukraine should combine the advantages of both models.

Conclusion. *Effective anti-corruption policy must meet modern conditions of state development, take into account the scale of corruption, determine the main directions of combating systemic corruption and effective mechanisms for monitoring, evaluation and reporting on anti-corruption measures.*

Keywords: corruption, anti-corruption policy, mechanism for implementation of state anti-corruption policy, vertical and horizontal anti-corruption strategies.

REFERENCES

1. Poslannya Heneral'noho sekretarya OON z nahody Mizhnarodnoho dnya borot'by z koruptsiyeyu: Ofitsiyyny sayt predstavnytstva OON v Ukrayini. [Message from the UN Secretary-General on the occasion of the International Anti-Corruption Day: Official site of the UN Office in Ukraine]. Retrieved from <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentri/news/2756-2010-12-09-10-16-37-poslannya-generalnogo-sekretar> [in Ukrainian].
2. Adzhemohlu, D., & Robynson, Dz. A. (Eds.) (2015). *Pochemu odny strany bohatye, a druhye bednye. Proyskhozhdnyye vlasty, protsvetanyya y nyschchety* [Why are some countries rich and others poor. The origin of power, prosperity and poverty] Moscow: AST [in Russian].
3. Fukuyama, F. (2019). *Politychnyy poryadok i politychnyy zanepad. Vid promyslovoyi revolyutsiyi do hlobalizatsiyi demokratyi* [Political order and political decline. From the industrial revolution to the globalization of democracy]. Kyiv: Our format [in Ukrainian].

4. Rose-Ackerman, S., & Bonnie, J. Palifka (2016). Corruption and Government: Causes, Consequences and Reform. Cambridge UK.: *Cambridge University Press* [in English].
5. Becker, S., Boeckh, K., Hainz, C., & Woessmann, L. (2016). The Empire Is Dead, Long Live the Empire! Long-Run Persistence of Trust and Corruption in the Bureaucracy. *The Economic Journal*, (Vol. 126), 590, 40-74 [in English].
6. Gans-Morse, J., Borges, M., Makarin, A., Mannah Blankson, T., Nickow, A., & Zhang, D. (2018). Reducing bureaucratic corruption: Interdisciplinary perspectives on what works. *World Development*, (Vol. 105), (pp. 171-188) [in English].
7. Abramov, F. V. (2017). Efektyvnist' represyvnnykh antykoruptsiynnykh zakhodiv v umovakh vysokoho rivnya korumpovanosti [Effectiveness of repressive anti-corruption measures in conditions of high level of corruption]. *Biznes Inform – Business Inform*, 12, 8-12 [in Ukrainian].
8. Varnaliy, Z. S. (2018). Vplyv dynamiky rivnya koruptsiyi na dynamiku ekonomichnoho zrostannya: zahal'ni tendentsiyi ta osoblyvosti dlya Ukrainy [The impact of the dynamics of the level of corruption on the dynamics of economic growth: general trends and features for Ukraine]. *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu – Bulletin of Odessa National University*, 23 (1), 21-28 [in Ukrainian].
9. Voloshenko, A. V. (2015). Koruptsiya: istorychni vytoky ta suchasni proyavy [Corruption: historical origins and modern manifestations]. *Aktual'ni problemy ekonomiky – Current economic problems*, 3, 8-16 [in Ukrainian].
10. Voloshenko, A. V. (2018). Antykoruptsiynnyy dyryzhyzm: derzhavni rehulyatorni imperatyvy protydiy systemniy koruptsiyi v Ukraini [Anti-corruption dirigisme: state regulatory imperatives for combating systemic corruption in Ukraine]. Kyiv: Parliamentary publishing house [in Ukrainian].
11. Dluhopol's'kyi, O. V. (2016). Kul'turno-relihiyni oriyentyry ta «koruptsiyni pastky» rozvytku sotsial'no-ekonomichnykh system [Cultural and religious guidelines and «corruption traps» for the development of socio-economic systems]. *Sotsial'no-ekonomichni problemy i derzhava – Socio-economic problems and the state*, 2 (15), 25-32 [in Ukrainian].
12. Mandybura, V. O. (2017). Koruptsiya: instytutsiyna sutnist' ta mekhanizmy podolannya [Corruption: institutional essence and mechanisms of overcoming]. Parliamentary publishing house [in Ukrainian].
13. Marchuk, M. P. (2016). Osnovni napryamy derzhavnoyi polityky shchodo protydiy koruptsiyi v Ukraini [The main directions of state policy to combat corruption in Ukraine]. *Molodyy vchenyy – A young scientist*, 3, 470-474 [in Ukrainian].
14. Novak, A. N. (2017). Formuvannya ta realizatsiya natsional'noyi antykoruptsiynoyi polityky na zahal'noderzhavnomu ta rehional'nomu rivnyakh [Formation and implementation of national anti-corruption policy at the national and regional levels]. *Demokratychnye vryaduvannya – Democratic governance*, 18/19 [in Ukrainian].
15. Novak, A. N. (2017). Realizatsiya funktsiy derzhavy v protsesi formuvannya natsional'noyi antykoruptsiynoyi polityky [Implementation of state functions in the process of forming a national anti-corruption policy]. *Derzhavne upravlinnja. ta mistseve samovryaduvannya: zb. nauk. pr. – Public administration and local self-government: a collection of scientific papers*, 1 (36), 31-36 [in Ukrainian].
16. Konventsiya Orhanizatsiyi Ob'yednanykh Natsiy proty koruptsiyi: Zakon Ukrainy vid 31 zhovtnya 2003 r. [United Nations Convention against Corruption: Law of Ukraine of October 31, 2003] Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_c16&new=1 (data zvernennya: 16.03.2020) [in Ukrainian].
17. Svitovyy dosvid borot'by z koruptsiyeyu: fenomen Cinhapura [World experience in the fight against corruption: the phenomenon of Singapore]. Retrieved from <https://articlekz.com/article/7114> [in Russian].

18. Prokopchuk, S. (n.d.). Nelehka sprava – pryborkaty tyhriv [It is not an easy task to tame tigers] *ukrinform.ua*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2650500-nelegka-sprava-priborkati-tigriv-ak-kitaj-boretsa-z-korupcieu.html> [in Ukrainian].
19. Deniel, B. (2017). Kytays'ka model'. Politychna merytokratiya ta mezhi demokratiyi; per. z anhl [Chinese model. Political meritocracy and the limits of democracy; transl. from English]. Kyiv: Our format [in Ukrainian].
20. Pro zapobihannya koruptsiyi: Zakon Ukrayiny vid 14 zhovtnya 2014 r. № 1700-VII [On prevention of corruption: Law of Ukraine of October 14, 2014 № 1700-VII]. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (data zvernennya: 16.03.2020) [in Ukrainian].
21. Pro Stratehiyu staloho rozvytku «Ukrayina – 2020»: Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 12 sichnya 2015 roku №5/2015 [On the Sustainable Development Strategy «Ukraine - 2020»: Decree of the President of Ukraine of January 12, 2015 №5 / 2015]. Retrieved from <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html> (data zvernennya: 16.03.2020) [in Ukrainian].
22. Pro Natsional'ne ahent-stvo z pytan' zapobihannya koruptsiyi: Postanova Kabinetu ministriv Ukrayiny vid 18 bereznia 2015 r. № 118 [About the National Agency for the Prevention of Corruption: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 18, 2015 № 118]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2015-p> (data zvernennya: 16.03.2020) [in Ukrainian].
23. Pro Natsional'ne antykoruptsiyne byuro Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 14 zhovtnya 2014 r. № 1698-VII [On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine: Law of Ukraine of October 14, 2014 № 1698-VII]. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> (data zvernennya: 16.03.2020) [in Ukrainian].
24. Ofitsiynyy sayt Ministerstva vnutrishnikh sprav [Official site of the Ministry of Internal Affairs]. Retrieved from http://mvs.gov.ua/ua/pages/274_Statistika.htm [in Ukrainian].
25. Khavronyuk, M. I., Kaliushko, I. B., & Tymoshchuk, V. P. (2017). Al'ternatyvnyy zvit z otsinky efektyvnosti vprovadzhennya derzhavnoyi antykoruptsiynoyi polityky [Alternative report on the evaluation of the effectiveness of the implementation of state anti-corruption policy, Kyiv: CPLR] [in Ukrainian].
26. Mizhnarodnyy dosvid borot'by z koruptsiyeyu v sektori bezpeky: vysnovky dlya Ukrayiny. Analitychna zapyska: Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen' [International experience in combating corruption in the security sector: conclusions for Ukraine. Analytical note: National Institute for Strategic Studies]. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/1848> [in Ukrainian].
27. Spetsializovani instytutsiyyi z borot'by proty koruptsiyi: ohlyad modeley. Orhanizatsiya ekonomichnoho spivrobitnytstva i rozvytku: Merezha borot'by proty koruptsiyi dlya krayin Skhidnoyi Yevropy i Tsentral'noyi Aziyi [Specialized anti-corruption institutions: a review of models. Organization for Economic Co-operation and Development: Anti-Corruption network for Eastern Europe and Central Asia countries]. (2008). Retrieved from <https://books.google.com.ua/books?id=XFgxiXLsOh0C&pg=PA49&lpg=PA49&dq=> [in Russian].
28. Singapore Penal Code. – Chapter IX. OFFENCES BY OR RELATING TO PUBLIC SERVANTS Retrieved from <http://statutes.agc.gov.sg/aol/search/display/view.w3p> [in English].

УДК 339.5 DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020\(111\)02](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020(111)02)

МОЛЧАНОВА Еллана к. е. н., доцент кафедри міжнародного менеджменту
Київського національного торговельно-економічного
університету
E-mail: e.molchanova@knute.edu.ua
ORCID: 0000-0001-8043-1916 вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ГЛОБАЛЬНІ ТРЕНДИ СВІТОВОЇ ТОРГІВЛІ ТОВАРАМИ

Розглянуто обсяги світової торгівлі товарами. Проаналізовано співвідношення приросту обсягів світової торгівлі товарами до ВВП. Досліджено динаміку торгівлі товарами за регіонами. Виокремлено регіональні особливості розвитку світової торгівлі послугами. Проведено аналіз впливу валютного курсу та цін на основні групи товарів та визначено важливий вплив на глобальні тренди світової торгівлі.

Ключові слова: світова торгівля товарами, ВВП, *Bloomberg*, *Fitch*, ціни на нафту, валютні курси.

Молчанова Э. Глобальные тренды мировой торговли товарами. Рассмотрены объемы мировой торговли товарами. Проанализировано соотношение прироста объемов мировой торговли к ВВП. Исследована динамика торговли товарами по регионам. Определены региональные особенности развития мировой торговли услугами. Проведен анализ влияния валютного курса и цен на основные группы товаров и определено важное влияние на глобальные тренды мировой торговли.

Ключевые слова: мировая торговля товарами, ВВП, *Bloomberg*, *Fitch*, цены на нефть, валютные курсы.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку торгівлі не є унікальною та новою темою. Проте жодна країна світу не може існувати в умовах автаркії та відмовитися від зовнішньоторговельного обігу. Історія Китаю яскраво демонструвала наслідки такої ізоляції. Відсутність конкуренції ще жодного разу не сприяла формуванню провідного досвіду. Відкритість ринків тільки посилює конкуренцію, проте несе багато загроз: зростання імпортозалежності, структурні зміни на світових ринках, послаблення конкурентних позицій тощо. Ці проблеми постійно аналізуються й враховуються в загальній державній стратегії розвитку. Проте лівова частка економічного розвитку країни залежить від її зовнішньоторговельних зв'язків та ефективної експортної діяльності. Кожна країна намагається знайти нішу на світовому товарному ринку відповідно до своєї спеціалізації й здат-

ності швидко реагувати на сучасні виклики, зокрема *COVID-19*, якого жодна країна зазвичай не очікує й прогнозувати його появу також не виявляється можливим. Однак завдяки аналізу чинників, що вже вплинули на формування трендів на товарному ринку, можна зрозуміти майбутні загрози та виклики для кожного суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження цієї тематики висвітлено в наукових працях вітчизняних і закордонних учених, як-от: О. Яценко [1], О. Булюк [2], І. Артімонова [3], Л. Кібальник [4], Т. Орехова [5], Д. Вокмен [6] тощо. Наразі мабуть вже не існує аспектів, не розглянутих у цьому напрямі. Особливої актуальності набули дослідження, що проводились з 2005 по 2008 рр., у період активних переговорів щодо приєднання України до СОТ. Варто визначити безперечний вагомий внесок провідних вчених-економістів у вивчення світового товарного ринку. Їхні методи, моделі, інструменти та механізми дослідження охоплюють увесь спектр проблематики. З погляду теорії та емпіричного аналізу періодів дослідження, це є завершені наукові праці. Проте, враховуючи майже дворічне затримання в публікації статистичних даних, жоден з науковців не розглянув сучасні глобальні тренди останніх декількох років, а також фактори, що вплинули на зміну тенденції.

Мета цього дослідження – проаналізувати та виявити сучасні глобальні тренди світового товарного ринку.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є логічні міркування, аналітичні та статистичні методи, графічні зображення та табличні моделювання. Для написання статті використані статистичні бази СОТ, МВФ, Європейського центрбанку, матеріали *Bloomberg* та *Fitch*.

Результати дослідження. Останніми роками світовий фінансовий ринок демонструє стрімке падіння всіх його складових. Перші помітні зміни відбулися на інвестиційному ринку у 2015 р. Розвинені економіки пом'якшили регуляторні інструменти з метою залучення прямих іноземних інвестицій. Ці заходи частково пригальмували початок нової хвилі глобальної кризи. Розвинені економіки зменшили обсяги експорту капіталу, стимулюючи його імпорт. Причиною таких дій є криза перевиробництва, прогнозована «Римським клубом» ще у 70-х роках ХХ ст. Динаміка економічних показників у 2011–2018 рр. (див. *рис. 1*) ілюструє, як зазначені рішення відбилися на світовому ринку товарів і послуг.

На *рис. 1* видно, що у 2011 та 2017 рр. обсяги світової торгівлі значно перевищували обсяги виробництва ВВП. У 2012, 2014 і 2016 рр. обсяги торгівлі менші за обсяги ВВП. Втрата імпульсу в торгівлі та ВВП частково пов'язана з посиленням грошово-кредитної політики, збільшенням фінансової нестабільності, підвищенням тарифів на товари в розвинених економіках. Країни намагалися захистити свої ринки.

Після стрімкого зростання обсягів торгівлі у 2017 р. відбулося скорочення її обсягів у 2018 р. У 2017 р. сподівалися на уникнення надалі скорочення світових показників: стрімке зростання обсягів торгівлі у 2017 році повторювало тенденції кінця 1990-х років та початку 2000-х (рис. 2).

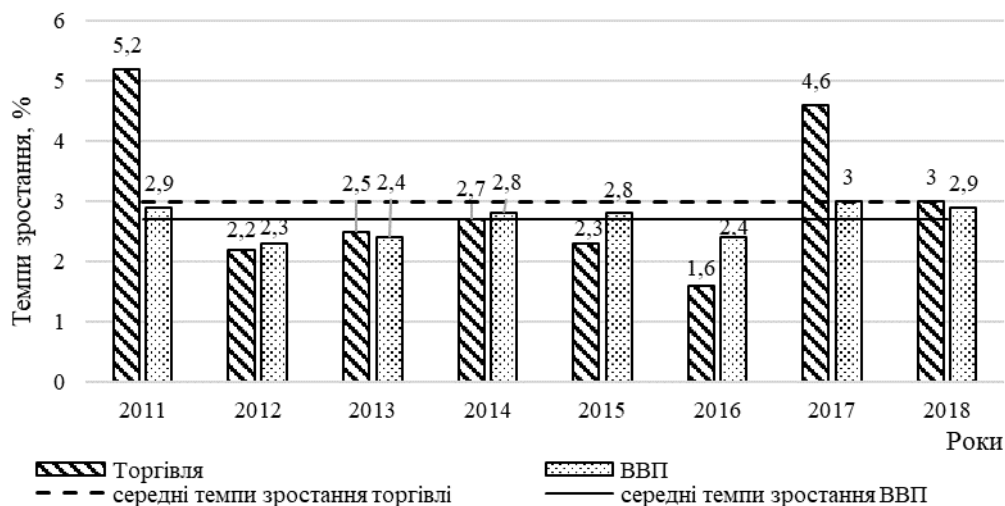

Рис. 1. Щорічні зміни обсягів світової торгівлі товарами та зростання реального ВВП у 2011–2018 рр. [7]

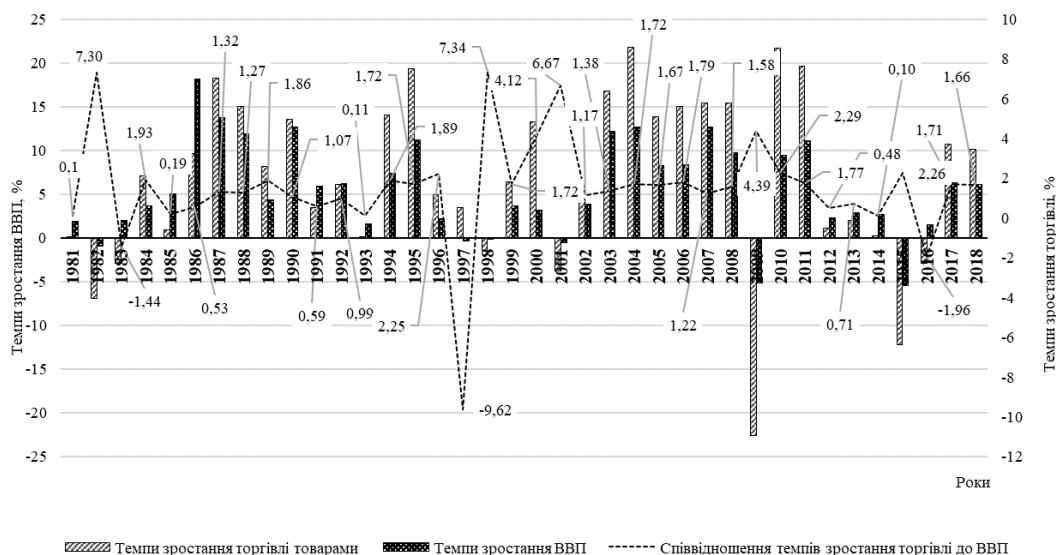

Рис. 2. Співвідношення приросту обсягів світової торгівлі товарами до зростання реального ВВП у світі [8]

За загальною світовою тенденцією збільшення обсягів світової торгівлі товарами завжди більше ніж зростання ВВП. Цей показник у середньому становив 1,5 % і розраховувався як «еластичність торгівлі

від доходу». У 1990-х р. він досягнув 2 %, але поступово зменшився до рівня 1 % у період 2011–2016 рр. Ця міра еластичності повернулася до свого тренду у 2017 р.: з 0,8 – у 2016 р. до 1,5 – у 2017 р., що наближається до середньостатистичного значення (див. рис. 2). Така тенденція мала б зберегтися. Єдине застереження – це фінансові та економічні потрясіння.

У релізі Брайона Култона, головного економіста *Fitch* зазначено, що: «швидші темпи зростання 2019 р. показують синхронне поліпшення як у країнах з розвинутою ринковою економікою, так і в країнах, що розвиваються. Макроекономіка та зміцнення ринків праці сприяють зростанню попиту в розвинених країнах, проте покращення з 2015 року на ринку житла в Китаї й відновлення з початку 2016 року цін на сировинні товари викликало поштовх попиту на ринках, що розвиваються»¹ [9]. Також у доповіді прописано, що найпозитивніші зміни відбулися в єврозоні: «Тут сильніші внутрішні дані, покращено зовнішній попит і підвищена впевненість у тому, що програма кількісного пом'якшення ЄЦБ (*QE*) прискорила активність і призвела до перегляду прогнозу зростання економіки єврозони у 2017 році на 0,3 відсоткових пункти – до 2 %. До того ж помітне зростання світової торгівлі» [9].

Однак зростання торгівлі залишилося вище середнього показника на 2,6 % у 2008 р. (див. рис. 1). Світова торгівля зіткнулася з новими факторами впливу у 2018 р., зокрема з невизначеністю економічної та торговельної політики провідних країн світу. На початку року обсяг торгівлі скоротився на 3,9 %, а у другій половині – на 2,7 %. Повільне зростання торгівлі також стало наслідком зменшення обсягів виробництва в країнах *G20*. Суттєве скорочення товарообігу відбулося в Росії через введення економічних санкцій, унаслідок податкової реформи в США послаблена фіскальна політика США. Проте аналіз *Fitch* показував позитивні прогнози: «зміна фіскальної політики також вплинула на зростання в країнах з розвинутою економікою, що привело до поліпшення короткострокового прогнозу»... «Податково-бюджетна політика в США і єврозоні після суттєвого посилення в 2011–2015 роках із 2016 року пом'якшується. Ці зміни значно впливали на динаміку зростання в країнах з розвинутою економікою та, схоже, сприятимуть подальшому прискоренню зростання протягом подальших кількох років» [9].

Отже, уповільнення темпів торгівлі товарами супроводжувалося скороченням обсягів імпорту (рис. 3).

Загальне уповільнення торгівлі в 2018 р. зумовлене насамперед скороченням обсягів торгівлі в Європі та Азії. «Великі країни» зменшили свою активність на товарних ринках, що спричинило зміну тренду. Так, частка Європи та Азії у світовому імпорті становить

¹ Усі цитати з іншомовних джерел наведено у перекладі автора статті.

відповідно 37 % та 35 % [8]. Скорочення їхніх обсягів у 2018 р. досягло 1,9 % (рис. 3). А втім європейський імпорт почав поступово зменшуватися – щороку на 1,3 %. У Північній Америці обсяги імпорту стрімко збільшуються – приблизно на 4 %. Країни Африки, Близького Сходу, СНД (інші регіони) та країни Південної Америки показували стабільне зростання імпорту.

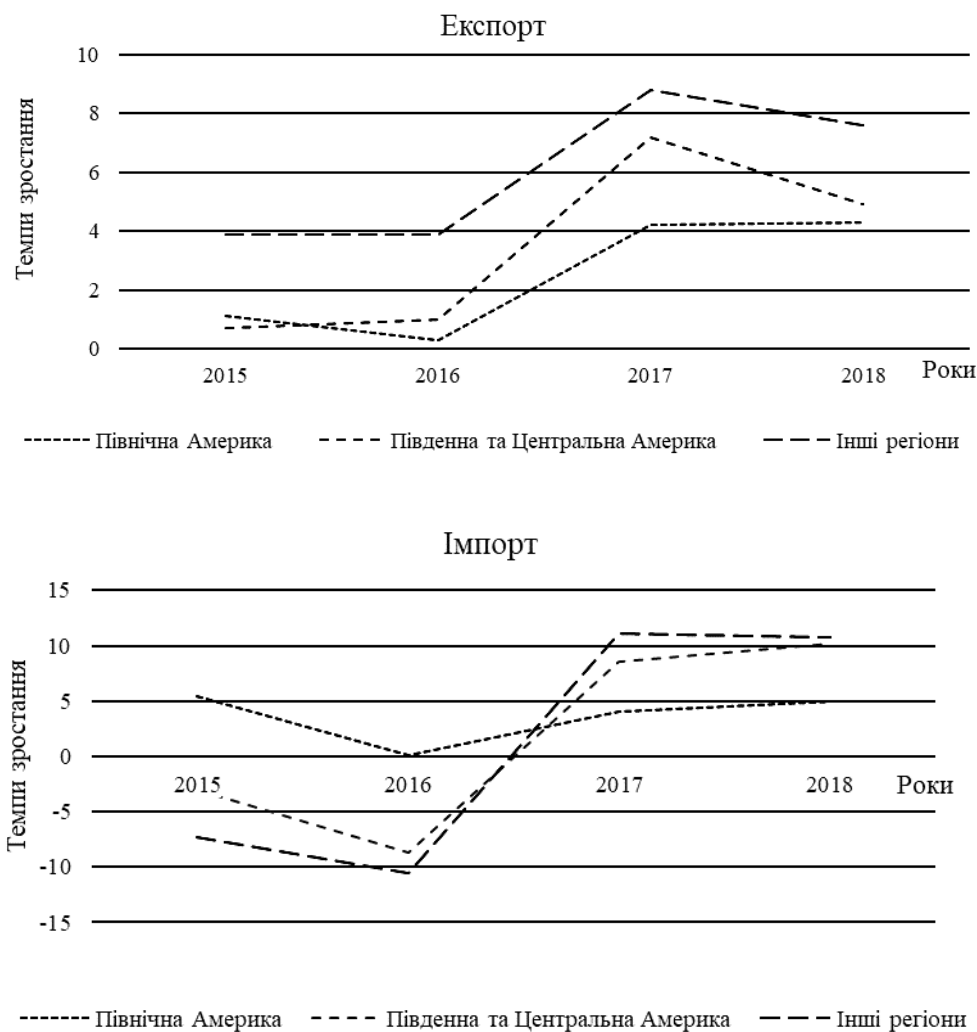

Рис. 3. Динаміка торгівлі товарами за регіонами світу, % (Індекс 2012 = 100) [7]

Загальносвітовий експорт наприкінці 2018 р. продовжував скорочуватися: в IV кварталі 2018 р. зменшився на 0,8 % проти III кварталу 2018-го (на 0,4 % менше ніж у II кварталі). В Азії темпи зростання експорту в IV кварталі падають до 0,3 % у порівнянні з 1,8 % у III кварталі.

Щодо річних показників, то всі регіони зафіксували збільшення експорту та імпорту у 2018 р., за винятком Середнього Сходу, де імпорт скоротився на 3,3 % (таблиця).

Таблиця

Щорічні зміни світових обсягів торгівлі та реального ВВП, %

Регіони	Експорт				Імпорт				Реальний ВВП			
	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018
Розвинені країни	2,4	1,0	3,6	2,1	4,2	2,0	3,3	2,5	2,3	1,7	2,3	2,2
Країни, що розвиваються, та СНД	1,7	2,3	5,6	3,5	0,6	1,3	6,8	4,1	3,7	3,7	4,3	4,1
Північна Америка	1,1	0,3	4,2	4,3	5,4	0,1	4,0	5,0	2,8	1,6	2,3	2,8
Південна та Центральна Америка	-0,4	0,7	3,0	0,6	-8,4	-8,8	4,6	5,2	-0,8	-2,1	0,8	0,6
Європа	2,9	1,2	3,7	1,6	3,5	3,1	2,9	1,1	2,4	2,0	2,7	2,0
Азія	1,4	2,3	6,8	3,8	3,9	3,6	8,3	5,0	4,3	4,1	4,5	4,3
Інші регіони	3,2	2,9	1,6	2,7	-4,3	-1,9	2,5	0,5	1,2	2,2	1,9	2,2

Джерело: розроблено автором за [10; 11].

У всіх регіонах, крім Північної Америки та деякої решти, зафіксовано скорочення обсягів експорту та ВВП у 2018 р. Щодо імпорту, то тільки країни Західної півкулі утримали позитивну динаміку. Отже, регіональний аналіз основних торговельних показників підтверджує загальносвітову динаміку, що наведено на *рис. 1*. Однак незначне зростання номінальних обсягів торгівлі у 2018 р. супроводжувалося змінами обсягів продажів та збільшенням цін на товари. Світовий товарний експорт сягнув позначки 19,48 трлн дол. США, що на 10 % більше, ніж у попередньому році. Проте цей показник частково пов'язаний зі зростанням ціни на нафту, яка на початку 2018 р. піднялась приблизно на 20 % (*рис. 4*).

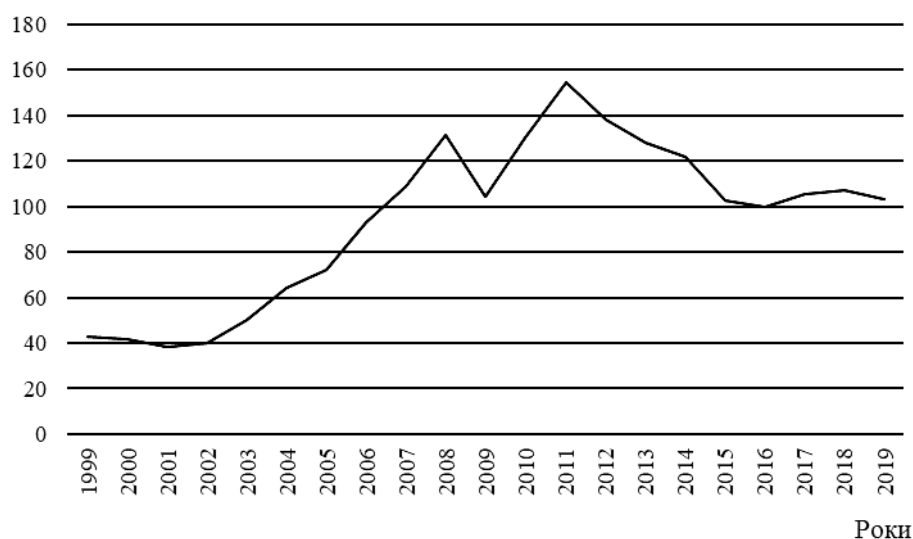

Рис. 4. Індеси цін на основні товари, дол. США (січень 2016 р. = 100) [12]

Зростання ціни на нафту супроводжувалося її низькою волатильністю через посилений контроль з боку ОПЕК. Експерти *Bloomberg* проаналізували ситуацію на світовому ринку нафти та сформулювали основні фактори, що вплинули на ціни у 2018 р.

Першим – очікуваний збільшений обсяг постачання сланцевої нафти з США. Обсяги постачання зросли через вибух на трубопроводі в Лівії, що призвів підняття вартості північноамериканської нафти марки *Brent* до рівня 66 дол. США за барель та тexasької марки *WTI* – до 60 дол. США. Наслідком такої зміни вартості нафти став ураган «Харві», через який не можливе її транспортування. Різниця в цінах посилювалася також через збільшення обсягів видобутку сланцю та канадської нафти проти її скорочення країнами ОПЕК.

Другим важливим фактором став посилений контроль з боку ОПЕК, яка намагалася врівноважити ринок. Спекулянти почали грати на підвищенні цін на *Brent*. Премія ф'ючерсів із постачанням у грудні 2018 р. піднялася до найвищого рівня по відношенню до ф'ючерсів на грудень 2019 р. У результаті збільшився попит на опціони, що надавали найбільший прибуток за суттєвого зростання ціни. Найбільший попит сформувався на опціони на грудень 2018 р. за ціною 100 дол. США за барель на *Brent*.

Третім чинником є зниження волатильності цін, що наближалася до мінімального рівня протягом 2016–2019 рр., на тлі стабільного зростання цін і спекулятивних ставок більше ніж на 0,9 млн дол. США на підвищення брендів *Brent* та *WTI* [13]. Як результат – на кінець маркетингового року (жовтень–грудень 2018 р.) ціна на нафту зменшилась на 25 % (див. рис. 4).

Саме такі тенденції наприкінці 2018 р. демонстрували товари сільськогосподарської сировини. Грудневий (2018 р.) кукурудзяний ф'ючерс на СВOT знизив вартість на 0,7 дол. за тонну, або 0,49 %. Згідно з доповіддю *USDA* про хід збирання врожаю, усі 18 штатів у США перевищили середні темпи збирання кукурудзи в жовтні 2018 р. Зросли перехідні світові залишки у 2018/19 на 2,17 млн т – до позначки 159,2 млн т відповідно. Також у листопаді 2018 р. вартість соєвих ф'ючерсів зменшилась на 3,97 дол. США за тонну, або 1,25 %, а ціна грудневих ф'ючерсів на соєвий шрот – на 2,31 дол. США за тонну, або 0,66 %. Рівень світових залишків на 2018/19 МР збільшився на 1,64 млн т – до 109,9 млн т відповідно. На своєму аукціоні Китай продав із власних державних резервів 101,057 тис. т сої, що становило 100 % усього запропонованого обсягу. Вартість грудневих ф'ючерсів на *SRW* пшеницю в Чикаго знизилась на 1,77 дол. США за тонну (–0,94 %) та на 1,17 дол. США за тонну зерна (–0,61 %) на *HRW* пшеницю в Канзасі. Перехідні залишки в світі за підсумками 2018/19 МР становили 261,2 млн т. Натомість запаси США суттєво збільшились. Відбулося знецінення грудневих ф'ючерсів на пшеницю на Паризькій біржі *MATIF*. Так, за підсумками торгів вартість європейської пшениці

знизилась на 0,75 євро за тонну, або на 0,37 %. Додатковий тиск ринок отримав від зміцнення курсу європейської валюти [14].

Четвертим фактором впливу на світовий товарний ринок стали обмінні курси. Попри статус основної резервної валюти у світі, долар США не є «найтвердішою» валютою. Так, з 1998 по 2019 рр. він зміцнився відносно британського фунта на 12 %, австралійського долара – на 5,9 % та канадського долара – на 3,6 %, однак послабив свої позиції щодо японської єни – на 6,9 % та швейцарського франка – на 7,7 % [15]. Так званий «Індекс долара», який розраховує вартість долара США відносно шести валют основних торговельних партнерів США, з 1999 по 2019 рік знизився на 2,4 відсоткових пункти [16]. Загалом протягом зазначеного періоду індекс плавно зменшувався. Основні хвилі зростання індексу припадають на Європейську боргову кризу (2014–2015 рр.), під час якої відповідні регіональні валюти знецінювалися, що, своєю чергою, породжувало попит на резервні валюти, зокрема на долар США. Натомість Глобальна фінансова криза 2008 року, що почалася саме з США, особливо на індекс долара не вплинула.

Попри постійні коливання, вартість долара зазнала несуттєвих змін. Номінальна вартість обмінного курсу долара США до широкого кошика валюти в річному обчисленні знизилася лише на 1,0 % щодо європейської валюти [17]. Після введення євро його курс щодо інших валют значно впав, особливо проти долара США. Після початкового курсу USD/EUR 1,1789 (EUR/USD 0,8482), євро впало до мінімуму EUR/USD 0,8228 (USD/EUR 1,2154) у жовтні 2000 р. Після випуску банкнот і монет євро поступово зміцнюється й досягає паритету (1:1) з долларом США у липні 2002 р. і після цього не опускалося нижче паритету. У травні 2003 р. євро перевищило свій первинний (USD/EUR 1,1790) максимум. У грудні 2004 р. курс становив USD/EUR 1,3633 (EUR/USD 0,7335). У 2005 р. євро тимчасово послабилось проти долара, проте, у листопаді 2005-го знову почало поступово підніматись, встановлюючи чергові рекордно високі рівні. 15 липня 2008 р. євро зросло до рекордно високого рівня USD/EUR 1,5990 (EUR/USD 0,6254). У липні 2008 р. найвищим за всю історію євро був курс відносно японської єни (YJP/EUR 169,75) [18], а в грудні 2008 р. – відносно британського фунта (GBP/EUR 0,9785 або січня EUR/GBP 1,0219) [19]. Унаслідок світової фінансової кризи почалося певне зниження: євро поступилося долару США та єні. З початку 2010-х рр. додатковий тиск на євро чинили проблеми зі сплатою державного боргу в деяких південно-європейських країнах [20]. З середини 2014 р. падіння євро посилювалося через загрозу дефолту та виходу з єврозони Греції. 15 січня 2015 р. унаслідок захисних дій Національного банку Швейцарії відбулося різке знецінення євро відносно швейцарського франка (до CHF/EUR 0,9816 або EUR/CHF 1,0187) [18]. Падіння євро стосовно долара США припинилося 20 грудня 2016 р. на рівні USD/EUR 1,0364 (EUR/USD 0,9649) – мінімуму з грудня 2002 р. З цього часу курс єдиної європейської валюти дещо зріс на тлі стабілізації фінансової ситуації у

еврозоні. 21 липня 2017 р. він досяг рівня USD/EUR 1,1642 (EUR/USD 0,8589) – максимуму з січня 2015-го. 15 лютого 2018 р. він досяг рівня USD/EUR 1,2493 (EUR/USD 0,8004) – максимуму з грудня 2014 р. Опісля євро знову почало плавно знижуватися, ця тенденція зберігалася протягом 2018–2019 рр.

Висновки. У ході дослідження проаналізовано основні тенденції розвитку світової торгівлі за 2011–2018 рр. Відсутність під час написання статті статистичних даних за 2019 рік не дало змогу проаналізувати подальшу тенденцію і зробити остаточний висновок: яка тенденція є домінуючою 2017 та 2018 рр., оскільки показники 2017 р. вказували на тенденцію до зростання, а 2018 р. – до падіння. Проте виявлено фактори впливу на зміну основного тренду – ціна на товари, яка показала лише формальне підвищення загального обсягу шляхом перемноження обсягу товару на ціну, а не її фізичного обсягу. Загально-світова статистика при цьому показує зростання торгівлі. Також не мають суттєвого впливу регіональні аспекти світової торгівлі: посилення/послаблення позицій азійських країн на світовому ринку. Ще один фактор – вартість валюти, що відіграла роль лише на ринках ф'ючерсів зі своп-угодами на вартість валюти. Ще одним виграшем після 2008 р. є здешевлення долара, яке зумовило збільшення експорту – практичний приклад реалізації теорії дешевих грошей у співвідношенні до експорту.

І, основне, варто очікувати структурні зміни на світовому товарному ринку внаслідок COVID-19. Багато сфер діяльності стануть неприбутковими, відбудеться скорочення постачання, країни повинні використати політику імпортозаміщення з метою зменшення імпорту та стимулювання власного виробництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Yatsenko, O., Meyers W., Iatsenko O., Biletska I. Modeling of development processes of bilateral trade and economic integration between countries/ Olha Yatsenko, *Economic Annals-XXI*. 2018. Volume 168, Issue 11-12, Pages: 18-23, June 11, 2018 (1,1 д.а.) DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V168-04>.
2. Булюк О. В. Деякі особливості та тенденції розвитку сучасного світового ринку. *Таврійський науковий вісник*. 2013. № 84. С. 285-290.
3. Артимонова І. В. Інформаційно-методичне забезпечення оцінки кон'юнктури продовольчого ринку. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2015. № 1 (164). С. 81-84.
4. Кібальник Л. О. Передумови формування глобальної системи впливу на геоекономічні трансформації. *Вісник ОНУ ім. Мечнікова*. 2014. Т. 19. Вип. 2/1. С. 113–117.
5. Орехова Т. В., Орехов М. О. Трансформации в архитектуре глобального лидерства: посткризисные тенденции. URL: <http://jpfird.donnu.edu.ua/article/view/1746/1779> (дата звернення: 01.07.2020).
6. Workman D. World's Top Exports Report Card for Products and Countries. *World's Top Exports*. 2018. January 5. URL: <http://www.worldstopexports.com/worlds-top-exports-products-countries>.

7. World Trade Statistical Review 2019. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2019_e/wts2019_e.pdf.
8. World Trade Statistical Review 2018. URL: https://wto.hse.ru/data/2018/08/01/1152222391/wts2018_e.pdf.
9. Fitch Sees Faster Global Growth // Financial Tribune. URL: <https://financialtribune.com/articles/world-economy/66888/fitch-sees-faster-global-growth>.
10. Статистична база даних Світового банку. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.МКТР.KD.ZG?view=chart>.
11. Статистична база даних СOT. URL: <https://timeseries.wto.org>.
12. Статистична база даних МВФ. URL: <https://data.imf.org/?sk=471DDDF8-D8A7-499A-81BA-5B332C01F8B9>.
13. Longley A. Five Oil Signals to Watch in 2018. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-12-28/five-oil-signals-to-watch-as-2018-pits-opec-against-u-s-shale>.
14. Колесник М. Огляд світових ринків від 10.10.2018. URL: <http://www.proagro.com.ua/news/quote/20284.html>.
15. Офіційний курс євро. URL: <https://fxtop.com/en/historical-exchange-rates-graph-zoom.php?C1=USD&C2=EUR&A=1&DD1=01&MM1=01&YYYY1=1999&DD2=31&MM2=12&YYYY2=2018&LARGE=1&LANG=en>.
16. Офіційний курс долара. URL: <https://www.marketwatch.com/investing/index/DXY>.
17. Foreign exchange turnover in April 2019. URL: https://www.bis.org/statistics/rpfx19_fx.htm.
18. Офіційний курс ієни. URL: https://www.ecb.europa.eu/stats/policy_and_exchange_rates/euro_reference_exchange_rates/html/eurofxref-graph-jpy.en.html.
19. Офіційний курс фунта стерлінга. URL: https://www.ecb.europa.eu/stats/policy_and_exchange_rates/euro_reference_exchange_rates/html/eurofxref-graph-gbp.en.html.
20. Lewis D. One Possible Outcome of Greece Crisis: Only Splitting the Euro Will Save It. URL: <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052748704804204575069570005834614>

Стаття надійшла до редакції 30.04.2020.

Molchanova E. Global trends of world merchandise trade.

Background. Current trends in trade are not a unique and completely new topic. But no country in the world can exist in conditions of autarky and give up foreign trade.

An analysis of recent research and publications has shown that a significant contribution to the study of foreign merchandise trade is made on the example of Ukraine using the fragmentary experience of leading countries. An important scientific and practical problem of the impact of global trade imbalances on the world commodity market remains unresolved.

The purpose of the research. The purpose of this research is to analyze and identify current global trends in the global commodity market.

Materials and methods. The main research methods are logical, analytical, graphical, tabular and statistical ones.

Results. The article analyzes the volume of world trade in 2011–2017, the growth rates of which were compared with the growth rate of GDP, «elasticity of

trade from income», emphasizes the growing dynamics of trade in 2017 and declining – in 2018. According to the results of the study, regional imbalances were identified. Almost all regions, except North America and some others, recorded a reduction in exports and GDP in 2018. The thesis of China's continued economic growth was questioned. As for imports, only the countries of the Western Hemisphere had maintained a positive trend. A slight increase in nominal trade volumes in 2018 was accompanied by a combination of changes in sales volumes and rising prices for goods.

The rise in oil prices was explained by its low volatility due to increased control by OPEC. Another factor influencing the world commodity market was exchange rates. Despite constant fluctuations in the dollar exchange rate, the value has changed insignificantly. The nominal value of the US dollar exchange rate against a wide basket of currency decreased by only 1.0% per year.

Conclusion. The article has analysed the main trends in world trade development for 2011–2018. Herewith the global statistics show the growth of trade. Also, the regional aspects of world trade do not have a significant impact: in particular, the strengthening / weakening of Asian countries' positions in the world market. Factors influencing the change in the main trend were identified - the price of goods, which showed only a formal increase in total volume by multiplying the volume of goods by price, rather than its physical volume. Another factor is the value of the currency: the depreciation of the US dollar, which led to an increase in exports. The value of the currency played only in the futures markets with swap agreements on the value of the currency.

The lack of statistics for 2019 and 2020 at the time of writing the article allowed us to make only assumptions about the change in global trends in the world commodity market under the influence of COVID-19 and the growth of speculative occurred in the oil market and gold market.

Keywords: word merchandise trade, GDP, Bloomberg, Fitch, oil prices, currency exchange rates.

REFERENCES

1. Yatsenko, O., Meyers, W., Iatsenko, O., & Biletska, I. (2018). Modeling of development processes of bilateral trade and economic integration between countries. *Economic Annals-XXI*. (Vol. 168), (Is. 11-12), (pp. 18-23). DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V168-04> [in English].
2. Buljuk, O. V. (2013). Dejaki osoblyvosti ta tendencii' rozvytku suchasnogo svitovogo rynku. [Some features and tendencies of development of the modern world market]. *Tavrijs'kyj naukovyj visnyk – Taurian Scientific Bulletin*, 84, 285-290 [in Ukrainian].
3. Artimonova, I. V. (2015). Informacijno-metodychne zabezpechennja ocinky kon'unktury prodovol'chogo rynku [Information and methodological support for assessing the state of the food market]. *Formuvannja rynkovykh vidnosyn v Ukrai'ni. – Formation of market relations in Ukraine*, 1 (164), 81-84 [in Ukrainian].
4. Kibal'nyk, L. O. (2014). Peredumovy formuvannja global'noi' systemy vplyvu na geoeconomichni transformacii' [Preconditions for the formation of a global system of influence on geoeconomic transformations]. *Visnyk ONU im. Mechnikova – Bulletin of ONU named after Mechnikov*. (Vol. 19), (Is. 2/1), (pp. 113-117) [in Ukrainian].
5. Orehova, T. V., & Orehov, M. O. (n.d.). Transformacii v arhitekture global'nogo liderstva: postkryzysnye tendencii' [Transformations in the architecture of global leadership: post-crisis tendencies]. *jpfird.donmu.edu.ua*. Retrieved from <http://jpfird.donmu.edu.ua/article/view/1746/1779> (access date: 01.07.2020) [in Ukrainian].

6. Workman, D. (2018). World's Top Exports Report Card for Products and Countries. World's Top Exports. Retrieved from <http://www.worldstopexports.com/worlds-top-exports-products-countries> [in English].
7. World Trade Statistical Review (2019). Retrieved from https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2019_e/wts2019_e.pdf [in English].
8. World Trade Statistical Review (2018). Retrieved from https://wto.hse.ru/data/2018/08/01/1152222391/wts2018_e.pdf [in English].
9. Fitch Sees Faster Global Growth // Financial Tribune. Retrieved from <https://financialtribune.com/articles/world-economy/66888/fitch-sees-faster-global-growth> [in English].
10. Database of World Bank. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?view=chart> [in English].
11. Database of WTO. Retrieved from <https://timeseries.wto.org> [in English].
12. Database of IMF. Retrieved from: <https://data.imf.org/?sk=471DDDF8-D8A7-499A-81BA-5B332C01F8B9> [in English].
13. Longley, A. Five Oil Signals to Watch in 2018. Retrieved from <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-12-28/five-oil-signals-to-watch-as-2018-pits-opeac-against-u-s-shale> [in English].
14. Kolesnik, M. Ogljad svitovih rinkiv vid 10.10.2018. Review of the world markets from 10.10.2018. Retrieved from: // <http://www.proagro.com.ua/news/quote/20284.html> [in Ukrainian].
15. Oficijnij kurs evro [Official euro currency]. Retrieved from: <https://fxtop.com/en/historical-exchange-rates-graph-zoom.php?C1=USD&C2=EUR&A=1&DD1=01&MM1=01&YYYY1=1999&DD2=31&MM2=12&YYYY2=2018&LARGE=1&LANG=en> [in English].
16. Oficijnij kurs dolara [Official dollar currency]. Retrieved from: <https://www.marketwatch.com/investing/index/DXY> [in English].
17. Foreign exchange turnover in April 2019. Retrieved from: https://www.bis.org/statistics/rpfx19_fx.htm [in English].
18. Oficijnij kurs eni [Official yen currency]. Retrieved from: https://www.ecb.europa.eu/stats/policy_and_exchange_rates/euro_reference_exchange_rates/html/eurofxref-graph-jpy.en.html [in English].
19. Oficijnij kurs funta [Official pound currency]. Retrieved from: https://www.ecb.europa.eu/stats/policy_and_exchange_rates/euro_reference_exchange_rates/html/eurofxref-graph-gbp.en.html [in English].
20. Lewis, D. One Possible Outcome of Greece Crisis: Only Splitting the Euro Will Save It. Retrieved from <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052748704804204575069570005834614> [in English].

УДК 339.9(447:83) DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020\(111\)03](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020(111)03)

ДУГІНЕЦЬ Ганна

E-mail: g.duginets@knute.edu.ua
ORCID:0000-0003-3708-3666

д. е. н., доцент, завідувач кафедри світової економіки
Київського національного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна

ВІРИЧ Ірина

E-mail: irvirpal@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5351-8829

здобувач вищої освіти ступеня магістра Київського
національного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна

ПОЛІТИКА «ЕКОНОМІЧНОГО ПРОРИВУ»: ДОСВІД ЧИЛІ

Розглянуто економічний розвиток Республіки Чилі з 1970-х по сьогоднішній день і вплив на неї політики «економічного прориву» на різних етапах розвитку та різноманітних політик від соціалізму до демократії. Проаналізовано зміни експортної стратегії держави. Визначено синергетичний ефект зазначених змін унаслідок трансформації соціальної та інноваційної політики. Враховуючи чилійський досвід, встановлено, що для української економіки необхідним є розвиток наукоємних підприємств із використанням прибуткових на даний момент галузей.

Ключові слова: проривна економіка, чилійське економічне диво, «чиказькі хлопці», торговельна лібералізація, військова диктатура.

Дугинец А., Вирич И. Политика «экономического прорыва»: опыт Чили. Рассмотрено экономическое развитие Республики Чили с 1970-х по настоящее время и влияние на нее политики «экономического прорыва» на разных этапах развития и различных политик от социализма до демократии. Проанализированы изменения экспортной стратегии государства. Определен синергетический эффект указанных изменений при трансформации социальной и инновационной политики. Установлено, что, с учетом чилийского опыта, для украинской экономики необходимо развитие наукоемких предприятий именно за счет прибыльных на данный момент отраслей.

Ключевые слова: прорывная экономика, чилийское экономическое чудо, «чикагские мальчики», торговая либерализация, военная диктатура.

Постановка проблеми. Латинська Америка має свої відмінні риси, пов'язані з політичними процесами, які відбуваються всередині регіону, на що впливають історичні та культурні особливості розвитку континенту. З середини ХХ ст. і до теперішнього часу латиноамериканські держави пройшли через правління військово-диктаторських режимів, становлення оновлених демократичних систем, внутрішню боротьбу між різними представниками влади, стрімкий

економічний підйом і подальшу стагнацію. На хвилі недавніх протестів проти нерівності, що зростає в Чилі, світова спільнота вже не пам'ятає, як два десятиліття відбулося «чилійське економічне диво». За майже 40 років «проб і помилок» уряд Чилі намагався побудувати економічну систему, що найкраще пасуватиме до наявних у неї ресурсів. Накопичений у Чилі досвід становить інтерес для вивчення можливостей розвитку периферійних країн світової господарської системи. У спробах вийти із затяжної кризи в Чилі апробовано широкий спектр від соціалістичних до неоліберальних економічних заходів. Розробка та здійснення структурних реформ і стабілізаційних програм – одна з центральних проблем сучасної економічної теорії та практики, дослідження яких є сьогодні актуальним в умовах формування довгострокової стратегії розвитку нашої держави.

За останні десятиліття економічний розвиток України відзначено як нестійкий, тому забезпечення стабільності та сталості зростання набуває важливого для країни значення. Враховуючи це, дослідження особливостей реалізації в Чилі політики «економічного прориву» є актуальним для обґрунтування необхідності переходу на принципи сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою дослідження стали доробки вчених-економістів, істориків і політологів. Широке коло іноземних учених присвятили свої праці ідентифікації питань економічного розвитку на прикладі економічного прориву в Чилі. Так, Дж. М. Ахумада (*J. M. Ahumada*) доводить той факт, що модель інтеграції та периферійного зростання в Чилі є яскравим прикладом загального процесу, що відбувається в Латинській Америці [1]. Отже, ідентифікація особливостей економічного розвитку держави стає важливим показником для розуміння Латинської Америки XXI ст. Цікавим також є дослідження Д. Басу та В. Мірошник (*D. Basu, V. Miroshnik*) [2], в якому проаналізовано структурну революцію в Чилі з огляду її соціальних та економічних наслідків. Проте не всі автори підтримують ідею «економічного прориву» Чилі. Наприклад, А. Лебдіоу (*A. Lebdioui*) після ознайомлення з досвідом диверсифікації експорту в країні спростовує цю тезу [3]. Аналізуючи динаміку, що лежить в основі появи нових секторів у структурі експорту Чилі з 1960-х років, науковець зупиняється на ролі промислової політики в процесі накопичення потенціалу, що є основою для формування нових галузей. Перш за все, державні інститути необхідні для подолання ринкових збоїв, що перешкоджають їхній появі. Зокрема уряд повинен відігравати ключову роль каталізатора накопичення людського капіталу як венчурного капіталіста в просуванні торгівлі та забезпеченні репутації «національного» сектору шляхом регулювання й контролю якості.

У світовій науці також є міждисциплінарні дослідження зазначеної проблеми. Г. Сото (*G. Soto*) розглядає економічні реформи,

проведені чилійською цивільно-військовою диктатурою в період 1973–1990 рр., з історичного погляду [4]. Дійсно режим застосував деякі з найраніших і масштабних неоліберальних реформ у Латинській Америці, тож з середини 1980-х років ці реформи обумовили швидке зростання, хоча й призвели до економічної нерівності в державі. Отже, автор пропонує розглядати реформи в контексті ідеологічної поляризації «холодної війни», яка поєднувала, з одного боку, внутрішній конфлікт з принципами вільного ринку, та втручання держави, з іншого.

Дослідженню досвіду Чилі та можливостям його впровадження в різних сферах економіки України також приділили увагу й вітчизняні вчені. Так, О. Бельська ідентифікувала чилійський досвід як впровадження та вдосконалення «системи оцінки та контролю управління» [5]. Отримані результати в галузі впровадження системи оцінки та контролю витрат бюджетних коштів мають значну користь для України, оскільки перехід до нової системи господарювання в обох державах не мав історичного підґрунтя, на відміну від країн Західної Європи, Північної Америки, Австралії та інших, де формування передумов сучасних ринкових відносин тривало протягом століть. Певний інтерес викликає дослідження Н. Казакова та Е. Коняєва, в якому проаналізовано тенденції розвитку чилійської економіки як суб'єкта світової економіки, місце країни у світовій економічній системі та інтеграцію Чилі в світову економіку. Отримані результати обґрунтовують перспективи розвитку зовнішньої торгівлі Чилі, а також характеризують ефективність українсько-чилійського економічного співробітництва [6].

Попри вагомий внесок напрацювань в обраній сфері дослідження, варто врахувати й ще один аспект під час впровадження інструментів і механізмів політики «економічного прориву». Це ідентифікація умов і відповідних дій влади, завдяки яким необхідно здійснити «економічний прорив» в країні, що тривалий час була аутсайдером у світовій економіці.

Метою статті є дослідження процесів формування нового економічного механізму в Чилі, аналіз ефективності застосування політики «економічного прориву» та можливість застосування його в Україні.

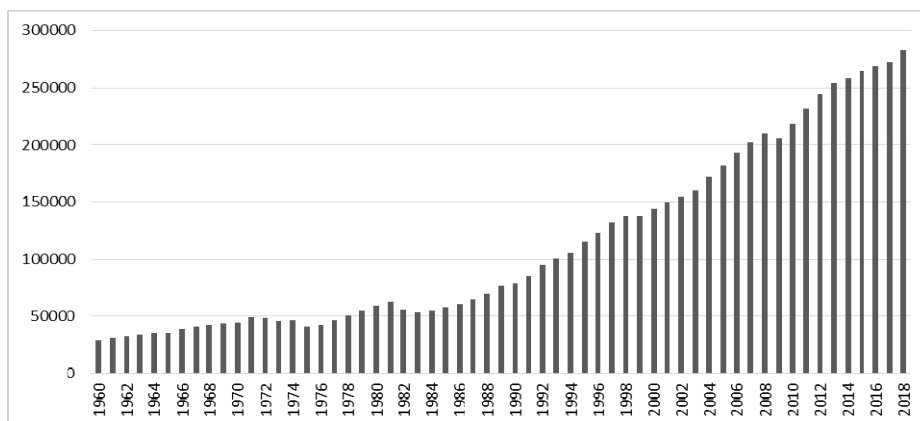
Матеріали та методи. Для реалізації поставленої мети використано комплекс взаємодоповнюючих методів наукового дослідження економічних процесів та явищ, як-от: системно-структурний, порівняльний, компаративного та статистичного аналізу. Інформаційною базою дослідження є статистичні й аналітичні матеріали та інформаційно-аналітичні збірники, бюлетені й огляди; інформаційні матеріали національних і закордонних дослідницьких центрів; фактологічна інформація державних органів влади, широке коло вітчизняних і закордонних наукових джерел; результати власних досліджень; аналітичні й інформаційні матеріали з відкритих джерел.

Результати досліджень. За підходом Світового банку економіці Чилі характерний високий рівень доходу, країна вважається однією з найстабільніших у Південній Америці. У травні 2010 року Чилі – одна серед південноамериканських країн приєдналася до ОЕСР. Економіка Чилі з плином часу істотно змінювалась: з різнорідних економік різноманітних корінних народів у ранню тваринницько-орієнтовану економіку, наразі країна є одним з найбільших експортерів сировини Латинської Америки та переорієнтовує свою економіку на сектор послуг [7].

Позиціюючи свою економіку як швидко зростаючу та глобалізовану, Чилі прагне подолати науково-технологічне відставання від розвинених держав світу. Цей напрям діяльності є одним із національних пріоритетів уряду. Така інноваційна політика ґрунтується на запозиченні нових технологій та їхньому поширенні. Велику частину наукових досліджень у Чилі фінансує держава, однак приватний сектор економіки недостатньо бере участь в інноваційному процесі. Країна на розробки та дослідження витрачає менше, ніж будь-який інший член Організації економічного співробітництва і – менше ніж 1 % ВВП. Однак саме обмеженість ресурсів дає змогу уряду ретельно підійти до розподілу бюджету [7].

З початку реформ на вільному ринку в 1975 році Чилі вчетверо збільшила дохід на душу населення, що робить її однією з найуспішніших країн Латинської Америки. Удосконалюється добробут у країні, водночас стабільно перевищуються середні показники по регіону (зменшується материнська смертність, поширюється доступ до належної санітарії). Чилі має найвищий рейтинг серед країн Латинської Америки за індексом розвитку людського потенціалу й посідає 44-те місце у світі. Такий результат забезпечує найкраща освітня система в регіоні (за результатами роботи студентів). Це не просто одна з найвільніших економік у світі, вона має найвищі рівні загальної свободи, включаючи громадянські та особисті свободи, в Латинській Америці [8]. Ефективність запроваджених реформ підтверджується статистичними даними за останні майже 60 років (*див. рисунок*).

Найважливішими напрямками діяльності військового уряду є економічні реформи «чиказьких хлопців», що заклали основи нової моделі розвитку й завдяки яким країна не тільки подолати кризу 1973 року, а й у відносно короткий строк органічно вписалася у світову економіку. «Чиказькі хлопці» – це група чилійських економістів, що погодилися на пропозицію Августо Піночета, який намагався провести економічні реформи в країні, маючи повний карт-бланш на експерименти. Головною метою запропонованих реформ була побудова економіки «вільного ринку» в Чилі та децентралізація її економіко-політичної системи [2]. Під керівництвом лауреата Нобелівської премії Мілтона Фрідмана розпочато першу хвилю реформ (приватизація, дерегулювання, лібералізація торгівлі, реорганізація податково-бюджетної та грошово-кредитної політики) [4].

ВВП Республіки Чилі за 1960–2018 рр., млн дол. США [8]

Торговельна лібералізація призвела до придушення механізму, що раніше використовувався для захисту національної економіки від зовнішньої нестабільності. У сільському господарстві також відбулася зміна власності, що спричинила значні наслідки: у жорстких умовах ринку для виживання сільгоспвиробники модернізували методи діяльності. Деякі з них переорієнтувалися на експорт, проте основна частина кооперативів збанкрутувала.

Суперечність між репресивною політичною сутністю диктатури, насильницькі методи реформування та створення через це ефективної економічної моделі стало головним внутрішнім конфліктом піночетівського періоду. Протягом *першого етапу реформ* чилійська економіка мала досить скромні темпи зростання. Водночас інфляція поставлена під контроль, а система оподаткування стала істотно ефективнішою. Реальні позитивні зрушення проявилися тільки у 1980–1981 рр. [3]. У цей період посилювалися стимули для експорту, оскільки економіка Чилі вже пережила процес торговельної лібералізації, і внутрішній ринок наситився імпортними товарами. Разом з тим, ціни повільно зростали, що породило тенденцію до розвитку імпортозаміщення. Унаслідок цього до кінця 1980-х років Чилі перетворилася в одну з найбільш економічно ефективних, конкурентоспроможних країн Латинської Америки, що прагнула не протистояти процесу глобалізації, а використовувати його можливості.

Таким чином, чилійська модель, яка впроваджена шляхом методів «проб і помилок» і до того ж пройшла кілька етапів реформування, таки довела свою ефективність. Експортна стратегія базувалася насамперед на використанні ніш стабільних світових ринків традиційних товарів. Це здебільшого суттєво відрізнялося від політики інших країн, що концентрували увагу на зростаючому попиті на певні види експортної продукції або ж на освоєнні нових сегментів світового ринку передових технологій. Уже в демократичні 1990–2000 рр. створено базу для поступального розвитку країни та реалізації масштабних

соціальних проєктів. Однак характерною рисою чилійської економічної модернізації є той факт, що неолібералізм фактично нав'язаний суспільству диктаторськими методами, а сама модернізація оплачена, крім політичної несвободи, ще й високою соціальною ціною [4].

Протягом *другого етапу економічних реформ* чилійська стратегія розвитку піддавалася суттєвій критиці. Зазначалося, що участь Чилі в міжнародному поділі праці обмежується лише виробництвом первинних товарів, до того ж наявність національних компаній в найжвавіших секторах світової торгівлі мінімальна. Орієнтація чилійських експортерів на застійні сегменти світового ринку призводила до значного впливу структурних криз на чилійську економіку [9]. Все це зумовило необхідність трансформувати експортоорієнтовані галузі шляхом впровадження технологій вищого рівня, поглибити ступень перероблення вихідної сировини, а також використовувати більш кваліфіковану та високооплачувану робочу силу. Водночас очевидною була й неможливість простого перенесення досвіду інших країн на чилійську модель без урахування національної специфіки. Ця теза є важливою також у разі впровадження чилійського досвіду в українські реалії.

Система заохочення інвестицій націлена на залучення капіталовкладень насамперед в деякі високодохідні експортні галузі, що призвело до значної концентрації ресурсів у них. Іноземним інвесторам надавалася низка додаткових пільг і гарантій.

Завдяки зростанню чилійської економіки в країні знижено рівень бідності з понад 45 % у 1980-х до сьогоднішніх 8,6 % та створено численний середній клас. За даними Світового банку, нерівність доходів у країні, наявність якої мала вже традиційний характер, значно зменшується з 90-х років і стає нижчою за середню латиноамериканську, за даними Економічної комісії ООН з Латинської Америки. З 1990 по 2015 рр. дохід 10 % найбідніших чилійців збільшився на 439 %, разом з тим дохід 10 % найбагатших зріс лише на 208 %. Проте, порівнюючи з розвиненими країнами, рівень нерівності в доходах залишається високим [8].

Чилійські виробники випереджають у світовому виробництві міді та інших продуктів, зокрема морепродуктів, вина. Ці ринки є привабливими для іноземних інвесторів: оскільки це єдина країна Латинської Америки з невеликим рівнем політичного ризику, а отже й інвестиційний ризик низький.

Зовнішньоторговельна лібералізація в Чилі змусила значну частину промислових підприємств переорієнтуватися на стандарти світового ринку, активно шукати та завойовувати свої ніші в міжнародному поділі праці. Це сприяло поліпшенню якості та оформленню чилійських товарів, збільшенню глибини перероблення вихідної сировини, впровадженню нових технологій. Все це зрештою прискорило модернізацію економіки й суспільства.

Процес економічної лібералізації привів до прискореної капіталізації аграрного сектору, зокрема до утворення досить ефективних фермерських господарств, орієнтованих на виробництво продукції для зовнішніх ринків (томати, свіжі та свіжоморожені фрукти, овочі тощо) [10]. Військовий уряд не допускав відновлення традиційних малопродуктивних виробництв. Стимулювалося зростання господарств підприємницького типу.

Тим часом брак системи захисту місцевих виробників продукції для внутрішнього ринку на першому етапі призвів їх до банкрутства й тимчасового посилення залежності від імпорту продовольства. Ситуацію виправлено лише в другій половині 80-х років шляхом введення компенсаційного механізму захисту від нестабільності зовнішніх ринків за трьома основними позиціями: пшениця, олійні та цукор. Досвід Чилі показує, що лібералізація та демонополізація експорту сприяють піднесенню сільського господарства лише в поєднанні з протекціоністськими заходами щодо імпорту продовольства [2].

Відмінною рисою (через брак коштів) модернізації чилійської економіки є відмова від погоні за принципово новими, «високими» технологіями та максимальне використання вже наявного обладнання. Винятком, мабуть, є військово-промисловий комплекс Чилі, багато галузей якого, зокрема й авіаракетна, створені практично з нуля. З іншого боку, чилійці розуміють недоліки та слабкі місця своєї ІТ-сфери, проте знають, як ризиковано входити в століття технологічного підйому, покладаючись тільки на експорт міді, вина, авокадо й риби.

Використовуючи прогресивний досвід розвитку Південної Кореї і Тайваню, чилійці в останні роки намагаються впровадити специфічну інноваційну систему, щоб захистити себе від економічних потрясінь, підготуватися до кліматичних змін і решти зрушень. У країні розширюють підготовку фахівців через систему закордонних стажувань і навчання студентів за кордоном для формування сильних стартап-команд із вітчизняних фахівців, які отримали теоретичні знання (освіту) і закордонний практичний досвід, особливу увагу чилійці приділяють вихованню патріотичного та командного духу. Зміцненню команд власних фахівців-новаторів і залученню міжнародних співробітників сприяє програма *Start-Up Chile*, завдяки якій іноземець може отримати 3-річну візу і співфінансування від держави для здійснення інноваційних проєктів в економіці Чилі розміром до 40 тис. дол. США. Головна умова – він повинен працювати в стартапі, зареєстрованому в Чилі, та бути орієнтованим на задоволення попиту внутрішніх ринків країн Латинської Америки. 20 компаній з 14 країн прийняли пропозицію *Start-Up Chile*, а до 2012 року з акселератора вийшло вже 500 компаній з 37 країн [11].

Ще одним прикладом сприяння розвитку високотехнологічного бізнесу в Чилі є програма підготовки фахівців на базі *Founder Institute*. Чилійський підприємець Адео Рессі (*Adeo Ressi*) у співпраці з амери-

канським підприємцем і блогером Аланом Кольменаресом (*Alan Colmenares*) стали ініціаторами створення *Founder Institute*¹ – спочатку в Колумбії, а потім і в Чилі. За два роки їхню спеціалізовану програму підвищення кваліфікації пройшли керівні співробітники та фахівці майже 300 високотехнологічних компаній із 15 міст країн Латинської Америки.

Необхідно зазначити, що попри всі реформи чилійське суспільство досі залишається розколотим у своєму ставленні до перевороту Піночета – одні вважають його рятівником вітчизни і творцем «чилійського економічного дива», інші називають жорстоким убивцею. Багато вчених скептично ставляться до чилійської моделі «економічного прориву», аргументуючи це тим, що заслуги реформаторів за часів Піночета сильно перебільшені, а заслуги колишніх правителів – применшені. Ніякого «чилійського дива» не існує. Зростання економіки нижче за середнє у світі (у 2,5 % на рік), дві глибокі економічні кризи та насування третьої, яку скасував відхід Піночета від влади у 1990 році абсолютно не надихає [10]. Економічне зростання почалося ще до приходу до влади військового уряду. Та й своїм скромним зростанням в той період країна зобов'язана винятково видобутку корисних копалин (зокрема міді), що практично все йшло на експорт. Для економічного розвитку Чилі й справді вирішальним є вектор змін цін на сировину. І якщо раптом вони різко знизяться, чилійська економіка не витримає.

Економічне зростання в Чилі почалося тільки в 1984 р. і, за різними даними, становило від 4 до 6 %. Але це зростання зумовлене винятковими надприбутками, які надавав військовий режим іноземному капіталу. 30-відсоткове безробіття давало можливість закордонному роботодавцю отримувати кваліфіковану, проте дуже дешеву робочу силу. Значна частина підвищення промислового виробництва забезпечувалася суперпроєктом Пентагону з будівництва в Чилі космодрому, станцій спостереження і відповідної інфраструктури. Після тимчасового зупинення будівництва в 1990 р. приріст валового національного доходу Чилі відразу скоротився до 0,7 % [12].

Чилійська модель розвитку ставить перед її творцями нові питання та виклики в соціальній і політичній сфері. А для інших їхній досвід може стати корисним у впровадженні власних економічних політик. Підйом чилійської економіки часів Піночета є черговим прикладом ефективності політики дерегуляції. З іншого боку, реформування глибоко соціалістичної країни в короткий термін стало можливим саме завдяки безкомпромісності військового режиму. Такий прецедент провідних ринково-орієнтованих реформ в авторитарній країні є дивом політичним. Проте, хоча відмінностей між Україною та

¹ Детальніше див.: <http://www.startupchile.org>

далекою латиноамериканською державою дуже багато, втім, запозичити вдалі гуманні методи впровадження реформаторських рішень не тільки можна, а й необхідно. Загалом же проривна економіка – це не панацея від усіх бід, не чарівна паличка, а нова організація життєдіяльності суспільства, що природно розвивається на вищому рівні.

Висновки. Жодна реформа не відтворюється однаково в кожній країні. В Україну неможливо перенести всі методи чилійських економічних реформ. Не всі з них виправдали себе. Однак варто детально вивчити досвід економічного відродження Чилі та використати найприйнятніші його елементи в реконструкції господарства нашої держави. Чилійська модель інноваційного розвитку приваблива для сільськогосподарських областей України, де ланцюги доданої вартості створюються з ініціативи самих агропереробних комбінатів. Мотивом такого об'єднання має бути змога його учасників залучати сучасні агротехнології, що забезпечувало б конкурентоспроможність кінцевої продукції. Адже це є дуже важливим для України. Якщо ж поширити такі ланцюги доданої вартості й на інші галузі, то можна створити базу для технологічного поштовху, залучивши наукомісткі технології.

Тож, до основних напрацювань чилійського «економічного прориву», які доцільно запозичити Україні, можна віднести:

- ефективну державну інноваційну політику, тобто вибір типу державної інноваційної політики з урахуванням стратегічних цілей держави для забезпечення реалізації інноваційної моделі розвитку;
- розробку національної системи впровадження науково-технічних досягнень завдяки механізму створення та реалізації науково-технічних програм («освіта – наука – технології – промисловість»);
- створення механізму взаємодії бізнесу, науки і влади, що передбачає формування та розвиток розгалуженої системи інституційних утворень;
- розробку законодавчих та нормативно-правових механізмів управління інноваціями;
- розвиток фондів державного венчурного капіталу та венчурного бізнесу;
- подальший розвиток інноваційних структур регіонального типу і створення пільгових умов для їхнього функціонування;
- активізацію процесу кластерного підходу до реалізації інноваційної діяльності (організація мереж кластерів, розташованих у різних регіонах країни).

Аналіз досвіду Чилі також надає можливість зробити ще один висновок: певну небезпеку для країн периферійного розвитку представляють форсовані постачання сировини до інших країн світу. Це призводить до переповнення ринків збуту та зниження рівня закупівельних цін. Така небезпечна ситуація на світових ринках є на-

гальною для будь-якої країни з сировинною економікою. Тому розвинути наукомісткі галузі та забезпечувати їх висококваліфікованими кадрами необхідно з використанням прибуткових (на наявний момент) галузей. Все це потребує подальших ґрунтовних досліджень в обраній науковій площині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ahumada J. M. Conclusions: The Mirages of the Miracle. In *The Political Economy of Peripheral Growth*, 2019. (pp. 229-240). Palgrave Macmillan, Cham.
2. Basu D., Miroshnik V. (2016). Chilean Revolution. In *Structural Revolution in International Business Architecture* (pp. 41-49). Palgrave Macmillan, London.
3. Lebdioui A. (2019). Chile's export diversification since 1960: A free market miracle or mirage? *Development and Change*, 50(6), 1624-1663.
4. Soto G. G. (2019). Neoliberalism as a capitalist revolution in Chile: Antecedents and irreversibility. *PSL Quarterly Review*, 72(289), 135.
5. Бельська О. І. Бюджетування, орієнтоване на результат: чилійський досвід. *Економіка та держава*. 2013. № 4. С. 75-78.
6. Казакова Н. А. Опыт Чили для Украины на современном этапе. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*. 2018. № 7. С. 41-47.
7. Chile staggers towards a new constitution. *The Economist*. URL: <https://www.economist.com/the-americas/2019/11/21/chile-staggers-towards-a-new-constitution>.
8. World Bank Group - International Development. URL: <https://www.worldbank.org>.
9. Chile staggers towards a new constitution. *The Economist*. URL: <https://www.economist.com/the-americas/2019/11/21/chile-staggers-towards-a-new-constitution>.
10. Fink C., Hall B. H., Helmers C. Intellectual property use in middle income countries: the case of Chile (No. w24348). *National Bureau of Economic Research*, 2018.
11. Albuja J. A., Merino L. J. Analysis of the Competitive Factors of Businesses in Chile. *Espacios*, 2017, № 38 (29), С. 11.
12. Easterly W. *The elusive quest for growth: Economists' adventures and misadventures in the tropics*. Cambridge, Massachusetts; London, England: The MIT Press. 2001.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2020.

Duginets G., Virych I. «Economic breakthrough» policy: Chile experience.

Background. *The development and implementation of structural reforms and stabilization programs is one of the central problems of modern economic theory and practice, the research of which is relevant in the current conditions of forming a long-term strategy for the development of our country. Therefore, the*

study of the peculiarities of the implementation of Chile's «economic breakthrough» policy is relevant to justify the need to move to the principles of sustainable development.

***Analysis of recent research and publications** has shown that, despite the existence of some scientific findings, the issue of identifying the conditions and appropriate actions of the authorities that helped make the economic breakthrough in Chile, which has long remained an outsider in the world economy, remains unresolved.*

*The **aim** of the article is to study the processes of formation of a new economic mechanism in Chile, to analyze the effectiveness of application of the «economic breakthrough» policy and the possibility of its application in Ukraine.*

***Materials and methods.** The research was conducted using the methods of theoretical generalization and analysis. The information base is the works of leading world scientists, statistical sources and Internet resources.*

***Results.** The main stages of the implementation of economic reforms in Chile have been identified, according to the results of which in the second decade of the 21st century, the country's economy has come to be considered one of South America's most stable one. It is determined that the economic policy of the state has undergone significant changes, namely the transformation of export-oriented industries through the introduction of higher-level technologies, the deepening of the level of raw materials processing, as well as the use of more skilled workforce. The synergistic effect of these changes has contributed to the transformation of social and innovation policies.*

***Conclusion.** The study of the nature and features of implementing the «economic breakthrough» policy in Chile allows us to conclude that it is impossible to transfer all methods of Chilean economic reforms to Ukraine. However, the Chilean model of innovative development is attractive for the agricultural regions of Ukraine, where value chains are created on the initiative of the agro-processing plants themselves. On the other hand, the raw material orientation of the country's economy is dangerous in the conditions of a turbulent functioning of world markets. According to Chilean experience, it is currently necessary for Ukraine's economy to develop knowledge-intensive enterprises due to the currently profitable industries.*

***Keywords:** breakthrough economy, Chilean economic miracle, «Chicago guys», trade liberalization, military dictatorship.*

REFERENCES

1. Ahumada, J. M. (2019). Conclusions: The Mirages of the Miracle. In *The Political Economy of Peripheral Growth*, Palgrave Macmillan, Cham, (pp. 229-240) [in English].
2. Basu, D., & Miroshnik, V. (2016). Chilean Revolution. In *Structural Revolution in International Business Architecture*. London: Palgrave Macmillan, (pp. 41-49). [in English].
3. Lebdioui, A. (2019). Chile's export diversification since 1960: A free market miracle or mirage? *Development and Change*, 50 (6), 1624-1663 [in English].

4. Soto, G. G. (2019). Neoliberalism as a capitalist revolution in Chile: Antecedents and irreversibility. *PSL Quarterly Review*, 72(289), [in English].
5. Bjel'ska, O. I. (2013). Bjudzhetuvannja, orijentovane na rezul'tat: chylijs'kyj dosvid [Result-oriented budgeting: the Chilean experience]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state*, 4, 75-78 [in Ukrainian].
6. Kazakova, N. A. (2018). Opyt Chili dlja Ukrainy na sovremennom jetape [Chile experience for Ukraine at the present stage]. *Visnyk Harkivs'kogo nacional'nogo universytetu imeni V. N. Karazina. Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krai'noznavstvo. Turyzm – Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Regional geography. Tourism*, 7, 41-47 [in Ukrainian].
7. Chile staggers towards a new constitution. *The Economist*. Retrieved from <https://www.economist.com/the-americas/2019/11/21/chile-staggers-towards-a-new-constitution> [in English].
8. World Bank Group – International Development. Retrieved from <https://www.worldbank.org> [in English].
9. Chile staggers towards a new constitution. *The Economist*. Retrieved from <https://www.economist.com/the-americas/2019/11/21/chile-staggers-towards-a-new-constitution> [in English].
10. Fink, C., Hall, B. H., & Helmers, C. (2018). Intellectual property use in middle income countries: the case of Chile (No. w24348). *National Bureau of Economic Research* [in English].
11. Albuja, J. A., & Merino, L. J. (2017). Analysis of the Competitive Factors of Businesses in Chile. *Espacios*, 38 (29) [in English].
12. Easterly, W. (2001). *The elusive quest for growth: Economists' adventures and misadventures in the tropics*. Cambridge, Massachusetts; London, England: The MIT Press. [in English].

УДК 339.924 DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020\(109\)04](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020(109)04)

САЛІХОВА Олена д. е. н., провідний науковий співробітник відділу моделювання та прогнозування економічного розвитку
 ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
E-mail: salikhova_elena@ukr.net
ORCID: 0000-0002-7669-6601 вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011, Україна

ГОНЧАРЕНКО Дар'я головний спеціаліст Відділу базових галузей головного управління галузей промисловості Директорату промислової політики та стимулювання розвитку регіонів, Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України
E-mail: dp170292ddo@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4937-2596 вул. М. Грушевського, 12/2, м. Київ, 01008, Україна

ФАРМАЦЕВТИЧНА ІНДУСТРІЯ МЕКСИКИ: УРОК ДЛЯ УКРАЇНИ*

Досліджено особливості розбудови мексиканської індустрії стероїдних гормонів і конкурентні переваги, що забезпечили їй провідні позиції на світовому ринку; визначено, що усунення захисних бар'єрів, політика невтручання та відсутність стратегії розвитку галузі призвели до її падіння та домінування іноземних ТНК. Обґрунтовано необхідність запровадження в Україні заходів з технологічного розвитку фармацевтичних виробництв шляхом ендogenous інновацій.

Ключові слова: фармацевтична промисловість, технології, інновації, фармацевтичні товари, транснаціональні корпорації, залежність, ринок, державна політика.

Салихова Е., Гончаренко Д. Фармацевтическая индустрия Мексики: урок для Украины. Исследованы особенности развития мексиканской индустрии стероидных гормонов, конкурентные преимущества, которые обеспечили ей лидирующие позиции на мировом рынке; определено, что устранение защитных барьеров, политика невмешательства и отсутствие стратегии развития отрасли привели к падению и доминированию иностранных ТНК. Обоснована необходимость введения в Украине мер по технологическому развитию фармацевтических производств путем эндогенных инноваций.

Ключевые слова: фармацевтическая промышленность, технологии, инновации, фармацевтические товары, транснациональные корпорации, зависимость, рынок, государственная политика.

Постановка проблеми. Поширення в усьому світі пандемії COVID-19 спонукало уряди багатьох країн стимулювати дослідження у сфері медицини, фармацевтики, хімії, біотехнології. У боротьбі з

* Статтю підготовлено в рамках цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України «Макроперспективи ендogenousізації економічного розвитку України», державний реєстраційний номер 0117U006435.

© Саліхова О., Гончаренко Д., 2020

коронавірусом найефективнішим способом щодо створення вакцин і ліків є державна допомога. Наразі запроваджено багатомільйонні програми отримання інноваційних продуктів та їхнє впровадження у виробництво¹. Провідні фармацевтичні компанії зобов'язались спільно працювати над розробкою вакцини проти COVID-19 [2], водночас не знімаючи з порядку денного питання подолання інших хвороб. Кабінет міністрів України ухвалив постанову «Про затвердження Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, зумовлених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню та поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020–2022 рр.» [3]. Серед ключових видів діяльності, зазначених у документі, – виробництво основних фармацевтичних продуктів і препаратів, а щодо заходів з-поміж короткострокових ініціатив вказано: «Фінансування наукових досліджень, розробок та інноваційних проєктів, що спрямовані на запобігання виникненню та поширенню COVID-19» із запланованим обсягом фінансування 500 тис. грн на 2020 р. Такі, хоча й невеликі, обсяги інвестицій можуть стати першим кроком до створення в Україні інноваційних продуктів та заснування на їхній основі вітчизняних фармацевтичних виробництв. Водночас, визначаючи механізми розвитку вітчизняної фармацевтичної індустрії, варто зазначити: у разі, якщо розвинені країни можуть ризикувати високовартісними заходами технологічної політики, то такий спосіб не буде оптимальним рішенням у бідній країні [4, с. 558]. Через технологічне та інноваційне домінування транснаціональних корпорацій (ТНК) у фармацевтичному виробництві² та незначні ресурси України³ виникають певні обмеження на впровадження ініціатив з розвитку галузі.

У світі є небагато прикладів щодо створення власних фармацевтичних виробництв у країнах, що розвиваються. Один з них – індустрія стероїдних гормонів у Мексиці. У журналі «*Fortune*» (США) зазначено: «Індустрія джунглів», ймовірно, була самим чудовим технологічним бумом, який коли-небудь відбувався з півдня від

¹ Серед лідерів таких ініціатив – Німеччина, яка є одним із засновників міжнародної Коаліції за інновації в галузі забезпечення готовності до епідемій. Уряд країни через Федеральне міністерство освіти та досліджень асигнував Коаліції в цілому 90 млн євро (починаючи з 2017 р.), а безпосередньо на розроблення вакцин проти коронавірусу – ще 140 млн євро. Також запущено спеціальну програму на суму до 750 млн євро для зміцнення та прискорення розроблення вакцин, мета якої – почати випробування вакцинації з великою кількістю учасників і розширити виробничі потужності. Додатково асигновано 150 млн євро на створення дослідницької мережі, яка об'єднає і посилює дослідницьку діяльність німецьких медичних шкіл [1].

² Як показало дослідження одного з авторів [5], із загальносвітових видатків фармацевтичних компаній на дослідження та розробки майже 60 % припадає на 20 ТНК, зокрема у 9 з них материнські компанії розташовані у США, у 8 – в Євросоюзі. Щороку кожна з них витрачає на ДіР у фармацевтиці від 2 до 9 млрд дол. США.

³ МВФ у 2019 р. включила українську економіку до групи «*Emerging and Developing Europe*», тобто до країн, що розвиваються із ринком, який формується.

кордону⁴» [6]. Американське хімічне товариство (*American Chemical Society*) встановило меморіальну дошку, присвячену цій індустрії, назвавши її «міжнародним історичним хімічним орієнтиром» і «потужною міжнародною силою в розробці стероїдних лікарських препаратів» [7]. Такий успіх має небагато аналогів у сучасному світі, тож цей досвід заслуговує на предметне вивчення з урахуванням в українських реаліях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Закордонні вчені приділили значну увагу емпіричним дослідженням фармацевтики в країнах, що розвиваються в контексті пізньої індустріалізації, що супроводжувалося скороченням їхнього відставання від розвинених країн [8–12]. Низка праць присвячена появі індустрії стероїдів у Мексиці [13–14]. Українські науковці досліджували детермінанти економічного зростання латиноамериканських країн, що розвиваються, та особливості формування галузей місцевої промисловості шляхом реалізації політики імпортозаміщення [15–17]. Дослідники здебільшого орієнтувалися на оцінку технологічних та соціально-економічних аспектів розвитку виробництва лікарських засобів, а також узагальнювали позитивний досвід реалізації заходів урядів та їхній успіх як підґрунтя для розроблення рекомендацій щодо його репродукції. Водночас негативні явища та помилкові рішення, що призвели до занепаду нових фармацевтичних індустрій, залишаються поза увагою, а відтак унеможливають формулювання відповідних застережень для України.

Метою статті є виявлення ключових викликів і загроз на шляху становлення та розвитку нових фармацевтичних виробництв на прикладі індустрії стероїдних гормонів Мексики та визначення ролі політичного впливу на конкурентну боротьбу за ресурси галузі.

Матеріали та методи. Теоретико-методологічною основою статті стали наукові концепції та теоретичні розробки з питань інноваційного розвитку індустрії, а також теорії: залежності, ТНК, протекціонізму; праці мексиканських і західних економістів⁵; архівні матеріали та звіти Конгресу США. У дослідженні використано методи теоретичного узагальнення, порівняльного аналізу та синтезу, що дало змогу реконструювати події та виявити фактори, які мали вплив на становлення та розвиток індустрії стероїдних гормонів Мексики.

Результати дослідження. Низки успішних досліджень фармацевтичних компаній, що виділили гормони тваринного походження в чистому вигляді, сприяли започаткуванню виробництва стероїдних гормонів ще у 1930-х рр. у Німеччині. Попит на стероїди сформований завдяки розвитку замісної гормональної терапії. Винахід впровадили

⁴ Усі цитати з іншомовних джерел наведено у перекладі авторів статті.

⁵ Поряд із сучасними дослідженнями [8–17], для досягнення мети статті авторами проаналізовано результати наукових праць [18–23] щодо передумов виникнення індустрії стероїдних гормонів Мексики.

у промисловість, а для утримання монополії та ціни на новий продукт, європейські виробники створили картель, до якого увійшли: *Schering AG* (Німеччина), *Boehringer & Sons* (Німеччина), *Ciba* (Базель, Швейцарія), *Organon* (Нідерланди), *Les Laboratoires Français de Chimiotherapie* (Франція) [24, с. 76–81]. Члени картелю уклали угоду, яка поширювалася на гормональні інноваційні продукти й містила поділ територій із визначенням обсягів поставок і цін. Основу діяльності європейського картелю становила система патентів, яка давала змогу уникнути претензій щодо порушень антимонопольного законодавства США. Але під час Другої світової війни на європейському континенті виробництво гормонів припинене, що послабило конкуренцію на світовому ринку й дало можливість для його перебудови та появи нових «гравців».

Фармацевтичні компанії США активізували дослідження й розробки (ДіР), шукаючи дешевший та ефективніший вихідний матеріал для продукування стероїдних гормонів. Компанії *Upjohn* і *Parke-Davis* запровадили великі дослідницькі програми через систему стипендій [21]. Одним із таких проєктів керував хімік з університету Пенсильванії Рассел Маркер (*Marker*)⁶. Провівши у 1939 р. успішні експерименти, Маркер встановив, що рослина *cabeza de negro* (мексиканський ямс) є надзвичайно корисним вихідним матеріалом для синтезу гормонів. У лютому 1942 р. хіміки лабораторії *Parke-Davis* підтвердили його висновок, проте це відкриття не зацікавило їх керівництво через те, що сировину виявлено в Мексиці – країні, яка на той час розглядалася як політично нестабільна⁷.

Маркер запропонував свою розробку відомим фармацевтичним компаніям (*Merck*, *Ciba* і *Schering-Plough*). Попри невпевненість у прибутковості проєкту, жодна з них не ризикнула його фінансувати, аргументуючи, що мексиканської фармацевтичної промисловості практично не існує⁸, адже немає жодних потужностей для перероблення ямса, що росте у непрохідних джунглях [23]. На відмову в інвестиціях для створення нового фармацевтичного виробництва вплинув також сформований образ Мексики як технологічно відсталої нації, адже в країні, проти європейських та американських, відсутні розвинені наукові школи тонкої органічної хімії. Незважаючи на відмову, Маркер вирішив комерціалізувати свій винахід і в приміщенні колишньої гончарної майстерні в Мексиці за власні кошти

⁶ Маркер за контрактом із компанією *Parke-Davis* досліджував у Мексиці стероїдні речовини ботанічного походження, зокрема діосгенін (*diosgenin*), який японські хіміки виділили у 1936 р. з рослини роду *Dioscorea*.

⁷ Як факт наводили експропріацію нафти урядом тодішнього президента Ласаро Карденаса у 1938 р., що найсильніше торкнулося американських інтересів.

⁸ Водночас, відповідно до перепису промисловості 1940 р., на території Мексики створено 77 фармацевтичних компаній із загальним річним обсягом виробництва 23,5 млн песо [7], щоправда, засновниками цих компаній були переважно іноземці.

організував імпровізовану хімічну лабораторію. Разом із колегами він отримав першу партію прогестерону (найбільшу на той час) ринковою вартістю 160 тис. дол. США, що й сприяло виходу інноваційного продукту на фармацевтичний ринок [22, с. 459].

У співпраці з угорським адвокатом Емеріком Сомло (*Somlo*) і німецьким хіміком Федеріко Леманном (*Lehmann*) Маркер започаткував стартап *Syntex*, що стало поштовхом до створення нової високотехнологічної індустрії гормональних стероїдів у Мексиці – небагатій країні, де ВВП на душу населення (за даними *Maddison Project Database 2018* [25]) на той час становило 2262 дол. США проти показника у 16 401 дол. США у Сполучених Штатах.

Враховуючи ексклюзивний хімічний процес Маркера, *Syntex* за перший рік виробництва виготовила кілька кілограмів прогестерону, що одразу вплинуло на його ринкову ціну – вона впала з 80 до 18 дол. США за грам [22, с. 496]. Компанія залучила до роботи емігрантів з Європи – хіміків угорського походження Джорджа Розенкранца (*Rosenkranz*) та Естебана Кауфмана (*Kaufman*) та американського хіміка Карла Джерассі (*Djerassi*) й студента-хіміка з Мехіко Луїса Мірамонтеса (*Miramontes*). У ході досліджень вчені компанії *Syntex* виявили, що вихідним матеріалом для виробництва гормонів може бути ще один вид рослин – *barbasco* (барбаско)⁹ [23].

На початку 1950-х рр. мексиканський стартап запустив амбітну програму синтезу кортикостероїдів¹⁰. Наступного року вчені *Syntex* отримали кортизон з діосгеніну, випередивши своєю розробкою на кілька тижнів гарвардських вчених [20]. У тому самому році американська компанія *Upjohn* винайшла спосіб ферментативного окислення прогестерону, що стало проривом в індустрії виробництва гормональних препаратів. Мексиканські виробники були головними постачальниками проміжних товарів для нового виробництва *Upjohn*.

Syntex вносить значні кошти в розроблення інноваційних продуктів. Серед вагомих здобутків *Syntex* – отримання преднізону та преднізолону – сполук з більшою ефективністю та протизапальними властивостями, ніж відповідні природні гормони, а також розроблення

⁹ *Barbasco* (барбаско) мав дві основні переваги проти *cabeza de negro* (мексиканського ямса), що використовував Рассел Маркер: він давав приблизно в п'ять разів більше діосгеніну, до того ж був практично невичерпним в Мексиці. Також діосгенін з барбаско мав значну перевагу над холестеринем – сировиною, яку використовували європейські виробники гормонів. Ця перевага полягала в його надзвичайній універсальності як вихідного стероїду. Якщо холестерин хімічно розкладається лише на дві проміжні сполуки, що могли бути перетворені у комерційні продукти, то діосгенін дає змогу виробляти проміжну сполуку, відому як 16-дегідропрегненолон (16-D), з якої хіміки можуть перейти майже до всіх інших фармацевтичних стероїдів в будь-якому співвідношенні, що відкривало надзвичайно широкі комерційні перспективи.

¹⁰ У 1950-х рр. роки кортизон вважався панацеєю, здатною вилікувати артрит і метаболічні захворювання, тож світова фармацевтична індустрія включилася у гонку за отриманням недорогого процесу, що дасть можливість виробляти кортизон у промислових масштабах.

норетіндрону¹¹, на який у 1956 р. отримано патент у США, що стало першою фармацевтичною спеціалізацією компанії на цьому ринку¹².

За короткий час науковці *Syntex* стають одними з впливовіших лідерів у світі в галузі органічної хімії, а мексиканська компанія перетворилася на провідного постачальника синтетичних гормонів для європейських та американських фармацевтичних виробників.

У 1955 р. в *Syntex* працювало близько 3 тис. осіб, зокрема 150 хіміків і техніків. Щорічні продажі зросли до 5 млн дол. США. Компанія отримала патенти на власні розробки, які охоплювали понад 100 процесів, і це дало змогу освоїти виробництво всіх статевих гормонів і коркостероїдів. Завдяки необмеженому доступу до сировини, *Syntex* значно «посунула» конкурентів на світовому ринку на початку 1950-х рр., адже до появи на ринку інноваційних продуктів *Syntex* загальна ціна прогестерону становила від 70 до 90 дол. США за грам, а оптова ціна тестостерону коливалася від 30 до 45 дол. США. Завдяки продуктам *Syntex* у 1952 р. прогестерон продавали за ціною 1,75 дол. США за грам і тестостерон – 1,90 дол. США за грам [8].

Хоча на той час компанія не була єдиним виробником синтетичних стероїдів у Мексиці, проте вважалася найбільшою і найуспішнішою, а тому відігравала вирішальну роль у становленні та розвитку нової індустрії.

У Мексиці на той час створено законодавче підґрунтя розвитку індустрії [26], зокрема прийнято Закон про трансформацію промисловості, який визначив галузі, що вважалися новими, й встановив категорію «необхідна галузь» (та, що задовольняла попит на національному ринку). Цей закон спрямований на сприяння розвитку галузей промисловості в контексті реалізації стратегії імпортозаміщення та диверсифікації виробництва. Згідно з законом, місцевим компаніям нових і «необхідних» галузей промисловості надавалися пільги на термін до п'яти років за всіма федеральними податками. Надалі до закону внесено зміни та встановлено звільнення від податків на 5, 7 або 10 років для галузей, що мають статус «критична» і «економічно важлива». У той самий час внесені положення, що давали можливість продовжувати пільги ще на п'ять років і рекласифікувати «нові» компанії як «необхідні». У 1955 р. прийнято закон про сприяння новим і необхідним галузям. Запровадження нового законодавства обумовлено потребою усунути негативні наслідки для торгового балансу, спричинені попередніми етапами індустріалізації, що супроводжувалося високим імпортом засобів виробництва, а також посиленням цих наслідків через девальвацію 1954 р. За вказаними

¹¹ До 1950 р. прогестерон вводили лише внутрішньовенно. Мірамонтес працював в *Syntex* над пероральною заміною ін'єкцій прогестерону. У 1951 р. він розробив нову сполуку – норетіндрон, яка у вісім разів ефективніша.

¹² Цей патент знаходиться в Національній залі слави винахідників в Акроні, штат Огайо, США, поряд з доробками Пастера, Планка та інших видатних учених.

законами фармацевтичні виробники мали пільги під час сплати імпорتنих мит і податків на прибуток, що сприяло зміцненню індустрії стероїдних гормонів на етапі становлення.

Разом із тим, аби посилити позиції мексиканських фармацевтичних виробників і захистити їх від конкурентів, уряд країни запровадив низку протекціоністських заходів. *По-перше*, встановлено податок на експорт продукції з низьким ступенем перероблення. Державна лабораторія *Farquinal*, яка на той час не відповідала заданим вимогам, отримала від держави субсидію, еквівалентну проплаті нею експортних податків. *По-друге*, уряд Мексики обмежив іноземних конкурентів *Syntex* у доступі до отримання сировини з барбаско та ввів ембарго на її вивіз. Проте цих інструментів виявилось недостатньо для захисту нової галузі, оскільки по закінченні Другої світової війни потужні німецькі, французькі та голландські фармацевтичні компанії відновили свою роботу та повернулися на ринок.

Syntex направила листа уряду Мексики¹³, вказавши на загрози посилення конкуренції для майбутнього новоствореної індустрії, які полягали в тому, що європейські компанії скуповують проміжні товари для їхніх виробництв через невеликі мексиканські фірми, використовуючи ту саму сировину, що і *Syntex*, але не глибокої переробки (з низькою доданою вартістю)¹⁴. У листі зазначено, що діяльність дрібних мексиканських виробників не вимагає володіння патентами або проведення ДіР; їхні прості операції не потребують висококваліфікованих хіміків та технологічного обладнання; їхні інвестиції надзвичайно малі, оскільки їхні процеси не передбачають передових технологій, а відтак такий бізнес не сприяє інноваційному розвитку мексиканської індустрії стероїдних гормонів. Водночас ці дрібні виробники реалізують свою продукцію іноземним компаніям за цінами, близькими до собівартості, або тими, що мають дуже малу маржу, тож це робить ситуацію для *Syntex* (як інноваційного виробника складної фармацевтичної продукції) та інших національних виробників майже безвихідною.

Керівництво *Syntex* зазначало: «На нашу думку, уряд Мексики не може одночасно підтримувати дві протилежні політики: з одного боку, сприяти індустріалізації (промислового використанню) наших природних ресурсів, а з іншого (коли галузь знайшла шляхи і засоби використання цих природних ресурсів) – дати можливість дрібним постачальникам відправляти сировину за кордон для іноземних фірм,

¹³ Цей лист перекладено з іспанської мови на англійську Бібліотекою Конгресу і зачитано на слуханнях [27, с. 52–53].

¹⁴ Ці малі компанії здійснювали лише три прості операції першого етапу перероблення коренів барбаско у виробництві гормонів. Тоді як *Syntex* та інші компанії отримували 16-дегідропрегненолон, що є основою для виробництва всіх синтетичних стероїдних гормонів. Це виробництво вимагало великих інвестицій, а також великого штату дослідників і відповідного обладнання.

які потім конкурують з мексиканською промисловістю, що значно ускладнює її розвиток і розширення. ...Вважаємо, що захист, який нам надав заборонний податок на вивезення коренів барбаско, необхідно доповнити, аби проводити розумну економічну політику щодо галузі, застосовуючи аналогічний заборонний податок також до діосгеніну, його ацетату і ацетату 16-дегідропрегненолону. Оскільки це є продукти лише першої фази виробництва гормонів, вони можуть бути використані для збільшення промислового виробництва в Мексиці, замість цього уряд дозволяє іноземним фірмам скуповувати наші природні ресурси за низькими цінами і без прибутку для нашої країни. ...Ми просимо захисту шляхом вжиття заходів, які роблять можливим акцизний податок на експорт цих продуктів, щоб забезпечити виживання. ...Якщо такий захист не буде запроваджений, *Syntex* зникне, близько 1000 осіб втратять робочі місця, а країна більше не отримуватиме іноземну валюту у розмірі 5 млн дол. США на рік» [27, с. 52–53].

Уряд Мексики не звернув уваги на рекомендації та аргументи *Syntex*¹⁵. Проте вони, серед іншого, стали предметом свідчень американських виробників проти дій *Syntex* перед Конгресом США. Розглядаючи ці питання, керівництво США враховувало такі факти (виходячи зі звіту Комітету із зовнішніх відносин Конгресу США у 1957 р.): кортизон задовольняє потреби близько 3 млн громадян США, які страждають на ревматоїдний артрит та інші захворювання, а відтак країна має значний попит на цей продукт; залежність нації від єдиного джерела сировини є серйозним «вузьким місцем»; уряд Мексики ввів ембарго на експорт кореня *eabeza de negro*, а згодом – на корінь *barbasco*, що створило проблеми для фармацевтичних компаній Сполучених Штатів, які потребують дешевих проміжних продуктів. Отже, ембарго стало «предметом дискусій між Державним департаментом США і урядом Мексики»¹⁶ [28, с. 14–21]. З огляду на ці факти, діяльність *Syntex* стала предметом аналізу, а підписання нею ще у 1952 р. угоди з США на отримання ліцензій на три патенти¹⁷ – підставою для розгляду справи в Конгресі США. В умовах укладених ліцензійних угод (розд. 5 «Обмеження на використання») вказано, що «патент не повинен використовуватися в цілях заохочення будь-якого незаконного картелю або комбінації або будь-яким іншим способом, який суперечить законодавству Сполучених Штатів». Американська сторона вважала, що діяльність *Syntex* обмежила кількість і бізнес

¹⁵ Не останню роль у такому рішенні зіграла корупція мексиканських чиновників, яка була частиною «звичайного бізнесу» в індустрії стероїдних гормонів та визначала «нейтральне» ставлення держави до ТНК [8].

¹⁶ Мовою оригіналу: «*The embargo was the subject of discussion between the United States Department of State and the Mexican Government*».

¹⁷ Перед Другою світовою війною, німецька компанія *Schering A.G.* в США створила дочірню компанію, що стала лідером в області гормонів і мала низку цінних патентів. Після війни ці активи стали власністю уряду США і передані *Syntex* за ліценціями на засадах «*Royalty Free*».

конкурентів у Мексиці, а тому ухвалила рішення щодо розгляду на Сенатському комітеті у липні 1956 р. питання про порушення *Syntex* ліцензійних угод на ці патенти. Серед санкцій, які загрожували мексиканській компанії у разі підтвердження звинувачень, стала заборона на експорт стероїдів до США, тобто на її основний ринок збуту.

У травні 1956 р. (за місяць до слухань у Сенаті) *Syntex* – локомотив інноваційного розвитку індустрії, який створював у Мексиці робочі місця та сплачував податки до бюджету, продано за 1 млн дол. США американській компанії *Ogden Corporation* [29, с. 3]. Як зазначено у матеріалах слухань Підкомітету з патентів, товарних знаків і авторських прав Конгресу США, що відбулися 5 та 6 липня 1956 р.: тепер «нове керівництво буде дотримуватися традиційної американської концепції вільного підприємництва і конкуренції, втіленої в законі Шермана¹⁸ та інших відповідних антимонопольних законодавчих актів» [27, с. 150]. Нове керівництво *Syntex* також запевнило американську сторону, що відтепер його політика полягає в наданні ліцензій на патенти *Syntex* на розумній основі роялті будь-якій компанії, яка їх запитує.

Одразу після продажу компанії нове керівництво *Syntex* повідомило міністерство сільського господарства Мексики, що стосовно видобутку та продажу кореня барбаско *Syntex* не прагне ні фаворитизму до себе, ні іншої жодної дискримінації до будь-якої іншої компанії. Після покупки американською *Ogden Corporation* мексиканського флагмана Державний департамент повідомив: «Департамент американського посольства в Мексиці поінформовано про те, що всі зацікавлені компанії, в тому числі американські фірми *Schering Corp.*, *Productos Esteroides, SA* і *Julian Laboratories*, тепер можуть подавати заявки на дозволи для отримання кореня барбаско в міністерство сільського господарства Мексики» [28, с. 20].

Коментуючи історію мексиканського флагмана, Комітет з торгівлі Конгресу США зазначив: «Досвід *Syntex* ілюструє труднощі невеликої фармацевтичної компанії у спробі успішно конкурувати з великими виробниками ліків. З самого початку своїх дослідницьких здобутків, досягнутих у 1950 р., *Syntex* доклала зусиль, і якийсь час здавалося, що у неї є шанс для боротьби. Але її життєздатність була недовгою; один удар пішов за іншим, починаючи з 1955 р., до її зникнення як конкурентного чинника в області стероїдів» [30, с. 76].

Дослідники підтверджують, що створення *Syntex* сприяло стрімкому розвитку індустрії гормональних стероїдів у Мексиці, однак, «цей процес раптово закінчився з покупкою *Syntex* американською компанією» [31, с. 2].

Гері Гереффі (*Gereffi*) вказує: «Зростання мексиканської промисловості обумовлене характером попиту з боку іноземних покупців,

¹⁸ *The Sherman Antitrust Act of 1890* – перший антимонопольний закон США.

спочатку у Сполучених Штатах, а потім в Європі». *Syntex* прагнула протистояти цій силі олігопсонії ТНК, переконуючи мексиканський уряд дозволити їй та низці менших національних виробників об'єднатися, спираючись на ексклюзивний доступ до барбаско в Мексиці. Однак друга велика зовнішня сила втрутилася в індустрію – уряд США» [8, с. 94].

Після продажу *Syntex*, за словами Герєффі, у мексиканській індустрії стероїдів почався процес «денаціоналізації» (*Denationalisallon*). На його думку, поняття «денаціоналізація» належить до ситуації, коли активи місцевих власників викуповуються іноземними фірмами, а національна буржуазія прямо витісняється міжнародним капіталом [8, с. 95–132]. Щодо індустрії стероїдних гормонів у Мексиці, з семи мексиканських компаній п'ять створені іноземцями або підприємцями-іммігрантами¹⁹, а одна (*Benefciadora e Industrializadora, SA – BEISA*) – іноземною корпорацією. Єдиною власне мексиканською була державна лабораторія *Farquinal*. Беручи до уваги походження засновників фірм, стає очевидно, що мексиканська буржуазія не стояла у витоків створення нової високотехнологічної галузі – з часів започаткування індустрія здебільшого спиралася на іноземців (хіміків і підприємців), а тому «денаціоналізація» являла собою не заміну власників (мексиканських на іноземних), а перехід контролю над галуззю до іноземних ТНК [32]. З 1956 р., дев'ять нових приватних компаній увійшли в мексиканську промисловість, кожна з них була дочірньою структурою іноземної фармацевтичної фірми. Місцеві виробники не змогли протистояти загрози іноземного капіталу, і в 1963 р. усі вони поглинені, в результаті «національна» галузь стала являти собою афілійовані структури ТНК, стратегії й поведінка яких обумовлені імперативами їхніх материнських компаній, зокрема пошуком прибутку і збільшенням ефективності, що мало відповідні наслідки як для подальшого розвитку галузі, так і для економіки Мексики.

ТНК вдалися до трансфертного ціноутворення (купуючи за низькими та продаючи за високими цінами), що звело до мінімуму їхній дохід в Мексиці й підвищило вартість ліків для місцевих споживачів. Оскільки податкові ставки високі, ТНК показували низький прибуток²⁰. Вони широко використовували податкові притулки (офшори) в Пуерто-Ріко, Багамах і Панамі, намагаючись максимізувати вигоди [33].

¹⁹ Серед них три – *Syntex*, *Diosynth* і *Protex* – засновані угорськими євреями, які залишили Європу під час або незадовго до Другої світової війни, іммігрували в Мексику і отримали мексиканське громадянство.

²⁰ Виробничо-технологічна структура стала більше відповідати інтересам ТНК, ніж внутрішнім потребам розвитку (розуміється не тільки через загальні інтереси населення, а й з огляду на національний розвиток). Переведення прибутку за кордон забирає частину економічного профіциту, що генерується всередині країни. Цей надлишок, якби він не був переведений за кордон, зробив би можливим розширення та виникнення нових виробництв і продуктів.

ТНК не реінвестували отримані прибутки у розвиток галузі та створення нових продуктів у Мексиці²¹.

На початку 1970-х рр. використання барбаско скорочується: якщо наприкінці 1950-х рр. діосгенін з цієї мексиканської сировини становив від 80 до 90 % світового виробництва стероїдів, то надалі через внутрішні та зовнішні причини цей показник знизився до 40–45 % [22, с. 526]. У Мексиці дедалі землі, на яких зростав дикий барбаско, культивували здебільшого для сільського господарства і тваринництва²². Проблема також ускладнилася зниженням середнього виходу діосгеніну з барбаско (він скоротився з 6 до 4 % [22, с. 528]). Водночас світові фармацевтичні компанії докладали зусиль у пошуку альтернативи мексиканській сировині та в 1970-х рр. знайшли можливість виробництва стероїдів із соєвих фітостеролів.

Намагаючись відродити індустрію та посилити її позиції, уряд Мексики у 1975 р. створив державну компанію «*Productos Quimicos Vegetales Mexicanos*» (*Proquivemex*), яка контролюватиме всі операції, пов'язані зі збором, обробкою та подальшою реалізацією сировини. *Proquivemex* підвищила для ТНК ціну на сухий барбаско до 70 дол. США за кг (раніше він коштував від 10 до 12 дол. США [22, с. 530]) та встановила нові умови: шість дочірніх підприємств ТНК мали передавати 20 % свого виробництва мексиканській державі. Головним аргументом такої політики стала необхідність поліпшити добробут селян і захистити сільські природні джерела Мексики. До цього додалися вимоги селян щодо націоналізації ТНК. *Proquivemex* підтримала їх, обґрунтувавши свою позицію тим, що ТНК не виплатили селянам «*derechos de monte*»²³ за 25 років 470 млн дол. США. Також ТНК звинувачували в податковому шахрайстві [8, с. 144–146]. За словами директора *Proquivemex*, реальна вартість експорту стероїдних гормонів ТНК з Мексики мала становити 1,4 млрд дол. на рік (виходячи з цін світового ринку) замість 400 млн дол. США, які декларували ТНК. Це являло собою щорічний збиток Мексики в 1 млрд дол. США оподаткованого доходу. За наявні тоді податкові ставки це означало, що економіка Мексики втрачала 420 млн дол. США (42 % корпоративного податку на прибуток) [22, с. 537].

²¹ Джеральд Меір (*Meier*) зазначив, що потік іноземного капіталу розвинув тільки природні ресурси країни для експорту через нехтування місцевим виробництвом. Іноземні інвестиції значною мірою перетворилися в економічні анклавні, не інтегруючись у місцеву економіку, а прив'язуючись до інтересів приймаючої країни. Результатом стало створення «подвійної економіки», в якій виробництво орієнтоване на експорт, а експортний сектор залишається острівцем розвитку, оточеним відсталими (*backward*) секторами з низькою продуктивністю [34, с. 165–166].

²² З 7,6 млн га в Мексиці, придатних для вирощування барбаско, 80 % уже перейшли на інші види використання, в результаті чого залишилося всього 1,5 млн га, з яких ще можна збирати цінну сировину [22, с. 528].

²³ Згідно із мексиканським законодавством, за експлуатацію природних ресурсів, що лежать на поверхні землі, зокрема дерева для заготівлі деревини або видобуток корисних копалин з рудних родовищ, необхідно заплатити власнику.

Уряд намагався підтримувати *Proquivemex*, надаючи доступ до кредитів за нижчими відсотковими ставками, звільняючи від податків, а також «забронювавши» близько 25 % ринку публічних закупівель фармацевтичної продукції в Мексиці (за оцінками, в 1976 р. це близько 240 млн дол. США [22, с. 539]).

Але на той час деякі філії ТНК, розташовані в країні, переходять на альтернативну сировину і технологічні процеси, які вже не вимагали барбаско²⁴, в 1977 р. під їхнім тиском уряд Мексики ухвалив рішення щодо імпорту діосгеніну з Китаю. Це остаточно підірвало позиції мексиканських фармвиробників та селян-постачальників сировини. У 1980 р. частка мексиканського діосгеніну на глобальному ринку впала до 10 %.

З якими викликами та загрозами не впоралась мексиканська індустрія стероїдних гормонів, через що перетворилася зі світового лідера в аутсайдері? Як показало дослідження, ключову роль у цьому зіграла комбінація факторів:

- особливості компанії-лідера галузі;
- стратегічні цілі ТНК та їхніх політичних союзників;
- тенденції світового ринку.

Перше. Від початку створення *Syntex* її інноваційний потенціал спирався на іноземних фахівців як носіїв технологій. Відсутність на той час у Мексиці потужних наукових шкіл; університетських програм підготовки хіміків відповідної кваліфікації; галузевих наукових установ, здатних здійснювати розробки в інтересах індустрії; підприємств з виробництва передового дослідницького та промислового обладнання унеможливило для *Syntex* створення на національному рівні мереж обміну знань та взаємодію із зовнішнім середовищем як джерелом додаткового ресурсу²⁵. Це стало великою перешкодою для компанії та зумовило високу залежність інноваційного розвитку нової індустрії від іноземних ресурсів. Значним викликом також стало залучення до участі у дослідницькі проєкти закордонних вчених, що супроводжувалося певними труднощами (в т. ч. пов'язаними з місцевою бюрократією). Розв'язання проблем із новими висококваліфікованими науковими кадрами менеджмент *Syntex* вбачав у ближчому розташуванні з академічними установами світового рівня²⁶. Проблемою

²⁴ В результаті загальний обсяг сировини, придбаної у *Proquivemex* шістьма ТНК, скоротився з 6800 тонн в 1977 р. до 2800 тонн в 1978 р.

²⁵ Дж. Пфеффер, Дж. Саланчік у рамках теорії ресурсної залежності, розглядаючи організацію як суб'єкт зовнішніх господарських зв'язків, вказували, що поведінка організації залежить від її оточення, яке надає додаткові ресурси, що дозволяють їй вижити та здатні сприяти її розвитку. Ця теорія вказує, що в кінцевому рахунку все вирішує зовнішнє середовище, а не лише мотивація, лідерство, організаційна структура, внутрішньокорпоративні комунікації, як стверджує організаційна теорія [35].

²⁶ У 1959 р., вибравши Пало-Альто в Каліфорнії в якості нового місця для своєї штаб-квартири (після продажу американській компанії), *Syntex* могла повною мірою використовувати можливості Стенфордського університету, де науковий директор компанії, Карл Джерассі був професором хімії.

були також внутрішні суперечки власників *Syntex*, які незадовго до її створення емігрували у Мексику з Європи і по-різному бачили майбутнє свого бізнесу в цій країні: деякі вважали, що фірма повинна залишатися переважно оптовим виробником і постачальником проміжних стероїдів для ТНК; інші бачили компанію, яка мала рухатися далі та зосередитися на готових інноваційних продуктах на базі власних розробок, захищених патентами. Таким чином *природа компанії – технологічного лідера визначала напрям розвитку цілої галузі, а рішення його власників про продаж і перенесення головного офісу та ДіР-центру за кордон мало негативні соціально-економічні наслідки для мексиканської індустрії стероїдних гормонів.*

Друге. Мексика на початку 1950-х рр. мала дуже слабкі переваги розміщення (*L-переваги*)²⁷, що визначило стратегію ТНК у бік ресурсо-орієнтованих інвестицій (*physical resource seeking*) для отримання сировини за низькою ціною. Розбудова мексиканської індустрії стероїдних гормонів, яка після продажу *Syntex*, спиралася на філії іноземних компаній, що спеціалізувалися виключно на проміжних товарах, мала залежність від масштабів виробництва кінцевої продукції ТНК. Це створювало загрози технологічному та інноваційному розвитку галузі та унеможлиблювало нагромадження капіталу для внутрішніх інвестицій²⁸. Материнські компанії ТНК визначали джерело сировини та її кількість, виходячи з власних потреб, тож вони з легкістю переорієнтувалися з мексиканських на китайських постачальників. *Таким чином, американські ТНК як споживачі продукції мексиканської індустрії стероїдних гормонів спочатку сприяли її зростанню, забезпечивши ринок збуту; а після придбання технологічного лідера галузі – Syntex (за сприяння свого уряду отримати в національних інтересах доступ до надійного джерела поставок важливої сировини) зумовили її занепад.*

Третє. Продукція індустрії стероїдних гормонів мала широкий попит: від контролю за народжуваністю до лікування артриту. Проте мексиканські виробники проміжних товарів спиралася винятково на один вид сировини – корінь барбаско. Тож, коли світові виробники кінцевої продукції змогли використовувати дешевші альтернативні стероїди з фітостеролів соєвих бобів, це стало катастрофічним для

²⁷ Згідно з теорією Дійнінга, це набір місцевих факторів і ринку [36].

²⁸ Теотоніу дус Сантус (*Theotonio dos Santos*) в контексті теорії залежного розвитку вказав на фінансово-промислову залежність (*Financial-industrial dependence*), що виникає в країнах, які розвиваються, через те, що домінуючі центри, сконцентрувавши великий капітал, здійснюють інвестиції у виробництво сировинних товарів для подальшого їхнього споживання в центрах. Тож, у країн, що розвиваються, формується виробнича структура, орієнтована на експорт цих товарів, яку дослідники досвіду Латинської Америки назвали «*desarrollo hacia afuera*», або «*розвиток, орієнтований на зовнішні чинники*» (*foreign-oriented development*) [37, с. 4]. Сантус також вказував на ТНК як причину формування технологічно-промислової залежності (*technological-industrial dependence*), оскільки під їхнім впливом визначають внутрішню структуру та орієнтацію виробництва [38, с. 232].

мексиканських виробників діосгеніну – на початку 1970-х рр. їхні поставки різко впали – з 90 до 10 % світового споживання. Коли у світовій економіці промисловий цикл споживчих товарів з використанням натуральної сировини добіг кінця, поступившись синтезованим препаратом, через високу залежність від зовнішніх ресурсів та обмежену силу ендогенних чинників інноваційного зростання, мексиканський фармацевтичний бізнес виявився неспроможним до структурних змін, що спричинило його остаточне падіння.

Рішення уряду Мексики щодо припинення підтримки галузі²⁹ зіграло визначальну роль у конкуренції національних виробників з ТНК та протистоянні силі їхньої олігопсонії. Таку позицію керівництво країни пояснювало тим, що продовжувати конфлікт з ТНК недоцільно, оскільки це загрожує певними наслідками. Адже Мексика є не лише постачальником проміжних фармацевтичних продуктів, але й споживачем імпортованих готових лікарських засобів, на які ТНК могли підвищити ціни, щоб компенсувати недоотриманий прибуток через протекціоністську політику.

Керівництво країни не скористалося можливістю сформувати вертикально інтегровану індустрію стероїдних гормонів для отримання якомога більшого олігопольного прибутку виробниками³⁰; запровадити оптимальний акцизний податок на експорт для стимулювання більш глибокої переробки сировини; встановити контроль за трансферним ціноутворенням, щоб легалізувати доходи ТНК та отримати більше податків; вимагати від ТНК зростання рівня локалізації задля створення нових робочих місць і збільшення доданої вартості. Влада Мексики вирішила дотримуватися позиції невтручання, залишивши національних виробників нової індустрії без підтримки і захисту у висококонкурентному середовищі. Керівництву країни не вистачило політичної волі, щоб перетворити наявні переваги галузі стероїдних гормонів на користь національної економіки. Водночас це лише частина більшої проблеми – відсутності державної політики розвитку галузі. В 1950–1960-х рр. індустрія стероїдних гормонів не зазначена урядом країни як стратегічна з огляду на пріоритети національного розвитку (на відміну, наприклад, від автомобілебудування). Попри ухвалені закони щодо промисловості, урядом Мексики не запропо-

²⁹ Ф. Лист вказував, що коли країни не перебувають на однаковому рівні індустріалізації, захист промисловості має важливе значення для підвищення продуктивної сили нації в якій низький рівень промислового виробництва. Наявний «розрив в компетенції» (*competence gap*) серед націй вимагатиме захисту промисловості в країнах, які знаходяться на нижчих щабелях розвитку, проте намагаються піднятися. Він зауважив, що молода індустрія (*infant industry*), яка на ранніх стадіях становлення відчуває труднощі або абсолютно нездатна протистояти зарубіжним конкурентам, потребує захисту з боку уряду [39].

³⁰ Й. Шумпетер стверджував, що саме великі організації («the large-scale establishment or unit»), до яких можна віднести олігополії, картелі та інші форми концентрації на ринку, мають позитивний вплив на технічний прогрес і економічне зростання здебільшого за відсутності досконалої конкуренції. Адже вони здатні робити великі інвестиції в дослідження, розробки та інновації в умовах невизначеності та ресурсних обмежень [40].

нована чітка стратегія її розвитку (ані в цілому, ані стосовно фармацевтики зокрема), яка мала б набір цілей, інструментів і заходів, чітко узгоджених між собою, а також з економічними пріоритетами держави.

Висновки. Створення інноваційного продукту у фармацевтичній галузі та заснування на його основі успішного стартапу вимагає допомоги держави, аби він перетворився у конкурентоздатний бізнес. Розбудова національної інноваційної системи та покращення рамкових умов для інновацій є запорукою становлення вітчизняних фармацевтичних виробництв, здійснених на засадах ендогенних інновацій. Роль держави у структурній модернізації української фармацевтичної галузі через запровадження стимулів та здорового протекціонізму є визначальною. Держава має поєднати функції підприємця та координатора. Як підприємець – брати на себе основні ризики розробки критичних технологій і запуску у виробництво нових ліків, пріоритетних для системи охорони здоров'я та національної безпеки, співпрацюючи з академічним сектором; стимулювати інновації фармацевтичних підприємств через механізм державної допомоги на реалізацію проєктів, фінансуючи їх на партнерських засадах із приватним сектором [41]; сприяти створенню стартапів на базі вітчизняних розробок; а також формувати ринки для інноваційних фармацевтичних продуктів через держзамовлення чи закупівлі. Координуюча функція держави має посилювати освітній і науковий потенціал галузі, а також налагоджувати зв'язки між різними суб'єктами: компаніями, університетами, фінансовими організаціями, науково-дослідними установами та державними фондами. Це зміцнить потенціал національних виробників і водночас збільшить переваги розміщення для плідної співпраці з ТНК у сфері передових технологій.

Якщо на початку 1940-х рр. конкуренція між європейськими та американськими фармацевтичними компаніями створила у Мексиці передумови для появи індустрії стероїдних гормонів, теперішнє зростання витрат на робочу силу в Китаї, загострення китайсько-американської «торгової війни» [42], підсилене *COVID-19*, політика ЄС щодо «фільтрації» іноземних інвестицій (здебільшого з Китаю) відкриває для України нові можливості щодо співпраці із глобальними фармацевтичними компаніями, зокрема налагодження виробництва нових лікарських засобів на території України, а також здійснення контрактних клінічних випробувань нових ліків³¹.

Водночас іноземні технології та інвестиції ТНК здатні прискорити запуск виробництва та експорт фармацевтичних продуктів (без втрат часу на послідовний розвиток), доповнюючи активи українських виробників (через передачу знань та навичок), але вони не замінять

³¹Оскільки Китай сьогодні є ключовим світовим постачальником активних фармацевтичних інгредієнтів, європейські країни в інтересах національної безпеки, імовірно за все, вдаватимуться до рещорінгу (повернення виробництв, виведених за кордон) або шукатимуть альтернативних постачальників та переноситимуть виробництва в країни, що ближче до них розташовані [43].

внутрішні зусилля з формування матеріальних і нематеріальних активів галузі, що обумовлюють її інноваційний розвиток та незалежність від іноземних ресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Coronavirus: What the BMBF is doing. URL: <https://www.bmbf.de/en/coronavirus-what-the-bmbf-is-doing-11194.html>.
2. Trump administration says drug makers will work together to combat coronavirus. URL: <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-usa-drugmakers/trump-administration-says-drug-makers-will-work-together-to-combat-coronavirus-idUSKBN20Q042>.
3. Про затвердження Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020–2022 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-programi-stimulyuvannya-ekonomiki-534-270520>.
4. Саліхова О. Б. Високотехнологічні виробництва: від методології оцінки до піднесення в Україні. НАН України. Інститут економіки та прогнозування. Київ, 2012. 624 с.
5. Honcharenko D. O. (2020). New Approaches to the Assessment of Foreign Trade in High-Tech Pharmaceuticals. *Statystyka Ukrainy. Statistics of Ukraine*, 1, 35-41. Doi: 10.31767/su.1(88)2020.01.04.
6. Laveaga G. S. Uncommon trajectories: steroid hormones, Mexican peasants, and the search for a wild yam. *Studies in History and Philosophy of Science Part C: Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*. 2005, Vol. 36, Iss. 4, P. 743-760.
7. Russell Marker and the Mexican Steroid Hormone Industry. International Historic Chemical Landmark URL: <https://www.acs.org/content/acs/en/education/whatischemistry/landmarks/progesteronesynthesis.html>.
8. Gereffi G. *The Pharmaceutical Industry and Dependency in the Third World*. Princeton University Press, 2017. 306 p.
9. Shadlen K. *Coalitions and compliance: the political economy of pharmaceutical patents in Latin America*. Oxford, UK : Oxford University Press, 2017. 320 p.
10. Becerril-Ruiz V., Ortiz-Reynoso M., Santillán-Benítez J. Historia de la regulación de los medicamentos genéricos en México: 1977 a la fecha. *TIP Revista Especializada en Ciencias Químico-Biológicas*. 2018. № 21(Supl. 1) P. 88-100 URL: <https://www.medigraphic.com/pdfs/revespciequibio/cqb-2018/cqbs181i.pdf>.
11. Murillo D. Inversión extranjera, derramas tecnológicas y desarrollo industrial en México. *Fondo de Cultura Económica*. 2019. 116 p.
12. Rios E., Contreras I. Rendimientos a escala en la industria farmacéutica mundial: La importancia de la evaluación de los gastos en fusiones y adquisiciones, 2012-2017. *Revista de Análisis Económico*. 2019. №. 85, Vol. 34. p. 95-120.

13. Hernandez-Garcia Y., Chamizo J., Kleiche-Dray M., Russell J. The scientific impact of mexican steroid research 1935–1965: A bibliometric and historiographic analysis. *Journal of the Association for Information Science & Technology, Association for Information Science & Technology*. 2016. Vol. 67(5). P. 1245-1256.
14. Reséndiz R., Pastrana P., Aceves L. La Industria Nacional Químico-Farmacéutica, S.A. de C.V. y P.E. (1949-1964). *Un modelo sobresaliente de organización científica y empresarial. Educación química*. 2019. Vol. 30. № 1. P. 149-160 URL: <http://www.scielo.org.mx/pdf/eq/v30n1/0187-893X-ec-30-01-149.pdf>.
15. Структурні зміни у світовій торгівлі як чинник розвитку внутрішнього ринку України : колективна монографія / за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НААН України Т.О.Осташко ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2019. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/310.pdf>.
16. Ткач О. Стратегії регіональної та національної інтеграції країн Латинської Америки. *Політичний менеджмент*. 2009. № 1. С. 140-146.
17. Перга Т.Ю. Особливості соціально-економічного розвитку Мексики у 40-70-х рр. ХХ ст. *Американська історія та політика*. 2017. С. 223-232. URL: http://elibrary.ivinas.gov.ua/433/1/2017.03%20_%20Perha.pdf.
18. Laveaga G. S. *Jungle Laboratories: Mexican Peasants, National Projects, and the Making of the Pill Duke University Press*, 2009 p. 346 p.
19. Reséndiz R., Pastrana P. El surgimiento de la industria farmacéutica en México (1917–1940). *Revista Mexicana de Ciencias Farmacéuticas*. 2014. vol. 45, № 2. P. 55-68.
20. Olivares L. F. El origen de Syntex, una enseñanza histórica en el contexto de ciencia, tecnología y sociedad. *Rev. Soc. Quím. Méx.* 2001. Vol. 45. P. 93-96.
21. Djerassi C. Steroids made it possible. *American Chemical Society*. Washington, 1990. 205 p.
22. Gereffi G. Los oligopolios internacionales, el Estado y el desarrollo industrial en México: el caso de la industria de hormonas esteroides. *Foro Internacional*. 1977. Vol. 17, No. 4 (68). p. 490-541.
23. Raber L. Steroid industry honored. International historic chemical landmark acclaims success of mexican steroid industry and a U.S. chemist who made it possible. *Journal of the Mexican Chemical Society*. 1999. vol. 43, № 6. p. 235-237.
24. Berge W. *Cartels: Challenge to a Free World*. Beard Books, 2000. 266 p.
25. Maddison project database 2018. University of Groningen. URL: <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-project-database-2018?lang=en>.
26. Política fiscal e industria en Monterrey (1940-1960) URL: <http://eprints.uanl.mx/6360/1/1080095046.PDF>.
27. *Wonder Drugs: hearings before the United States Senate Committee on the Judiciary, Subcommittee on Patents, Trademarks, and Copyrights, Eighty-Fourth Congress, second session, on July 5, 6, 1956*. Washington : U.S. G.P.O., 1957. 151 p.
28. *Report of the committee on foreign relations on Executive I, Eighty-fifth Congress, First Session*. United States Government Printing Office. June 14, 1957. 139 p.

29. Securities and Exchange Commission. News Digest. A brief summary of financial proposals filed with and actions by the S.E.C. URL: <https://www.sec.gov/news/digest/1957/dig072657.pdf>.
30. Report of the Committee on the Judiciary, United States Senate, made by its Subcommittee on Antitrust and Monopoly, pursuant to S. Res. 52, Eighty-seventh Congress, first session, together with individual views to study the Antitrust laws of the United States, and their administration, interpretation, and effect. Study of administered prices in the drug industry. Washington: U.S. Govt. Print. Off, 1961. 374 p.
31. Hernandez-Garcia, Y. I., Chamizo, J. A., Kleiche-Dray, M., & Russell, J. M. The scientific impact of mexican steroid research 1935–1965: a bibliometric and historiographic analysis. *JASIST*, 2016. № 67 (5). P. 1245–1256.
32. Fajnzylber F., Tarragó Trinidad Martínez. Las empresas transnacionales: expansión a nivel mundial y proyección en la industria mexicana. *Fondo de Cultura Económica*, 1976. 423 p.
33. Santos T. The Structure of Dependence. *The American Economic Review* . Vol. 60, No. 2, Papers and Proceedings of the Eighty-second Annual Meeting of the American Economic Association. 1970. p. 231-236.
34. Meier Gerald M. International trade and development. Harper & Row, 1963. 208 p.
35. Pfeffer, J. and Salancik, G. R. (1978), *The External Control of Organizations: A Resource Dependence Perspective*, Harper & Row, New York. 336 p.
36. Dunning J. The Eclectic (OLI) Paradigm of International Production: Past, Present and Future. *Economics of Business*. 2001. Vol. 8. No. 2. P. 173-190.
37. Rodríguez O. Informe sobre las or ticas a la concepcion de la CEPAL. Curso de desarrollo y planificacion, 1971. CDP/27. URL: https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/35092/INT-2424_es.pdf.
38. Santos T. The Structure of Dependence *The American Economic Review* Vol. 60, No. 2, Papers and Proceedings of the Eighty-second Annual Meeting of the American Economic Association (May, 1970), pp. 231-236. URL: <http://digamo.free.fr/dosantos70.pdf>.
39. Senghaas D. Friedrich List and the Basic Problems of Modern Development. *Review (Fernand Braudel Center)*. Vol. 14, No. 3 (Summer, 1991), pp. 451-467.
40. Schumpeter, Joseph A. *Capitalism, Socialism, and Democracy*. URL: <https://eet.pixel-online.org/files/etranslation/original/Schumpeter,%20Capitalism,%20Socialism%20and%20Democracy.pdf>.
41. Саліхова О. Б., Крехівський О. В. Новий механізм державної підтримки технологічних інновацій для розвитку промисловості. *Статистика України*. 2018. № 2. С. 30-35.
42. Гиршфельд А., Салихова Е. Вагонные споры. Левый берег. 2019. URL: https://lb.ua/economics/2019/07/02/431000_vagonnie_spori.htm.
43. Саліхова О. Б. Високотехнологічна економіка. Уроки Китаю. ВІСНИК КНТЕУ. 2020. № 3. С. 27-49.

Стаття надійшла до редакції 14.07.2020.

Salikhova E., Honcharenko D. Pharmaceutical industry of Mexico: a lesson for Ukraine.

Background. In Ukraine, in response to the challenges of the pandemic, the government adopted a State program to stimulate the economy to overcome the negative consequences caused by restrictive measures. This is the first step towards the creation of innovative products in Ukraine and the foundation on their basis of new drug production. An example is the Mexican steroid hormone industry: the rise and fall of this industry deserves substantive study to take into account when determining priorities in the development of pharmaceuticals in Ukraine.

Analysis of recent researches and publications revealed that scientific works are mainly focused on summarizing the positive experiences of countries that have developed the pharmaceutical industry. A number of works are devoted to the phenomenon of the Mexican industry of steroid hormones, at the same time, negative events and erroneous political decisions that led to the decline of the industry are ignored, and therefore it is impossible to take this experience into account and formulate appropriate warnings for Ukraine.

The **aim** of the article is to identify key challenges and threats to the formation and development of the pharmaceutical industry (using the Mexican steroid hormone industry as an example) and to determine the role of political influence on the competition for resources.

Materials and methods. The theoretical and methodological basis for writing the article was scientific concepts and theoretical developments on the innovative development of the industry, as well as the theory of dependencies; the work of Mexican and Western economists; US Congressional Archival Materials and Reports. The study was carried out using methods of theoretical generalization, comparative analysis and synthesis.

Results. «Multi-layer» dependence on foreign influence played a significant role in growing industry. Foreign entrepreneurs and scientists, foreign equipment's and transfer of technologies for upgrading, external market had crucial to development of industry. Mexican government's policy to remove protective barriers, as well as the position of non-intervention, the lack of an industry development strategy and mechanisms for support influenced the decline of Mexico's steroid hormone industry.

Conclusion. Creating an innovative product in the pharmaceutical industry of Ukraine and establishing a successful startup based on it requires state aid. Building a national innovation system and improving the framework conditions for innovation is the key to the formation of domestic pharmaceutical industries on the basis of endogenous innovation.

Keywords: pharmaceutical industry, technologies, innovations, pharmaceuticals, multinational corporations, dependence, market, state policy.

REFERENCES

1. Coronavirus: What the BMBF is doing. Retrieved from <https://www.bmbf.de/en/coronavirus-what-the-bmbf-is-doing-11194.html> [in English].
2. Trump administration says drug makers will work together to combat coronavirus. Retrieved from <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-usa-drugmakers/trump-administration-says-drug-makers-will-work-together-to-combat-coronavirus-idUSKBN20Q042> [in English].

3. Pro zatverdzhennja Derzhavnoi' programy stymuljuvannja ekonomiky dlja podolannja negatyvnyh naslidkiv, sprychynenyh obmezhuval'nymy zahodamy shhodo zapobigannja vynyknennju i poshyrennju gostroi' respiratornoi' hovoroby COVID-19, sprychylenoi' koronavirusom SARS-CoV-2, na 2020–2022 roky [On approval of the State program of economic stimulation to overcome the negative consequences caused by restrictive measures to prevent the occurrence and spread of acute respiratory disease COVID-19 caused by coronavirus SARS-CoV-2, for 2020-2022]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennja-derzhavnoyi-programi-stimulyuvannja-ekonomiki-534-270520>. [in Ukrainian].
4. Salihova, O. B. (2012). Vysokotehnologichni vyrobnyctva: vid metodologii' ocinky do pidnesennja v Ukraini. NAN Ukrainy. Instytut ekonomiky ta prognozuvannja. Kyi'v [High-tech industries: from valuation methodology to rise in Ukraine. NAS of Ukraine. Institute of Economics and Forecasting. Kyiv] [in Ukrainian].
5. Honcharenko, D. O. (2020). New Approaches to the Assessment of Foreign Trade in High-Tech Pharmaceuticals. *Statystyka Ukrainy – Statistics of Ukraine, 1*, 35-41. Doi: 10.31767/su.1(88)2020.01.04 [in Ukrainian].
6. Laveaga, G. S. (2005). Uncommon trajectories: steroid hormones, Mexican peasants, and the search for a wild yam. *Studies in History and Philosophy of Science Part C: Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, (Vol. 36), (Iss. 4), (pp. 743-760) [in English].
7. Russell Marker and the Mexican Steroid Hormone Industry. International Historic Chemical Landmark Retrieved from <https://www.acs.org/content/acs/en/education/whatschemistry/landmarks/progesteronesynthesis.html> [in English].
8. Gereffi, G. (2017). *The Pharmaceutical Industry and Dependency in the Third World*. Princeton University Press [in English].
9. Shadlen, K. (2017). *Coalitions and compliance: the political economy of pharmaceutical patents in Latin America*. Oxford, UK : Oxford University Press [in English].
10. Becerril-Ruiz, V., Ortiz-Reynoso, M., & Santillán-Benítez, J. (2018). Historia de la regulación de los medicamentos genéricos en México: 1977 a la fecha. *TIP Revista Especializada en Ciencias Químico-Biológicas*. №21(Supl. 1) P. 88-100 Retrieved from <https://www.medigraphic.com/pdfs/revespciequibio/cqb-2018/cqbs181i.pdf> [in Spanish].
11. Murillo, D. (2019). Inversión extranjera, derramas tecnológicas y desarrollo industrial en México. *Fondo de Cultura Económica*. [in Spanish].
12. Rios, E., & Contreras, I. (2019). Rendimientos a escala en la industria farmacéutica mundial: La importancia de la evaluación de los gastos en fusiones y adquisiciones, 2012-2017. *Revista de Análisis Económico*, 85, (Vol. 34), (pr. 95-120) [in Spanish].
13. Hernandez, Garcia Y., Chamizo, J., Kleiche, Dray M., & Russell, J. (2016). The scientific impact of mexican steroid research 1935–1965: A bibliometric and historiographic analysis. *Journal of the Association for Information Science & Technology, Association for Information Science & Technology*, (Vol. 67(5), (pp. 1245-1256) [in English].
14. Reséndiz, R., Pastrana, P., & Aceves, L. (2019). La Industria Nacional Químico-Farmacéutica, S.A. de C.V. y P.E. (1949-1964). *Un modelo sobresaliente de organización científica y empresarial. Educación química*, (Vol. 30), 1, 149-160 Retrieved from <http://www.scielo.org.mx/pdf/eq/v30n1/0187-893X-eq-30-01-149.pdf> [in Spanish].
15. Ostashko, T. O. (2019). Strukturni zminy u svitovij torgivli jak chynnyk rozvytku vnutrishn'ogo rynku Ukrainy. NAN Ukrainy, DU «Instytut ekonomiky ta prognozuvannja NAN Ukrainy». Kyi'v [Structural changes in world trade as a factor in the development of the domestic market of Ukraine: a collective monograph / ed. by Dr. Econ. Sciences, Corresponding Member NAAS of Ukraine;

- NAS of Ukraine, SI «Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine». Kyiv], Retrieved from <http://ief.org.ua/docs/mg/310.pdf> [in Ukrainian].
16. Tkach, O. (2009). Strategii' regional'noi' ta nacional'noi' integracii' krai'n Latyns'koi' Ameryky [Strategies of regional and national integration of Latin American countries]. *Politychnyj menedzhment – Political management*, 1. 140-146 [in Ukrainian].
 17. Perga, T. Ju. (2017). Osoblyvosti social'no-ekonomichnogo rozvytku Meksyky u 40-70-h rr HH stolittja [Features of socio-economic development of Mexico in the 40-70's of the twentieth century] *Amerykans'ka istorija ta polityka – American history and politics*. (223-232). Retrieved from http://elibrary.ivinas.gov.ua/433/1/2017.03%20_%20Perha.pdf [in Ukrainian].
 18. Laveaga, G. S. (2009). *Jungle Laboratories: Mexican Peasants, National Projects, and the Making of the Pill Duke University Press* [in English].
 19. Reséndiz, R., & Pastrana, P. (2014). El surgimiento de la industria farmacéutica en México (1917-1940). *Revista Mexicana de Ciencias Farmacéuticas*, (Vol. 45), 2, 55-68 [in Spanish].
 20. Olivares, L. F. (2001). El origen de Syntex, una enseñanza histórica en el contexto de ciencia, tecnología y sociedad. *Rev. Soc. Quím. Méx.* (Vol. 45), (pp. 93-96) [in Spanish].
 21. Djerassi, C. (1990). Steroids made it possible. *American Chemical Society*. Washington [in English].
 22. Gereffi, G. (1977). Los oligopolios internacionales, el Estado y el desarrollo industrial en México: el caso de la industria de hormonas esteroides. *Foro Internacional*, (Vol. 17), 4 (68), 490-541[in Spanish].
 23. Raber, L. (1999). Steroid industry honored. International historic chemical landmark acclaims success of mexican steroid industry and a U.S. chemist who made it possible. *Journal of the Mexican Chemical Society*, (Vol. 43), 6, 235-237 [in English].
 24. Berge, W. (2000). *Cartels: Challenge to a Free World*. Beard Books [in English].
 25. Maddison project database 2018. University of Groningen. Retrieved from <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-project-database-2018?lang=en> [in English].
 26. Política fiscal e industria en Monterrey (1940-1960) Retrieved from <http://eprints.uanl.mx/6360/1/1080095046.PDF> [in English].
 27. Wonder Drugs: hearings before the United States Senate Committee on the Judiciary, Subcommittee on Patents, Trademarks, and Copyrights, Eighty-Fourth Congress, second session, on July 5, 6, 1956. Washington : U.S. G.P.O., 1957 [in English].
 28. Report of the committee on foreign relations on Executive I, Eighty-fifth Congress, First Session. United States Government Printing Office. June 14, 1957. [in English].
 29. Securities and Exchange Commission. News Digest. A brief summary of financial proposals filed with and actions by the S.E.C. Retrieved from <https://www.sec.gov/news/digest/1957/dig072657.pdf> [in English].
 30. Report of the Committee on the Judiciary, United States Senate, made by its Subcommittee on Antitrust and Monopoly, pursuant to S. Res. 52, Eighty-seventh Congress, first session, together with individual views to study the Antitrust laws of the United States, and their administration, interpretation, and effect. Study of administered prices in the drug industry. Washington: U.S. Govt. Print. Off, 1961. [in English].
 31. Hernandez-Garcia, Y. I., Chamizo, J. A., Kleiche-Dray, M., & Russell, J. M. (2016). The scientific impact of mexican steroid research 1935–1965: a bibliometric and historiographic analysis. *JASIST*, 67 (5), 1245–1256 [in English].
 32. Fajnzylber, F. (1976). Tarragó Trinidad Martínez. Las empresas transnacionales: expansión a nivel mundial y proyección en la industria mexicana. *Fondo de Cultura Económica* [in Spanish].

33. Santos, T. (1970). The Structure of Dependence. *The American Economic Review*. (Vol. 60), 2, Papers and Proceedings of the Eighty-second Annual Meeting of the American Economic Association. (231-236) [in English].
34. Meier Gerald, M. (1963). *International trade and development*. Harper & Row [in English].
35. Pfeffer, J. & Salancik, G. R. (1978). *The External Control of Organizations: A Resource Dependence Perspective*, Harper & Row, New York [in English].
36. Dunning, J. (2001). The Eclectic (OLI) Paradigm of International Production: Past, Present and Future. *Economics of Business*, (Vol. 8), 2, 173-190 [in English].
37. Rodríguez, O. (1971). Informe sobre las orientaciones a la concepción de la CEPAL. Curso de desarrollo y planificación, CDP/27. Retrieved from https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/35092/INT-2424_es.pdf [in Spanish].
38. Santos, T. (1970). The Structure of Dependence *The American Economic Review* (Vol. 60), 2, Papers and Proceedings of the Eighty-second Annual Meeting of the American Economic Association, (pp. 231-236). Retrieved from <http://digamo.free.fr/dosantos70.pdf> [in English].
39. Senghaas, D. (1991). Friedrich List and the Basic Problems of Modern Development. *Review (Fernand Braudel Center)*, (Vol. 14), 3, 451-467 [in English].
40. Schumpeter, Joseph A. *Capitalism, Socialism, & Democracy*. Retrieved from <https://eet.pixel-online.org/files/etranslation/original/Schumpeter,%20Capitalism,%20Socialism%20and%20Democracy.pdf> [in English].
41. Salihova, O. B., & Krehivs'kyj, O. V. (2018). [Novyj mehanizm derzhavnoi' pidtrymky tehnologichnyh innovacij dlja rozvytku promyslovosti h Novyj mehanizm derzhavnoi' pidtrymky tehnologichnyh innovacij dlja rozvytku promyslovosti]. *Statystyka Ukrainy – Statistics of Ukraine*, 2, 30-35 [in Ukrainian].
42. Gyrshfel'd, A., & Salyhova, E. (2019). Vagonnye spory. Levyy bereg [Carriage disputes. Left Coast]. Retrieved from https://lb.ua/economics/2019/07/02/431000_vagonnie_spori.htm [in Ukrainian].
43. Salihova, O. B. (2020). Vysokotehnologichna ekonomika. Uroky Kytaju [High-tech economy. Lessons from China]. *Visnyk KNTEU – Herald of KNUTE*, 3, 27-49 [in Ukrainian].

МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ

УДК 339.9 :339.137.2]:338.43(477) DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020\(111\)05](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020(111)05)

МЕЛЬНИК Тетяна

E-mail: t.melnyk@knute.edu.ua
ORCID: 0000-0002-3839-6018

ТУНІЦЬКА Юлія

E-mail: juliar_2006@ukr.net
ORCID: 0000-0002-8501-1299

д. е. н., завідувач кафедри міжнародного менеджменту Київського національного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

к. е. н., незалежний дослідник

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АПК УКРАЇНИ

Досліджено механізм інституційного забезпечення міжнародної конкурентоспроможності АПК України. Встановлено, що безпосередній вплив на її формування за посередництвом державних органів виконавчої влади здійснюють відповідні галузеві міжнародні організації, членом яких є Україна, та організації, що функціонують у сфері регулювання зовнішньої торгівлі, фінансів, захисту довкілля, національної безпеки та трудових ресурсів. Визначено функції та принципи їх функціонування, сучасні тенденції взаємодії з АПК України та переваги від такого співробітництва для вітчизняних виробників сільськогосподарської та харчової продукції.

Ключові слова: міжнародна конкурентоспроможність, АПК України, сільське господарство, харчова промисловість, міжнародні організації, коронавірусна інфекція COVID-19.

Мельник Т., Туницкая Ю. Институционное обеспечение международной конкурентоспособности АПК Украины. Исследован механизм институционного обеспечения международной конкурентоспособности АПК Украины. Установлено, что непосредственное влияние на ее формирование посредством государственных органов исполнительной власти осуществляют соответствующие отраслевые международные организации, членом которых является Украина, и организации, функционирующие в сфере регулирования внешней торговли, финансов, защиты окружающей среды, национальной безопасности и трудовых ресурсов. Определены функции и принципы их функционирования, современные тенденции взаимодействия с АПК Украины и преимущества от такого сотрудничества для отечественных производителей сельскохозяйственной и пищевой продукции.

Ключевые слова: международная конкурентоспособность, АПК Украины, сельское хозяйство, пищевая промышленность, международные организации, коронавирусная инфекция COVID-19.

© Мельник Т., Туницкая Ю., 2020

Постановка проблеми. Попри значне падіння ВВП України та зниження рівня доходів громадян унаслідок анексії АПК, військових дій на Сході країни та знищення суттєвої частини промислового потенціалу, провідні ланки АПК України (сільське господарство (с/г) та харчова промисловість) зазнали мінімальних збитків і посіли провідні позиції в економіці країни. У зазначених галузях зайнято 18 % працездатного населення України. З 2013 р. валовий обсяг вітчизняного с/г виробництва становить 18–19 % ВВП країни і за деякими товарними позиціями перевищує потреби внутрішнього ринку, що сприяє нарощуванню обсягів експорту. За 2014–2018 рр. частка с/г продукції у загальній структурі експорту зросла до 39 % [1].

Потужний природо-ресурсний потенціал сільського господарства, перевірені часом традиції виробництва – запорука розвитку вітчизняної харчової промисловості та зміцнення позицій на світовому ринку, обсяг якого перевищує 10 трлн дол. США. Їх подальший розвиток – умова перетворення України на надійного постачальника конкурентоспроможної за ціною та якістю продукції АПК на міжнародний ринок з трансформацією у визначальний фактор економічного зростання та підвищення рівня доходів населення.

Однак відсутність якісних змін у структурі зовнішньої торгівлі АПК свідчить про переважання частки експорту продукції з мінімальною доданою вартістю – сировини та продукції первинної обробки. За відсутності налагодженої ефективної співпраці між малими та середніми підприємствами лідерами зовнішньої торгівлі є великі компанії. Недостатній рівень державної підтримки компенсується залученням іноземних фінансових інвестицій, проте їх обсяг потрібно нарощувати.

Розв'язання існуючих проблем та підвищення рівня міжнародної конкурентоспроможності АПК України можливе за умов поглиблення та підвищення ефективності співробітництва з міжнародними організаціями (МО) – одного з пріоритетних напрямів формування стратегії розвитку зовнішньополітичної діяльності за умов подолання кризових явищ. Ці впливові суб'єкти сучасної глобальної економіки нагромаджують фінансовий, виробничий, науковий та технологічний потенціали, що відбивається на економічному розвитку країн світу, світовій фінансовій системі, міжнародній торгівлі та інноваційних процесах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретико-методологічних аспектів та проблем сучасного розвитку міжнародних організацій присвячено праці вітчизняних та іноземних науковців. Зокрема, у працях І. Балуги [2] та Л. Ринейської [3] проаналізовано роль міжнародних організацій у світовому процесі глобалізації та формуванні міжнародних стратегій економічного розвитку. І. Сазонець досліджував роль неурядових організацій у системі регулювання міжнародних економічних відносин [4], К. Хомайко – співробітництво органів публічної влади з МО [5], Є. Горбатюк – діяльність міжна-

родних міжурядових організацій глобального типу у системі забезпечення соціогуманітарної безпеки [6], Є. Годованик та М. Покатович [7] – посилення ролі МО у протидії актам агресії та напрями їх реформування. Питанням співпраці з МО присвячено праці Ю. Дереваль [8]. Р. Замковим досліджено співробітництво України з міжнародною організацією зі стандартизації [9]. Наслідки впливу на національну економіку співпраці з фінансовими міжнародними організаціями вивчали К. Клименко та М. Савостьяненко, М. Колосова, Г. Терещенко [10–12] та ін.

Картина сучасних міжнародних відносин, що стрімко змінюється, дає вагомий привід для детального аналізу процесів, що відбуваються у сфері багатостороннього співробітництва України з МО у сфері АПК.

Метою статті є дослідження механізму інституційного забезпечення міжнародної конкурентоспроможності АПК України, зокрема визначення міжнародних організацій, членом яких є наша держава, що впливають на розвиток сільського господарства й харчової промисловості, виявлення напрямків, проблем та переваг від співробітництва з ними для вітчизняного виробника.

Матеріали та методи. Використано наукові публікації вітчизняних учених щодо проблем співробітництва з міжнародними організаціями, нормативно-правові акти України, статистичні дані Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України, НБУ, Світового банку, МВФ, МО у сферах АПК, зовнішньої торгівлі, фінансів, захисту довкілля, національної безпеки та трудових ресурсів. Застосовано методи систематизації, аналізу та синтезу під час обґрунтування механізму інституційного забезпечення міжнародної конкурентоспроможності АПК України.

Результати дослідження. Реалізація напрямів стратегічного розвитку АПК відбувається одночасно з поглибленням співпраці з МО у сфері сільського, лісового та рибного господарств. На формування та підвищення рівня міжнародної конкурентоспроможності продукції АПК України за посередництвом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (МРЕТСГУ) безпосередньо впливають галузеві МО, членом яких є наша держава, зокрема Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО); Міжнародний союз з охорони нових сортів рослин (UPOV); Міжнародна асоціація з контролю за якістю насіння (ISTA); Міжнародна рада по зерну (MPZ) та ін. (табл. 1). Інші центральні органи виконавчої влади за координації Кабінету Міністрів України через МРЕТСГУ співпрацюють з МО в сфері своєї компетенції. Проте не варто недооцінювати й відповідний вплив на досліджувані галузі міжнародних організацій, що функціонують у сфері регулювання зовнішньої торгівлі, фінансів, захисту довкілля, національної безпеки та трудових ресурсів (табл. 2). Зазначені суб'єкти у процесі своєї діяльності тісно взаємодіють між собою й утворюють інституційний механізм забезпечення міжнародної конкурентоспроможності АПК України (рис. 1).

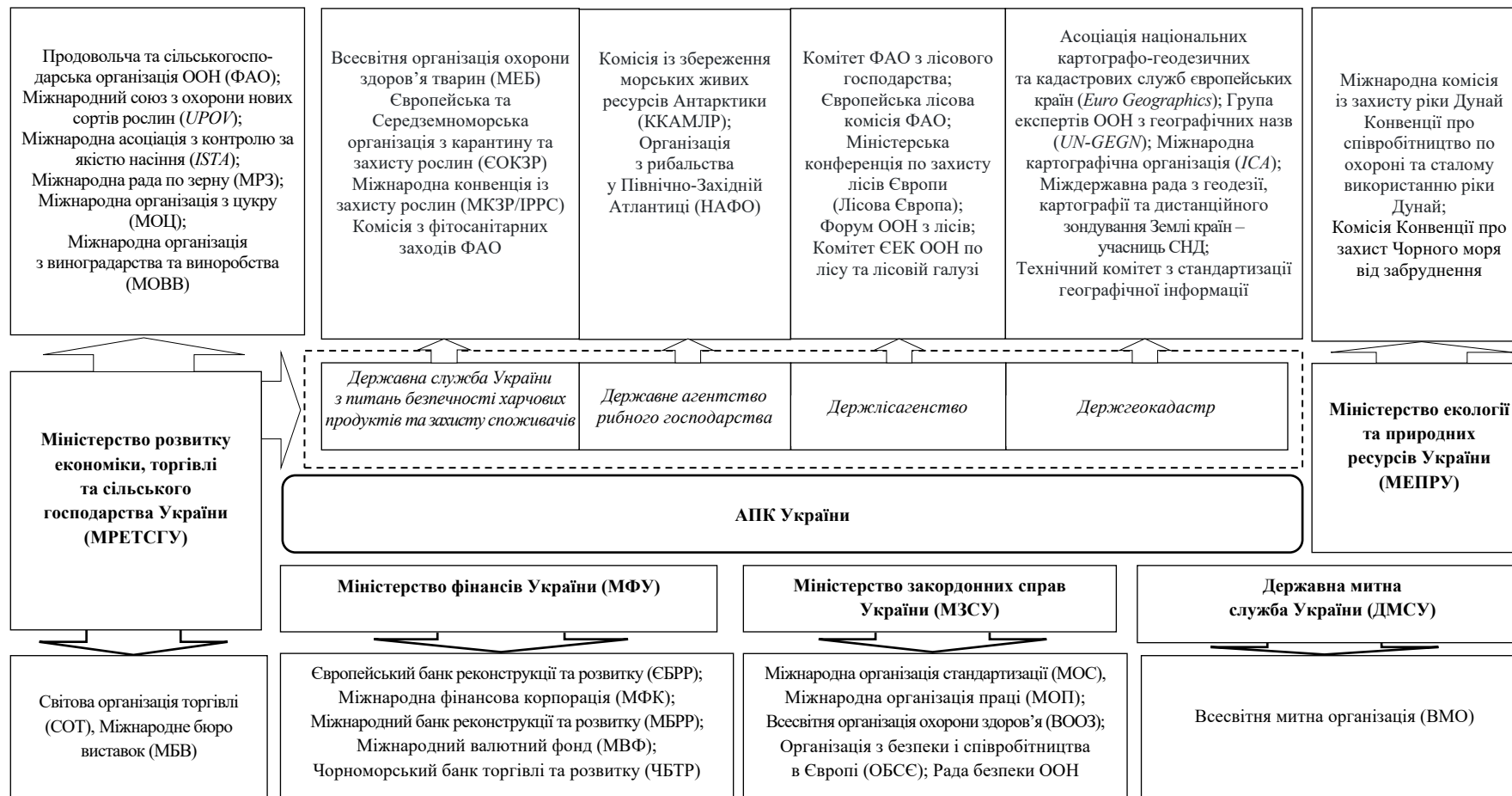

Рис. 1. Інституційний механізм забезпечення міжнародної конкурентоспроможності АПК України

Джерело: складено авторами за [2–14].

Таблиця 1

Особливості членства України в міжнародних організаціях у сфері АПК у 2019 р.

Організація (дата набуття членства)	Статус членства /Характер ФЗ*	Джерело здійснення видатків, пов'язаних з виконанням ФЗ	Виконання ФЗ		Центральний орган виконавчої влади, відпо- відальний за виконання ФЗ
			валюта	обсяг на 2019 р./ обсяг невиконаних у попередні роки	
Європейська та середземноморська організація з карантину та захисту рослин (ЄОКЗР) (27.01.1994)	ПЧ**/ Сплата щорічного членського внеску	Спеціальний фонд Державного бюджету України	Євро	84 540.00/ Немає	Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів
Всесвітня організація охорони здоров'я тварин (МЕБ) (11.07.1994)		Загальний фонд Державного бюджету України, КПКВ 2809020		168 200.00 (сплачено)/ Немає	
Міжнародна асоціація з контролю за якістю насіння (ICTA) (28.04.2000 – асоційований член, 23.12.2009 – повноправний член)		Спеціальний фонд Державного бюджету України	ШФ***	6 438.00/ Немає	МРЕТСГУ
Міжнародна організація з виноградарства та виноробства (МОВВ) (09.10.1996)	Статус спостерігача втрачено у зв'язку із заборгованістю / Сплата щорічного членського внеску	Власні кошти підприємств виноробної галузі	Євро	Нараховуватиметься після поновлення статусу спостерігача/29 480.00	
Міжнародна організація з цукру (МОЦ) (22.10.1994)	Членство призупинено у зв'язку із заборгованістю/ Сплата щорічного членського внеску	Немає, пропонується Державний бюджет	Фунт стерлінгів	Нараховуватиметься після поновлення членства/ 72 106.00	
Міжнародна рада по зерну (МРЗ) (01.06.1998)	Повноправний член /Сплата щорічного членського внеску	Спеціальний фонд Державного бюджету України, КПКВ 2807010		52 647.00/ 297 909.00	
Міжнародний союз з охорони нових сортів рослин (UPOV) (03.11.1995 р.)		Спеціальний фонд Державного бюджету України	ШФ	10 728,00/64 368.00	
Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) (29.11.2003)		Загальний фонд Державного бюджету України, КПКВ 2801010	Євро, долар США	193 857.85 євро та 278 820.49 дол. США/ Немає	
Комісія Конвенції про захист Чорного моря від забруднення (04.02.1994 (приєднання України); 14.04.1994 (дата набрання чинності для України))		Загальний фонд Державного бюджету, КПКВ 2401270	Долар США	60 000.00 (орієнтовна сума)/ Немає	МЕРПУ
Міжнародна комісія по захисту ріки Дунай Конвенції про співробітництво по охороні та сталому використанню ріки Дунай (13.03.2003)	Член Комісії / Сплата щорічного внеску, витрати на забезпечення роботи Секретаріату	Загальний фонд Державного бюджету України, КПКВ 2401270	Євро	54 394.00 (орієнтовна сума)/ Немає	
Комісія по збереженню морських живих ресурсів Антарктики (ККАМЛР) (22.05.1994)	Повноправний член /Сплата щорічного членського внеску	Загальний фонд Державного бюджету, КПКВ 2804090	Австралійський долар	135 138.00/ Немає	Державне агентство рибного господарства України
Організація з рибальства в північно-західній частині Атлантичного океану (НАФО) (08.07.1999)		Загальний фонд Державного бюджету України, КПКВ 2804090	Канадський долар	60 417.00/43 999.62	

* ФЗ – фінансові зобов'язання перед міжнародною організацією. ** ПЧ – повноправний член. *** ШФ – швейцарський франк.

Джерело: складено авторами за [13; 14].

Таблиця 2

Особливості членства України в інших МО, які впливають на розвиток АПК у 2019 р.

Організація (дата набуття членства)	Статус членства /Характер ФЗ*	Джерело здійснення видатків, пов'язаних з виконанням ФЗ	Виконання ФЗ		Центральний орган виконавчої влади, відповідальний за виконання ФЗ
			валюта	виконано на час подання інформації / обсяг невиконаних у попередні роки	
<i>Зовнішня торгівля</i>					
Світова організація торгівлі (СОТ) (16.05.2008)	ПЧ / Сплата щорічного членського внеску	Загальний фонд Державного бюджету України (ЗФДБУ), КПКВК 1201020	ШФ***	627 555.00 / Немає	МРЕТСГУ
Всесвітня митна організація (ВМО) (10.11.1992)		ЗФДБУ, КПКВК 3301010	Євро	24 606.33 (сплачено) / Немає	ДМСУ
Чорноморський банк торгівлі та розвитку (ЧБТР) (17.06.1997)	ПЧ / Сплата членського внеску до статутного капіталу ЧБТР	ЗФДБУ, КПКВК 3501140		Не нараховано / Немає	МФУ
Міжнародне бюро виставок (МБВ) (30.04.1960)	ПЧ / Сплата щорічного членського внеску	ЗФДБУ, КПКВК 1201030	12 000.00 (сплачено) / Немає	МРЕТСГУ	
Міжнародна організація стандартизації (МОС) (01.01.1993)		ЗФДБУ, КПКВК 1401020	ШФ	63 752.00 (сплачено) / Немає	МЗСУ
<i>Трудові ресурси</i>					
Міжнародна організація праці (МОП) (30.04.1954)	ПЧ / Сплата щорічного членського внеску	ЗФДБУ, КПКВК 1401020	ШФ	381 108.00/ 949 415.00 (сплачується згідно з узгодженням з МОП графіком)	МЗСУ
<i>Національна безпека</i>					
Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) (1948) (членство поновлено у 1992)	ПЧ / Сплата щорічного членського внеску, погашення заборгованості	ЗФДБУ, КПКВК 1401020	Дол. США, ШФ	246 395.00 дол. США та 245 410.00 ШФ(сплачено)/ 16 038 724 дол. США	МЗСУ
Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) (30.12.1992)	ПЧ / Сплата щорічного членського внеску	ЗФДБУ, КПКВК 1401020	Євро; Суд – ШФ	Зведений бюджет - 559 725.94 (сплачено); бюджет спец. місії – 107 048.70 (сплачено); суд – 1 000.00 / –	
<i>Фінансові ресурси</i>					
Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) (14.07.1992)	ПЧ/ –	ЗФДБУ	–	Внесок не нараховується / Немає	МФУ
Міжнародна фінансова корпорація (МФК) (18.10.1993)		ЗФДБУ, КПКВК 3501140	Дол. США		
Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) (03.09.1992)		ЗФДБУ, КПКВК 3501140	Нац. валюта	Немає /Вексель на суму 843 408.6 тис. грн	
Міжнародний валютний фонд (МВФ) (03.09.1992)	ПЧ / Сума виплат відсотків за програмою «Стенд-бай» та «EFF», перерозподіл СПЗ (Мінфін, НБУ); сплата комісії (НБУ)	Державний бюджет України, КПКВК 3511350, кошти НБУ	Нац. валюта, СПЗ	1 410 474 360 СПЗ (дані НБУ)/Немає	МФУ, НБУ

* ФЗ – фінансові зобов'язання перед міжнародною організацією. ** ПЧ – повноправний член. *** ШФ – швейцарський франк.
Джерело: складено авторами за даними [14].

Україна як член ФАО бере участь у вирішенні продовольчих, соціальних та екологічних проблем. У країні реалізується 14 проєктів технічної допомоги (4 з них – спільно з ЄБРР), у т. ч. щодо розвитку сільського господарства та сільських територій; вдосконалення системи якості й безпечності харчової і сільськогосподарської продукції та гуртових ринків, експорту продукції садівництва, консолідації земель, посилення можливостей національної фітосанітарної системи та гуманітарні проєкти ФАО в східних регіонах України [15].

Відповідно до Стратегії сільського господарства та населення на 2016–2020 рр. [16] за підтримки ФАО: прийнято відповідні нормативно-правові документи у галузі рибного господарства; розроблено та завантажено донорську матрицю з питань сільського господарства та розвитку сільських територій; здійснено техніко-економічне обґрунтування цільової підтримки системи продовольчої безпеки; поширено інформацію про засади здорового харчування школярів; ґрунтовно досліджено сектори рибного господарства та аквакультури, розроблено матрицю донорів у цій сфері; оцінено втрати харчових продуктів і відходів за цільовим призначенням, здійснених рибогосподарськими підсекторами та ін. Потрібно враховувати, що вітчизняне рослинництво та виробництво продовольства – найвразливіші до змін клімату галузі економіки України, які зазнають негативного впливу екстремальних денних температур (понад 30°C) і підвищеної концентрації CO₂, що прискорює поширення інвазійних видів бур'янів.

Рамкова програма співробітництва з ФАО на 2020–2022 рр., гармонізована з програмою в рамках партнерства ООН та України, включає те тільки питання розвитку тваринництва та сільської місцевості, але й зміни клімату. Узгоджена з ФАО Стратегія адаптації до зміни клімату сільського, лісового та рибного господарств України до 2030 р. передбачає розроблення та впровадження технологій та адаптивних заходів для зміцнення продовольчої безпеки і конкурентоспроможності аграрного сектору України. Доведено, що впровадження системи агротехнічних адаптивних заходів здатне підвищити урожайність у середньому на 15–18 % порівняно з поточним рівнем врожайності [17].

Одним з чинників міжнародної конкурентоспроможності продукції АПК на ринках розвинених країн, зокрема ЄС, Північної Америки та Австралії, є мінімальний вплив від виробництва і транспортування на навколишнє середовище та клімат. Серед найважливіших контрольних показників – обсяги викиду вуглецю, розрахунок та аналіз яких має бути вказаним у маркуванні. За таких умов дотримуватися відповідних світових стандартів простіше для невеликих виробників. На глобальному рівні фінансування таких заходів здійснюється за допомогою Адаптаційного фонду та Зеленого кліматичного фонду, створених відповідно до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (РКЗК) ООН та за підтримки програм міжнародних банків розвитку та інших міжнародних фінансових установ. Роз-

роблення і перегляд кліматичних політик також є одним з важливих напрямів, що фінансується Глобальним екологічним фондом [18].

Головними партнерами України у сфері охорони довкілля є СБ, МБРР, ЄБРР, ЄІБ, Північний інвестиційний банк (ПІБ), Субнаціональні фінанси від Міжнародної фінансової корпорації (МФК), Північна екологічна фінансова корпорація (НЕФКО), Глобальний екологічний фонд (ГЕФ), Східноєвропейське партнерство в сфері енергоефективності та екології (*E5P*), Шведське міжнародне агентство з розвитку співробітництва (*SIDA*), Фінансова програма *Demo UkrainaDH*, Німецьке товариство міжнародного співробітництва (*GIZ*), Фонд Чарльза Стюарта Мотта, Фонд імені Генріха Белля [10]. Україна – член Міжнародної комісії із захисту ріки Дунай Конвенції про співробітництво по охороні та сталому використанню ріки Дунай, а також Комісії Конвенції про захист Чорного моря від забруднення.

Основними перешкодами щодо використання можливостей такої співпраці є недостатній рівень мотивації до інтенсифікації природоохоронної й екологічної діяльності на рівні місцевих громад і недоліки відповідного вітчизняного законодавства, відсутність комплексної програми покращання екологічних показників.

Профільними для аграрної та харчової продукції є саме стандарти ФАО (Кодекс Аліментаріус), але для визнання на міжнародних ринках виробництво харчової продукції має відповідати стандартам Міжнародної організації стандартизації (*ISO*) щодо системи організації, управління, управління якістю на підприємстві, стандартів щодо збереження довкілля та здоров'я людини, пакування і доставки готової продукції, множини стандартів щодо аграрного виробництва та харчової промисловості.

Україна є повноправним членом *ISO* – незалежної неурядової МО, до якої залучені 165 національних органів зі стандартизації та яка працює з понад 700 міжнародними, регіональними та національними організаціями, у т. ч. СОР, спеціалізованими установами ООН, які займаються технічним узгодженням або надають технічну підтримку, а також з Економічною і соціальною радою ООН (*ECOSOS*) [9]. Україна бере участь у розробленні стандартів цієї МО, стратегічних напрямів розвитку, прийнятті рішень політичного та технічного характеру. Сертифікацію за стандартами *ISO* здійснюють органи з оцінки відповідності, які отримали відповідну акредитацію. Протягом 2016–2020 рр. співпраця відбувалась за напрямом «Розробка високоякісних стандартів через глобальне членство *ISO*».

Сфери виробництва аграрної та харчової продукції стосуються стандартів низки міжнародних організацій: Організації стандартизації Європейської економічної комісії ООН (ЄЕК ООН), у складі якої працює Робоча панель з регуляторної співпраці і політики стандартизації та Робоча панель зі стандартів та рекомендацій для сільськогосподарської продукції; Міжнародної організації з економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), яка встановила низку стандартів

на сільгосппродукцію, а також у сфері насінництва, лісництва та тестування тракторів. Крім того, виробник має враховувати ще й систему контролю якості в торговельних мережах [19].

Україна є повноправним членом міжурядової організації Міжнародний союз з охорони нових сортів рослин (*UPOV – «Union Internationale pour la Protection des Obtentions Vegetales»*), мета якої – забезпечити визнання державами-членами досягнень селекціонерів нових сортів рослин шляхом надання їм виключного права власності. Відтак, вітчизняні селекціонери мають змогу обмінюватись досвідом з іншими державами-членами цієї МО, що стимулює розвиток світової селекційної роботи [20].

Важливе значення має ратифікація Верховною Радою України Конституції Міжнародної асоціації з контролю за якістю насіння (*ISTA – від англ. Association Internationale D'essais de Semences Internationale Vereinigung fur Saatgutpriifung*) у 2010 р. та акредитація лабораторії в *ISTA*. Відтоді Україна має право видавати міжнародні сертифікати на партію насіння, які засвідчують посівні та сортові якості насіннєвого матеріалу, що сприяло географічній диверсифікації експорту насіння [21].

Україна має поновити членство в Міжнародній організації з цукру (МОЦ) (*ISO – від англ. International Sugar Organization*) після виконання фінансових зобов'язань перед нею в обсягу 72 106 фунтів стерлінгів [22]. МОЦ сприяє: збільшенню обсягів виручки від експорту країн, що розвиваються; встановленню рівня цін, вигідних для виробників і виправданих для споживачів; нарощуванню обсягів споживання цукру; встановленню рівноваги між пропозицією цукру і попитом на нього тощо. Очевидним є позитивний вплив на розробку політики щодо цукру і показники економіки країни: доступ до достовірної аналітичної інформації про ринок; можливість участі у дискусії на міжурядовому рівні на тему формування торговельної політики цукром і пов'язані з цим питання; доступ до ноу-хау і досвіду інших країн у сфері реструктуризації цукрової економіки; доступ до фінансових ресурсів Загального фонду для сировинних товарів.

Організація міжурядового рівня Міжнародна рада із зерна (МРЗ) (*IGC – від англ. International Grains Council*) сприяє просуванню зернової галузі та контролює виконання Конвенції з торгівлі зерном та співпраці держав з торгівлі зерном; стимулює стабільний розвиток АПК, розширення ринків збуту зернової продукції; підтримує продовольчу безпеку на світовому рівні; відслідковує зміни у політичній стратегії країн у зерновому секторі, її вплив на ринок; планує та розробляє комплекс заходів з вирішення проблем в аграрній галузі, пов'язаних з виробництвом і збутом зернових; публікує інформаційні дані щодо всього зернового сектору.

Очікується поновлення членства України у Міжнародній організації з виноградарства та виноробства (МОВВ) [23], що сприятиме підвищенню якості та безпеки продуктів виноробства, захисту вино-

робної галузі країни від недобросовісної конкуренції, розробленню відповідних нормативних документів.

Через прискорену інтеграцію країн актуальним є захист інтересів їх населення, врегулювання проблем соціально-трудових відносин у галузі АПК, що стає можливим за умов співробітництва України з Міжнародною організацією праці (МОП). Протягом 2020–2022 рр. у нашій державі реалізовуватиметься спільний проєкт МОП та Представництва ЄС «На шляху до безпечної, здорової та задекларованої праці в Україні» [24].

Підвищення рівня конкурентоспроможності національного виробника залежить від ефективності функціонування валютної системи країни, доступу до необхідних фінансових ресурсів, що стає можливим за умов плідної співпраці з міжнародними фінансовими організаціями (МФО). До того ж потребує вирішення проблема погашення зовнішньої заборгованості України перед МФО (рис. 2) та забезпечення стабільності валютно-курсової політики України.

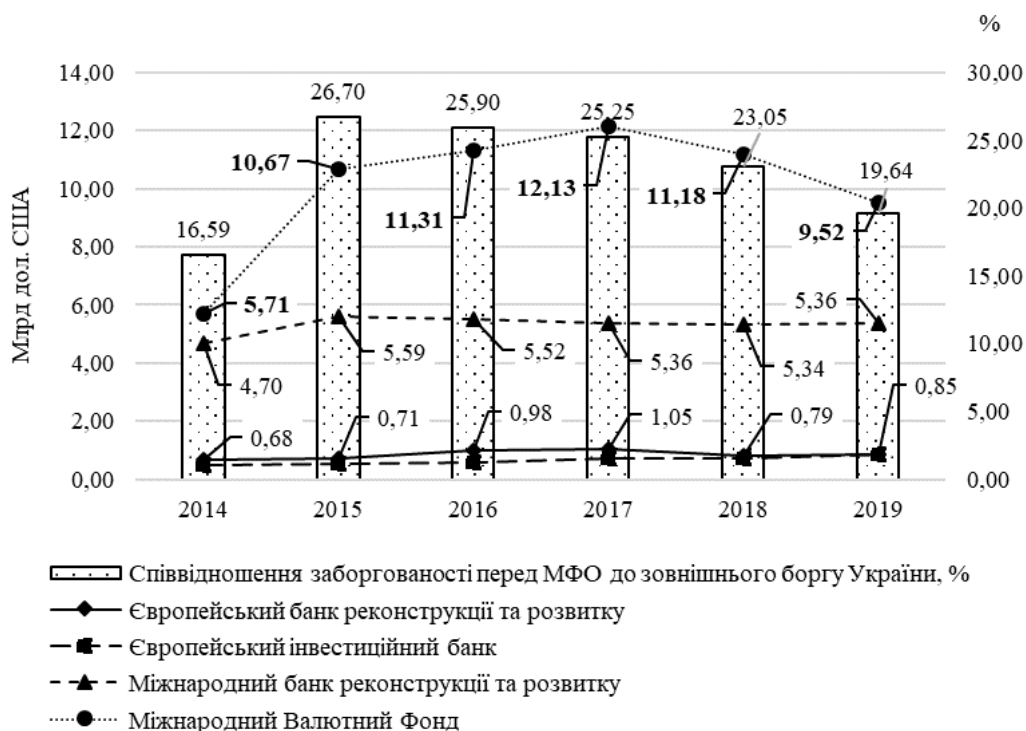

Рис. 2. Заборгованість України перед МФО у 2014–2019 рр.

Джерело: складено авторами за [25].

З початку співпраці України з МФО, особливо з МВФ, посилюються лібералізаційні напрями курсової політики НБУ, що разом із низьким інституціональним рівнем розвитку грошово-валютної системи, посиленням зовнішньополітичних ризиків, зовнішньоторговельного дисбалансу України спричинили суттєву девальвацію національної валюти у 2013–2019 рр. (рис. 3).

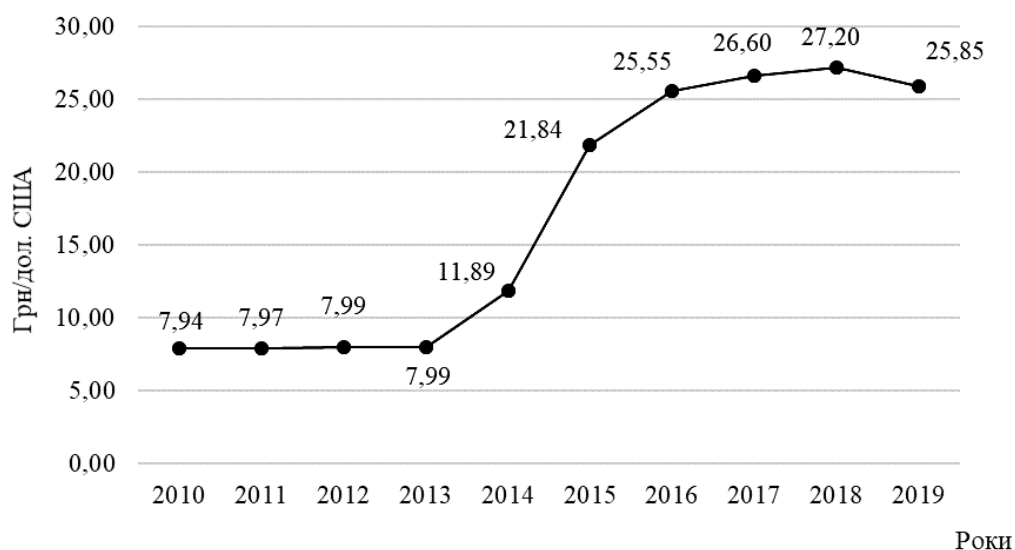

Рис. 3. Номінальний обмінний курс у 2010–2019 рр.

Джерело: складено авторами за [26].

Загалом упродовж членства в МВФ (з 1992 р.) Україна отримала 22 410,76 млн СПЗ (32 900 млн дол. США) [27], які спрямовано на стабілізацію фінансової системи України та проведення реформ на шляху до сталого економічного розвитку. Затверджено нову 18-місячну програму МВФ, яка сприятиме подоланню наслідків пандемії в економіці України та охороні здоров'я. Адже неефективні рішення ВООЗ щодо протидії розвитку пандемії COVID-19 мали катастрофічний характер для економіки України в цілому та АПК зокрема, що виявилось у зниженні обсягів виробництва та зовнішньої торгівлі, рівня життя населення.

В Україні реалізуються спільні проекти з Європейським банком реконструкції та розвитку (ЄБРР) та Європейським інвестиційним банком (ЄІБ). Загальний обсяг наданих ЄІБ Україні фінансових коштів становить понад 6,4 млрд євро [28]. ЄБРР протягом 20 років здійснює фінансування МСП України за технічної підтримки від ЄС, USAID, CIDA, FRONTIER FINANCE INTERNATIONAL (США), International Progekt Consult GmbH (Німеччина), Development Finance international (Франція), урядів Канади та Нідерландів. Загальний обсяг виділених Україні надходжень – 14,7 млрд євро (454 проекти) [29].

Протягом періоду співпраці зі Світовим банком (СБ), до складу якого входять Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) та Міжнародна асоціація розвитку (МАР), для України затверджено 55 позик на суму 12,24 млрд дол. США, з яких отримано 9,5 млрд дол. США [30].

Завдяки експортній орієнтації вітчизняних агрокомпаній у сфері вирощування пшениці, виробництва олії та м'яса птиці за три останні роки частка сільського господарства в обсягах фінансових інвестицій міжнародних інвесторів зростає. Нині міжнародні фінансові організації володіють значною часткою фінансового ринку України. Так, вітчизняні с/г компанії у 2016 р. залучили 97,4 млн євро від ЄБРР. Обсяг облігацій сільськогосподарських компаній у портфоліо Міжнародної фінансової корпорації досяг позначки 411,6 млн дол. США на початку 2017 р. Попри відносні переваги України в аграрному секторі, її частка в загальному обсягу прямих іноземних інвестицій залишається незначною (1,1 %) і ледве перевищує 500 млн дол. США [1], а частка фінансових коштів МФО у сільському господарстві України є значно меншою порівняно з іншими галузями (рис. 4).

Рис. 4. Структура фінансування МФО в Україні проєктів за галуззю призначення у 2020 р., %

Джерело: складено авторами за [30].

Нині вже завершено чотири проєкти, спільні з МБРР, що фінансувала видачу державних актів на право приватної власності на землю, розвиток вітчизняного насінництва та фінансових послуг у сільських регіонах України, надання допомоги у здійсненні приватизації земель у сільській місцевості та розвитку системи кадастру та реєстрації прав власності загальною вартістю 229,1 млн дол. США та один – з німецькою кредитною установою для відбудови (КфВ), пов'язаний з підтримкою системи кредитування у сільській місцевості у розмірі 7 млн євро (табл. 3).

Таблиця 3

Проекти міжнародних фінансових організацій з фінансування АПК України

Назва	Статус	МФО	Бенефіціар / Відповідальний виконавець	Угода чинна	Вартість	Мета, зміст
Аванс на підготовку Проекту видачі державних актів на право приватної власності на землю	Завершено	МБРР	Держкомзем / Держкомзем	07.05.2002 – 31.12.2004	1,445 млн дол. США	Видача державних актів на право приватної власності на землю
Східна Україна: воз'єднання, відновлення та відродження (Проект 3В)"	Ініціюється		Мінреінтеграції / Укравтодор	–	Обговорюється	Розбудова та відновлення інфраструктури східного регіону та його повної інтеграції в економіку країни
Основний кредит для аграрної галузі – Україна 85.055	Виконується	ЄІВ	Банки-посередники, підприємства МСП та компанії з сере... / АТ «Укресімбанк», Мінфін	28.12.2015 – 19.12.2045	400 млн євро	Підтримка розвитку аграрного сектору економіки з метою покращення ланцюгів створення доданої вартості в Україні для зернових і олійних культур, рибного господарства та аквакультури
Проект розвитку насінництва	Завершено	МБРР	Україна / Українська академія аграрних наук	28.09.1995 – 31.01.2013	32 млн дол. США	Підвищення продуктивності сільського господарства та експорту сільськогосподарської продукції через: (i) постачання якісного гібридного насіння кукурудзи, сояшника і цукрового буряка; (ii) підвищення ефективності та життєздатності національної системи по виробництву насіння
Аванс на підготовку Експериментального проекту фінансування розвитку села		КфВ	Україна / Міністерство фінансів України	15.07.2003 – 31.05.2007	1,822 млн дол. США	Розвиток фінансових послуг у сільських регіонах України шляхом забезпечення доступу до довгострокових кредитних ресурсів фермерам та підприємцям в аграрному секторі, сприяння інституціональному розвитку фінансових установ, які обслуговують цей сектор, а також створення відповідного правового середовища для підтримки цих перетворень
(МБРР) Програма з рефінансування заходів підтримки системи кредитування у сільській місцевості 2004 65 203		МБРР	Німецько-Український фонд / Міністерство фінансів України	18.02.2006 – 30.12.2046	7 млн євро	Рефінансування кредитів, що надаються відібраними комерційними банками малим та середнім приватним підприємствам, а також фізичним особам – підприємцям у сільській місцевості для фінансування основних фондів та обігових коштів
Видача державних актів на право власності на землю в сільській місцевості та розвитку системи кадастру		МБРР	Україна / Держкомзем	17.10.2003 – 15.07.2023	195,130 млн дол. США	Надання допомоги у здійсненні приватизації земель державних і колективних с/г підприємств, установ і організацій, а також пенсіонерам з їх числа з визначенням кожному з них земельної ділянки (паю); відведення власникам земельних ділянок (паїв) у натурі (на місцевості) земельних ділянок (паїв) та видачі їм державних актів на право власності на землю; стимулювання реструктуризації с/г підприємств для перетворення їх на ефективніші суб'єкти господарювання із зверненням належної уваги на екологічні та соціальні запобіжні заходи; створення системи кадастру та реєстрації прав власності, яка дасть можливість належно реєструвати права власності на нерухоме майно
Незв'язний фінансовий кредит загальним розміром 60 млн євро		Ініціюється	КфВ	не визначено / Міністерство інфраструктури України	–	60 млн євро

Джерело: складено авторами за [30].

Поточні фінансові ресурси від МФО спрямовуються переважно на підтримку малого та середнього підприємництва в АПК України, що надасть можливість виробникам впроваджувати нові технології та забезпечити якість, а відтак, і конкурентоспроможність на міжнародному ринку. Відповідно до Програми СБ «Прискорення приватних інвестицій у сільське господарство України» планується надання Україні кредиту в розмірі 200 млн дол. США для забезпечення адресної підтримки галузі, підвищення прозорості використання державних сільськогосподарських земель і розширення доступу малих та середніх фермерських господарств до експорту [31]. Згідно зі спільним з ЄІБ проектом «Основний кредит для аграрної галузі – Україна» передбачено фінансування АПК України та співфінансування погоджених проектів з інших джерел, наприклад, кредитів банків-учасників або власних коштів підприємств. При цьому максимальний термін кредитування становить 10 років [30].

На стадії ініціювання проекти за підтримки МБРР та КфВ щодо розбудови та відновлення інфраструктури АПК східного регіону та його повної інтеграції в економіку України.

Ефективна робота виробників продукції АПК та підвищення рівня її міжнародної конкурентоспроможності залежить від забезпечення мирних і безпечних умов функціонування сучасною нормотворчою діяльністю міжнародних міжурядових організацій глобального типу [6]. Однак посилення ролі міжнародних організацій у протидії актам агресії як важливий напрям їх реформування на сучасному етапі повинно здійснюватися шляхом інституційної модернізації їх структури та розширення повноважень відповідно до сучасного міжнародного становища. Так, основною причиною низького рівня ефективності ООН у протидії актам військової агресії є наявність у держав-постійних членів Ради Безпеки ООН права вето на резолюції Ради Безпеки ООН, який несе основну відповідальність за підтримання миру та безпеки в світі [7].

Висновки. Механізм інституційного забезпечення міжнародної конкурентоспроможності АПК України формують міжнародні організації, членом яких є Україна: й у сфері виробництва с/г та харчової продукції, і такі, що займаються питаннями регулювання процесів зовнішньої торгівлі, фінансів, захисту довкілля, національної безпеки та трудових ресурсів, за посередництвом таких органів державної влади, як Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Міністерство фінансів України, Міністерство закордонних справ України, Державна митна служба України, Міністерство екології та природних ресурсів України. При цьому безпосередній всеохоплюючий вплив на розвиток вітчизняних галузей досліджуваного комплексу здійснює ФАО, за технічної підтримки якої вирішуються питання щодо напрямів забезпечення продовольчої безпеки, у т. ч. підвищення рівня конкурентоспроможності рослин-

ництва, тваринництва, сільської місцевості та зміни клімату. Такі спеціалізовані галузеві організації, як *UPOV*, *ISTA*, МРЗ тощо співпрацюють з Україною виключно у напрямках розвитку ринків відповідного виду продукції. Доступ до необхідних фінансових ресурсів забезпечується завдяки плідній співпраці з МФО.

Завдяки співпраці з МО виробники досліджуваних галузей комплексу набувають низку переваг: право впливати на процеси вирішення продовольчих, соціальних та екологічних проблем, можливість формувати торговельну політику за певним видом продукції, доступ до фінансових і технічних ресурсів МО (у т. ч. до ноу-хау і досвіду інших країн у сфері конкурентоспроможного виробництва), розширення ринків збуту продукції, отримання галузевої аналітичної інформації, підвищення рівня якості продукції внаслідок удосконалення національної нормативно-правової бази відповідно до міжнародних вимог тощо. До того ж, нині, через досить вагому підтримку з боку МФО суб'єкти малого та середнього підприємництва в АПК України мають усі шанси стати основним локомотивом у забезпеченні конкурентних переваг вітчизняної продукції харчування на міжнародному ринку, що обумовлюється можливістю впровадження новітніх технологій та швидкого налаштування екологічного процесу виробництва продукції відповідно до світових стандартів якості.

Попри плідну співпрацю України з міжнародними інституціями зазначених сфер впливу, наявні й певні труднощі: зростання зовнішньої заборгованості України перед МФО та дестабілізація валютно-курсової політики України; недостатній рівень мотивації до інтенсифікації природоохоронної й екологічної діяльності на рівні місцевих громад, недоліки відповідного вітчизняного законодавства, відсутність комплексної програми покращання екологічних показників; тимчасова втрата членства у Міжнародній організації виноградарства та виноробства й Міжнародній організації з цукру, що стримує розвиток галузей та значно знижує ступінь захисту від недобросовісної конкуренції; низький рівень ефективності у забезпеченні безпечних умов функціонування сучасною нормотворчою діяльністю міжнародних міждержавних організацій глобального типу; зниження обсягів виробництва та торгівлі с/г і харчовою продукцією внаслідок неефективних рішень ВООЗ щодо протидії розвитку пандемії *COVID-19*; надання переваги у фінансуванні МФО виробництву с/г продукції, що має низьку додану вартість, тоді як основним джерелом інвестування харчової промисловості залишаються власні кошти підприємств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Секторальна експортна стратегія 2019–2023. Харчова і переробна промисловість України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/>

- Detail?lang=uk-UA&id=515d8680-59af-417d-b782-ebbe388f3dd3&title=SektoralnaEksportnaStrategiiaKharchovaIPererobnaPromislovishtUkraini-doslidzhennia-UkrainskoiuMovoiu.
2. Балута І. В. Аналіз діяльності міжнародних неурядових організацій в умовах глобалізації. *Актуальні проблеми державного управління*. 2017. № 1. С. 106-112. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2017_1_18.
 3. Ринейська Л. С. Роль міжнародних організацій у формуванні міжнародних стратегій економічного розвитку. *Ефективна економіка*. 2018. № 3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2018/56.pdf.
 4. Сазонець І. Л., Сіпайло Н. А. Роль неурядових організацій у системі регулювання міжнародних економічних відносин. *Вісник НУВГП*. 2016. Вип. 3 (75). Серія «Економічні науки».
 5. Хомайко К. Співробітництво органів публічної влади з міжнародними організаціями. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. Вип. 4 (39).
 6. Горбатюк Є. Міжнародні міждержавні організації глобального типу у системі забезпечення соціогуманітарної безпеки. *Вісник НАДУ при Президентіві України*. 2017. № 3. С.78. Серія «Державне управління».
 7. Годованик Є. В., Покатович М. О. Посилення ролі міжнародних організацій у протидії актам агресії як важливий напрям їх реформування на сучасному етапі. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2017, Вип. 13. С. 67. Серія «Право».
 8. Дереваль Ю. Фундаментальні засади діяльності міжнародної організації праці в умовах глобалізації. *The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2017. № 6. С. 55.
 9. Замковий Р. В. Співробітництво України з міжнародною організацією зі стандартизації. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 1. С.104.
 10. Клименко К. В., Савостьяненко М. В. Забезпечення результативності реалізації в Україні проектів з використанням ресурсів міжнародних фінансових організацій. *Наукові праці НДФІ*. 2018. № 3 (84). С.102.
 11. Колосова М. П. Співробітництво України з міжнародними організаціями у сфері фінансування природоохоронної та екологічної діяльності. *Наукові праці НДФІ*. 2018. № 2 (83). С. 146.
 12. Терещенко Г. М., Капленко О. І., Северіна Х. І. Проблеми та перспективи залучення ресурсів міжнародних фінансових організацій. *Наукові праці НДФІ*. 2017. № 3 (80). С. 111.
 13. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2002 р. № 1371 «Про порядок участі центральних органів виконавчої влади у діяльності міжнародних організацій, членом яких є Україна». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1371-2002-%D0%BF#Text>.
 14. Єдиний державний реєстр Міжнародних організацій, членом яких є Україна (інформація станом на 08.2019). URL: <https://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/io-register>.
 15. У Мінагрополітики обговорили стан та подальші напрями співпраці з ФАО. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-minagropolitiki-obgovorili-stand-ta-podalshi-napryami-spivpraci-z-fao>.

16. SUPPORTING THE IMPLEMENTATION OF UKRAINE'S STRATEGY FOR AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT 2016-2020. URL: <http://www.fao.org/3/ca4871en/CA4871EN.pdf> 0,5/2019.
17. Зміна клімату, 2014. Впливи, Адаптація та Вразливість. Ч. А: Глобальні і галузеві аспекти. Внесок Робочої групи II до П'ятої оціночної доповіді Міжурядової групи експертів з питань зміни клімату. Гл. 7. Продовольча безпека і Системи виробництва продовольства. URL: https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/WGIIAR5-Chap7_FINAL.pdf.
18. Стратегія ФАО щодо зміни клімату. URL: <http://www.fao.org/climate-change/our-work/what-we-do/climatechange-strategy/en>.
19. Коваль П., Старікова Л. Розвиток стандартизації і сертифікації аграрної продукції в Україні. Київ, травень 2019. Звіт з аграрної політики «Німецько-український агрополітичний діалог (АПД)». URL: https://apd-ukraine.de/images/2019/Agrarpolitische_Berichte/Koval_Unabhaengige_Zertifizierung/APD-APR-03_2019_Zertifizierung_UKR.pdf.
20. Офіційний сайт Міжнародний союз з охорони нових сортів рослин. URL: <https://www.upov.int/databases/en>.
21. Конституція Міжнародної асоціації з контролю за якістю насіння, ратифіковано Законом № 2843-VI від 22.12.2010. ВВР. 2011. № 27. Ст. 231.
22. Офіційний сайт Міжнародної організації з цукру (МОЦ). URL: <http://www.isosugar.org/membership/benefits>.
23. Офіційний сайт Міжнародної організації виноградарства та виноробства. URL: <http://xn--h1ahbi.com.ua/info/153-oiv-international-organisation-of-vine-and-wine-mezhdunarodnaya-organizaciya-vinogradarstva-i-vinodeliya-movv.html>.
24. В Україні стартує новий проєкт МОП «На шляху до безпечної, здорової та задекларованої праці в Україні». URL: http://www.ck.dsp.gov.ua/zakon2.rada.gov.ua/sites/http%3C/zakon3.rada.gov.ua/sites/default/files/doc/plan_zahodiv_shchodo_poperedzhennya_korupc_pravoporushen.pdf?q=node/2686.
25. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <http://www.minfin.gov.ua>.
26. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://www.bank.gov.ua>.
27. Міжнародний валютний фонд. URL: <https://mof.gov.ua/uk/mvf>.
28. Європейський інвестиційний банк. URL: <https://mof.gov.ua/uk/eib>.
29. Європейський банк реконструкції та розвитку. URL: <https://mof.gov.ua/uk/ebrr>.
30. IFIsprojects. Портал реєстру проєктів МФО. URL: <https://proifi.gov.ua/projects?page=1>.
31. Між Урядом та Світовим банком підписано Програму кредитування для стимулювання розвитку малого та середнього фермерства. Опубліковано 27 серпня 2019 р. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/news/mizh-uryadom-ta-svitovim-bankom-pidpisano-programu-kredituvannya-dlya-stimulyuvannya-rozvitku-malogo-ta-serednogo-fermerstva>.

Стаття надійшла до редакції 09.07.2020.

Melnyk T., Tunitska Yu. Institutional support of the international competitiveness of agro-industrial complex in Ukraine.

Background. In the current crisis, the agro-industrial complex of Ukraine needs support in increasing its international competitiveness and maintaining it in a dynamic global environment. The implementation of this task is possible with the support for international organizations in various fields. They can increase financial, production and scientific and technological potential. They can increase financial, production, scientific and technological potential.

Analysis of recent research and publications has shown that despite the availability of some scientific achievements, the picture of modern international relations is changing rapidly and provides a good reason for a detailed analysis of processes in Ukraine's multilateral cooperation with the MoD in agriculture.

The **aim** of the article is to study the mechanism of institutional support of international competitiveness of Ukraine's agro-industrial complex, in particular to identify international organizations of which our state is a member, influencing the development of agriculture and food industry, identifying areas, problems and benefits of cooperation with domestic producers.

Materials and methods. Scientific publications of domestic scientists on the problems of cooperation with international organizations, regulations of Ukraine, statistical data of the State Statistics Service of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine, the Ministry of Defense in the field of agriculture were used. Methods of systematization, analysis and synthesis have been applied in substantiating of the institutional support mechanism for the international competitiveness of agro-industrial complex in Ukraine.

Results. The main elements of the institutional support mechanism for the international competitiveness of agro-industrial complex in Ukraine are branch international organizations. The functions and principles of their functioning, modern tendencies of interaction with the agro-industrial complex of Ukraine and advantages from such cooperation for domestic producers of agricultural and food products have been determined.

Conclusion. All international organizations of which Ukraine is a member: both in the field of agricultural and food production and those involved in regulating foreign trade, finance, environmental protection, national security and labor form institutional support for the international competitiveness of agro-industrial complex in Ukraine. As a result of this cooperation, the industries of the complex acquire a number of advantages: the right to influence the processes of solving food, social and environmental problems, the possibility of forming trade policy for certain products, access to financial and technical resources of the MoD and more.

Keywords: international competitiveness, agro-industrial complex of Ukraine, agriculture, food industry, international organizations, coronavirus infection COVID-19.

REFERENCES

1. Sektoral'na eksportna strategija 2019–2023. Harchova i pererobna promyslovist' Ukrainy [Sectoral export strategy 2019–2023. Food and processing industry of Ukraine]. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=515d8680-59af-417d-b782-ebbe388f3dd3&title=SektoralnaEksportnaStrategiiaKharchovaIPererobnaPromislovistUkraini-doslidzhennia-UkrainskoiuMovoioiu> [in Ukrainian].

2. Baluta, I. V. (2017). Analiz dijtal'nosti mizhnarodnyh neurjadovyh organizacij v umovah globalizacii' [Analysis of the activities of international non-governmental organizations in the context of globalization]. *Aktual'ni problemy derzhavnogo upravlinnja – Actual Problems of Public Administration*, 1, 106–112. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2017_1_18 [in Ukrainian].
3. Rynejs'ka, L. S. (2018). Rol' mizhnarodnyh organizacij u formuvanni mizhnarodnyh strategij ekonomichnogo rozvytku [The role of international organizations in the formation of international strategies of economic development]. *Efektivna ekonomika – Efficient Economy*, 3. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2018/56.pdf [in Ukrainian].
4. Sazonec', I. L., & Sipajlo, N. A. (2016). Rol' neurjadovyh organizacij u systemi reguljuvannja mizhnarodnyh ekonomichnyh vidnosyn [The role of non-governmental organizations in the regulation system of international economic]. *Visnyk NUVGP – Bulletin of the NUWEE*. Issue 3(75). Serija «Ekonomichni nauky» [in Ukrainian].
5. Homajko, K. (2018). Spivrobotnyctvo organiv publichnoi' vlady z mizhnarodnymy organizacijamy [Cooperation of public authorities with international organizations]. *Derzhavne upravlinnja ta misceve samovrjaduvannja – Public administration and local self-government*. Issue 4(39) [in Ukrainian].
6. Gorbatjuk, Je. (2017). Mizhnarodni mizhurjadovi organizacii' global'nogo typu u systemi zabezpechennja sociogumanitarnoi' bezpeky [International intergovernmental organizations of global type in the system of social and humanitarian security]. *Visnyk NADU pry Prezydentovi Ukraïny – Bulletin of the NAPA under the President of Ukraine*, 3, 78. Serija «Derzhavne upravlinnja» [in Ukrainian].
7. Godovanyk, Je. V., & Pokatovyh, M. O. (2017). Posylennja roli mizhnarodnyh organizacij u protydii' aktam agresii' jak vazhlyvyj naprjam i'h reformuvannja na suchasnomu etapi [Strengthening the role of international organizations in counteracting acts of aggression as an important direction of their reform at the present stage]. *Visnyk Mariupol's'kogo derzhavnogo universytetu – Bulletin of Mariupol State University*. Issue 13, 67. Serija «Pravo» [in Ukrainian].
8. Dereval', Ju. (2017). Fundamental'ni zasady dijtal'nosti mizhnarodnoi' organizacii' praci v umovah globalizacii' [Fundamental principles of the international labor organization in the context of globalization]. *Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 6, 55 [in Ukrainian].
9. Zamkovyj, R. V. (2019). Spivrobotnyctvo Ukraïny z mizhnarodnoju organizacieju zi standartyzacii' [Cooperation of Ukraine with the International Organization for Standardization]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verhovnoi' Rady Ukraïny – Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 1, 104 [in Ukrainian].
10. Klymenko, K. V., & Savost'janenko, M. V. (2018). Zabezpechennja rezul'tatyvnosti realizacii' v Ukraïni projektiv z vykorystannjam resursiv mizhnarodnyh finansovyh organizacij [Ensuring the effectiveness of projects in Ukraine using the resources of international financial organizations]. *Naukovi praci NDFI – RFI Scientific Papers*, 3 (84), 102 [in Ukrainian].
11. Kolosova, M. P. (2018). Spivrobotnyctvo Ukraïny z mizhnarodnymy organizacijamy u sferi finansuvannja pryrodohoronnoi' ta ekologichnoi' dijtal'nosti [Cooperation of Ukraine with international organizations in the field of financing environmental and ecologic activities]. *Naukovi praci NDFI – RFI Scientific Papers*, 2 (83), 146 [in Ukrainian].
12. Tereshhenko, G. M., Kaplenko, O. I., & Severina, H. I. (2017). Problemy ta perspektyvy zaluchennja resursiv mizhnarodnyh finansovyh organizacij [Problems and prospects of attracting resources of international financial organizations]. *Naukovi praci NDFI – RFI Scientific Papers*, 3 (80), 111 [in Ukrainian].

13. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraï'ny vid 13 veresnja 2002 r. № 1371 «Pro porjadok uchasti central'nyh organiv vykonavchoi' vlady u dijal'nosti mizhnarodnyh organizacij, chlenom jakyh je Ukraï'na» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated on September 13, 2002 № 1371 «On Procedure of the Participation of Central Executive Bodies in the Activities of International Organizations, in which one Ukraine is the Member State»]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1371-2002-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
14. Jedynyj derzhavnyj rejestr Mizhnarodnyh organizacij, chlenom jakyh je Ukraï'na (informacija stanom na 08.2019) [Unified State Register of International Organizations of which one Ukraine is a member (information as of 08.2019)]. *mfa.gov.ua*. Retrieved from <https://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/io-register> [in Ukrainian].
15. U Minagropolityky obgovoryly stan ta podal'shi naprjamy spivpraci z FAO [The state and further areas of cooperation with FAO have been discussed in the Ministry of Agrarian Policy]. *www.kmu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/u-minagropolitiki-obgovorili-stan-ta-podalshi-napryami-spivpraci-z-fao> [in Ukrainian].
16. SUPPORTING THE IMPLEMENTATION OF UKRAINE'S STRATEGY FOR AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT 2016-2020. Retrieved from <http://www.fao.org/3/ca4871en/CA4871EN.pdf> 0,5/2019 [in English].
17. Zmina klimatu, 2014. Vplyvy, Adaptacija ta Vrazlyvist'. Ch. A: Global'ni i galuzevi aspekty. Vnesok Robochoi' grupy II do P'jatoi' ocinochnoi' dopovidi Mizhurjadovoi' grupy ekspertiv z pytan' zminy klimatu. Gl. 7. Prodovol'cha bezpeka i Systemy vyrobnyctva prodovol'stva [Climate change, 2014. Impacts, Adaptation and Vulnerability. Part A: Global and sectoral aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Ch. 7. Food Security and Food Production Systems]. Retrieved from https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/WGIIAR5-Chap7_FINAL.pdf [in Ukrainian].
18. Strategija FAO shhodo zminy klimatu [FAO Strategy on Climate Change]. *www.fao.org*. Retrieved from <http://www.fao.org/climate-change/our-work/what-we-do/climatechange-strategy/en> [in Ukrainian].
19. Koval', P., & Starikova, L. (2019). Rozvytok standartyzacji i sertyfikacji agrarnoi' produkcii v Ukraï'ni. Kyi'v, traven' 2019. Zvit z agrarnoi' polityky «Nimec'ko-ukrai'ns'kyj agropolitychnyj dialog (APD)» [Development of standardization and certification of agricultural products in Ukraine. Kyiv, May 2019. Agrarian Policy Report «German-Ukrainian Agrarian Policy Dialogue (APD)»]. Retrieved from https://apd-ukraine.de/images/2019/Agrarpolitische_Berichte/Koval_Unabhaengige_Zertifizierung/APD-APR-03_2019_Zertifizierung_UKR.pdf [in Ukrainian].
20. Oficijnyj sajt Mizhnarodnyj sojuz z ohorony novyh sortiv roslyn [Official site of the International Union for the Protection of New Varieties of Plants]. *www.upov.int*. Retrieved from <https://www.upov.int/databases/en> [in Ukrainian].
21. Konstytucija Mizhnarodnoi' asociacii' z kontrolju za jakistju nasinnja, ratyfikovano Zakonom № 2843-VI vid 22.12.2010 [Constitution of the International Seed Quality Control Association, ratified by Law № 2843-VI of 22.12.2010]. *Vidomosti Verhovnoi' Rady – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2011, 27. St. 231 [in Ukrainian].
22. Oficijnyj sajt Mizhnarodnoi' organizacii' z cukru (MOC) [Official website of the International Sugar Organization (ISO)]. *www.isosugar.org*. Retrieved from <http://www.isosugar.org/membership/benefits> [in Ukrainian].
23. Oficijnyj sajt Mizhnarodnoi' organizacii' vynogradarstva ta vynorobstva [Official site of the International Organization of Viticulture and Enology]. *xn--h1ahbi.com.ua*. Retrieved from <http://xn--h1ahbi.com.ua/info/153-oiv-international-organisation-of->

- vine-and-wine-mezhdunarodnaya-organizaciya-vinogradarstva-i-vinodeliya-movv.html [in Ukrainian].
24. V Ukraïni startuje novyj projekt MOP «Na shljahu do bezpechnoi', zdorovoi' ta zadeklarovanoi' praci v Ukraïni» [A new MLP project «Towards Safe, Healthy and Declared Work in Ukraine» is launched in Ukraine]. *www.ck.dsp.gov.ua*. Retrieved from http://www.ck.dsp.gov.ua/zakon2.rada.gov.ua/sites/http%3C/zakon3.rada.gov.ua/sites/default/files/doc/plan_zahodiv_shchodo_poperedzhennya_korupc_pravoporushen.pdf?q=node/2686 [in Ukrainian].
 25. Oficijnyj sajt Ministerstva finansiv Ukrai'ny [Official site of the Ministry of Finance of Ukraine]. *www.minfin.gov.ua*. Retrieved from <http://www.minfin.gov.ua> [in Ukrainian].
 26. Oficijnyj sajt Nacional'nogo banku Ukrai'ny [Official site of the National Bank of Ukraine]. *www.bank.gov.ua*. Retrieved from <https://www.bank.gov.ua> [in Ukrainian].
 27. Mizhnarodnyj valjutnyj fond [International Monetary Fund]. *mof.gov.ua*. Retrieved from <https://mof.gov.ua/uk/mvf> [in Ukrainian].
 28. Jevropejs'kyj investycijnyj bank [European Investment Bank]. *mof.gov.ua*. Retrieved from <https://mof.gov.ua/uk/eib> [in Ukrainian].
 29. Jevropejs'kyj bank rekonstrukcii' ta rozvytku [European Bank for Reconstruction and Development]. *mof.gov.ua*. Retrieved from <https://mof.gov.ua/uk/ebr> [in Ukrainian].
 30. IFIspjects. Portal rejestru projektiv MFO [IFO project register portal]. *proifi.gov.ua*. Retrieved from <https://proifi.gov.ua/projects?page=1> [in Ukrainian].
 31. Mizh Urjadom ta Svitovym bankom pidpysano Programu kredytuvannja dlja stymuljuvannja rozvytku malogo ta seredn'ogo fermerstva. Opublikovano 27 serpnja 2019 r. [A credit program has been signed between the Government and the World Bank to stimulate the development of small and medium-sized farms. Published August 27, 2019]. *agro.me.gov.ua*. Retrieved from <https://agro.me.gov.ua/ua/news/mizh-uryadom-ta-svitovim-bankom-pidpisano-programu-kredituvannya-dlya-stimulyvannya-rozvitku-malogo-ta-serednogo-fermerstva> [in Ukrainian].

УДК 339.564:633.1(477) DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020\(111\)06](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020(111)06)

БУДЗЯК Василь д. е. н., професор, професор кафедри міжнародного менеджменту Київського національного торговельно-економічного університету
E-mail: v.budzyak@knute.edu.ua вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
ORCID: 0000-0002-2142-1416

БУДЗЯК Ольга д. е. н., професор, завідувач кафедри екології та економіки землекористування Державної академії післядипломної освіти та управління
E-mail: budzyak33@gmail.com вул. В. Липківського, 35, м. Київ, 02000, Україна
ORCID: 0000-0003-3690-1735

ЗЕРНОВИЙ ЕКСПОРТ УКРАЇНИ

Проаналізовано товарну структуру експорту та імпорту сільськогосподарських культур, а також географічну структуру експорту зернових культур. Запропоновано критерії та показники оцінки сприятливості експорту та імпорту зернових культур. Оцінено затратну та витратну складові балансу зернових культур. Обґрунтовано напрями покращення експорту та імпорту зернових культур.

Ключові слова: експорт, імпорт, зернові культури, землі сільськогосподарського призначення, рілля.

Будзяк В., Будзяк О. Зерновой экспорт Украины. Проанализированы товарная структура экспорта и импорта сельскохозяйственных культур, географическая структура экспорта зерновых культур. Предложены критерии и показатели оценки благоприятности экспорта и импорта зерновых культур. Оценены затратная и расходная составляющие баланса зерновых культур. Обоснованы направления улучшения экспорта и импорта зерновых культур.

Ключевые слова: экспорт, импорт, зерновые культуры, земли сельскохозяйственного назначения, пашня.

Постановка проблеми. Подальший успішний розвиток вітчизняної економіки здебільшого пов'язують із розвитком агропромислового комплексу країни. Тож вагомість сільського господарства наразі не піддається сумніву. Суперечки тривають лише стосовно напрямів і масштабів розвитку цієї галузі в найближчі роки. У загальній структурі вітчизняного ВВП частка АПК невпинно наближається до позначки у 20 %, а в експорті продукції вже перевищила 1/3. Наявні в Україні сприятливі природно-кліматичні умови та найбільші в світі площі найродючіших типів ґрунтів дають змогу вирощувати високоякісні сільськогосподарські культури та, насамперед, продовольче

зерно. Зернова галузь є не лише високоефективною, але й стратегічною, забезпечуючи продовольчу безпеку країни. Сучасний розвиток зернової галузі повною мірою може задовольнити внутрішні потреби країни та сформувати її експортний потенціал. Тож, дослідження перспектив експорту зернових культур (ЗК) є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові праці економістів-аграрників здебільшого присвячені загальним питанням розвитку АПК та сільського господарства. Зокрема А. С. Даниленко [1] досліджував перспективи збільшення експорту сільськогосподарської продукції в контексті реалізації засад зовнішньої політики України. П. О. Антонюк [2] зосереджувався на товарній структурі експорту окремих видів продукції АПК. Н. І. Строченко [3] обґрунтовував питання розвитку сільського господарства в рамках глобального потепління. Інші науковці внесли свою частку в оцінку ефективності окремих напрямів сільського господарства [4]. Так, В. Я. Месель-Веселяк оцінив потенціал виробництва зерна в Україні завдяки підвищенню його врожайності [5], О. М. Шпичак обґрунтував напрями використання вирощеного в Україні зерна [6], О. В. Ковальова зосередилась на потенціалі внутрішнього споживання зернових культур [7].

Мета статті – визначити та проаналізувати основні чинники, що впливають на експорт з України зернових і зернобобових культур, а також обґрунтувати найсприятливіші напрями збільшення його обсягів у сучасних умовах.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження є праці закордонних і вітчизняних науковців. У статті використано загальнонаукові методи дослідження: системний і комплексний аналіз, синтез та абстракції, індексний.

Результати дослідження. Зовнішня торгівля країни сприяє розвитку національної економіки та надходженню валюти. Найближчими і найбажанішими торговельними партнерами України залишаються європейські країни та, передусім, країни Європейського Союзу. Можливості для експорту вітчизняної продукції зросли після підписання «Поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС», зокрема з 2016 р. частка вітчизняних виробників на європейському ринку та обсяг проданої ними продукції збільшились [8].

Щороку обсяг проданої сільгосппродукції на ринку ЄС зростає, сільгоспвиробники стали особливо успішними. Утім, вітчизняні аграрні виробники не можуть суттєво збільшити продаж окремих видів сільгосппродукції, оскільки ЄС встановив досить жорсткі обмеження, насамперед у вигляді квот. До регульованих видів сільгосппродукції належить переважно продукція тваринництва, молоко, м'ясо, яйця, гриби, через що обсяг експорту вітчизняної продукції тваринництва порівняно з продукцією рослинництва нині є незначним (*табл. 1*).

Товарна структура експорту сільської продукції з України, %

Товар	2016	2017	2018	2019
Зернові культури	16,7	15,0	15,3	19,2
Живі тварини, продукти тваринного походження	2,1	2,6	2,6	2,6
Продукти рослинного походження	22,3	21,3	20,9	25,8
Інша сільгоспродукція	58,9	61,1	61,2	52,4
<i>Усього</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Джерело: розраховано авторами [9].

Тож наразі існує дисбаланс не лише між експортом рослинницької та тваринницької продукції сільського господарства України (70/30 на користь продукції рослинництва), але й між експортом пшениці й кукурудзи та інших видів зернових культур (60/30 на користь пшениці разом із кукурудзою). До того ж щорічний експорт пшениці та кукурудзи майже однаковий і коливається в межах 16–19 млн т. Офіційною причиною таких обмежень є неможливість вітчизняних сільгоспвиробників забезпечити високий рівень технологій виробництва і, як наслідок, відповідний рівень якості самої сільгосп-продукції. Натомість реальною причиною обмеження доступу сільгосп-продукції на ринки ЄС є захист Євросоюзом своїх сільгоспвиробників.

Загалом нині експорт в Євросоюз більш як на $\frac{2}{3}$ – це торгівля товарами, а серед товарів понад $\frac{1}{2}$ – торгівля сировиною [2]. Крім того, Україна вже тривалий час має негативне торговельне сальдо не лише з Євросоюзом, але й з багатьма розвиненими країнами. Тобто наша країна недоотримує значний обсяг валютної виручки внаслідок неоптимальної структури та обсягу експорту та імпорту.

До того ж обмеження та квотування сільгосппродукції спонукають вітчизняних сільгоспвиробників до пошуку інших (не європейських) ринків збуту своєї продукції. Особливо показовим є експорт ЗК (табл. 2).

Дані табл. 2 свідчать, що основним ринком збуту ЗК є ринок країн Азії, на що вказує найбільша кількість торговельних партнерів України серед азійських країн та найбільший загальний обсяг експортованих в Азію ЗК. При цьому найбільшими імпортерами вітчизняної зернової продукції тривалий час залишаються КНР, Туреччина, Індонезія та Бангладеш. Недостатньо освоєними, проте дуже перспективними ринками для вітчизняних зерновиробників є Індія та Японія [3]. Причинами незначного експорту вітчизняних ЗК у ці країни є, по-перше, їхня значна віддаленість від України й, по-друге, жорстка конкуренція на ринку зернових з боку інших країн, наприклад, Австралії, США, Канади, країн Південної Америки.

Структура експорту зернових культур з України за країнами світу, %

Країна	2016	2017	2018	2019
<i>Європа</i>				
Іспанія	43,1	37,7	46,9	51,0
Нідерланди	20,3	26,5	34,7	33,7
Італія	13,7	13,8	12,8	11,7
Німеччина	2,9	2,4	6,7	9,8
Португалія	52,3	43,6	45,8	53,4
Великобританія	8,0	10,9	14,2	21,6
Ірландія	80,7	72,8	80,4	87,4
<i>Азія</i>				
КНР	25,3	22,9	44,0	23,9
Туреччина	0,8	9,4	7,8	27,4
Індонезія	90,2	82,7	79,1	73,1
Бангладеш	88,1	85,3	81,0	67,8
Ізраїль	36,0	46,5	40,9	51,0
Північна Корея	62,4	50,9	53,6	59,8
Саудівська Аравія	48,6	57,1	60	27,4
Іран	42,3	31,5	51,2	81,2
Філіппіни	97,1	85,7	95,9	82,1
Таїланд	72,7	48,9	46,2	48,4
Ліван	31,9	22,3	20,5	35,2
Ємен	0,9	82,5	84,6	87,5
<i>Африка</i>				
Єгипет	33,3	45,5	92,8	58,1
Лівія	86,7	80,7	76,2	97,1
Алжир	30,9	8,8	2,8	35,9
Марокко	58,2	52,3	72,5	65,9

Джерело: розраховано авторами за [9].

Не менш перспективним для вітчизняних виробників зернових культур є країни Африки. Зокрема Україна практично не експортує ЗК у Центральну та Південну Африку. Натомість вітчизняні сільгосп-експортери зосередилися переважно на країнах Північної Африки, насамперед, на Єгипті, який залишається найбільшим у світі імпортером українських ЗК. Сприяє цьому передусім близькість та зручність транспортування в цю країну морським шляхом. Власне саме морський транспорт є найдешевшим за перевезення зернових на середні (500–1000 км) і значні (понад 1000 км) відстані.

Якщо в загальному експорті аграрної продукції України експорт ЗК в Азію та Африку становить 50–80 %, то для країн Європи та Європейського Союзу ця частка (за винятком Ірландії) коливається від 20 до 50 %. Це свідчить про закритість європейського ринку зернових культур для України. Як наслідок, зростання обсягів експорту сільгосп-продукції й, насамперед, експорту ЗК в ЄС може відбуватися лише за

форс-мажорних обставин (несприятливі кліматичні умови, епідемія тощо) або ж за подальшої інтеграції України до Європейського Союзу.

Загалом особливістю зовнішньоторговельних зв'язків України та багатьох європейських країн в аграрній сфері є те, що країни, в які Україна експортує значні обсяги ЗК, переважно пшеницю, у відповідь експортують в Україну, хоча і в незначних обсягах, інші ЗК, наприклад, ячмінь. Тож відбувається свого роду обмін сільгосппродукцією, що очевидно пов'язано з імпортом Україною власне органічної європейської продукції або ж із дефіцитом у деякі періоди окремих видів сільгосппродукції, у тому числі й зернових культур у самій Україні.

Географічна структура експорту до Європи свідчить про те, що українські ЗК нині найзатребуванішими є в країнах із посушливим кліматом (Італія, Іспанія), з дефіцитом земель сільськогосподарського призначення (Нідерланди, Ірландія) та із низькою природною родючістю власне земель (ФРН). Разом з тим, експорту ЗК в країни Азії сприяє або значна кількість населення (КНР, Індонезія, Бангладеш), або зручність і близькість доставлення (Туреччина, Ізраїль, Ліван), або несприятливість місцевих природних умов (відсутність родючих ґрунтів, клімат) до вирощування зернових (Ємен, Саудівська Аравія), або гострий дефіцит продовольства й навіть голод (Північна Корея).

Щодо країн Північної Африки, то вони експортують значну кількість наявного населення та несприятливий для сільгоспвиробництва клімат у цих країнах (табл. 3).

Таблиця 3

**Показники сприятливості імпорту зернових культур країнами світу
(станом на 01.01.2019)**

Країна	Коефіцієнт забезпеченості		
	якісними сільгоспугіддями	сільським населенням	придатними сільгоспземлями
<i>Європа</i>			
Нідерланди	0,07	0,09	0,11
Італія	0,16	0,42	0,31
ФРН	0,19	0,29	0,26
<i>Азія</i>			
КНР	0,14	0,68	0,61
Саудівська Аравія	0,12	0,19	6,17
Туреччина	0,33	0,33	0,62
<i>Африка</i>			
Єгипет	0,05	0,75	0,07
Марокко	0,35	0,60	1,34
Лівія	0,33	0,25	2,96
Україна	1,07	0,44	1,36

Джерело: розраховано авторами за [10].

Як свідчать розрахунки з табл. 3, найперспективнішою країною для експорту вітчизняних ЗК і надалі залишатиметься Єгипет, де коефіцієнт забезпеченості придатними землями (землями сільгосп-

призначення) та якісними угіддями (ріллею) на порядок менший за аналогічні показники в усіх інших країнах – торговельних партнерах України. Зокрема в Азії такою країною є Саудівська Аравія, в Європі – Нідерланди.

Представлені в *табл. 3* індекси хоча й мають здебільшого умовний характер і, відповідно, не можуть остаточно визначити країни, в які Україні оптимально експортувати свої ЗК, проте повною мірою відображають неможливість відповідних країн суттєво збільшувати в себе обсяги вирощування ЗК через поширення площ сільгоспугідь.

До того ж навіть у розвинутих країнах унаслідок нинішнього високого рівня розвитку землеробських технологій практично неможливо збільшити обсяги вирощування власних ЗК, у тому числі через кількісні зміни, зокрема шляхом підвищення продуктивності самих земель сільськогосподарського призначення, оскільки вона в цих країнах уже є максимальною.

Визначенні показники (індекси) вказують насамперед на країни, що потребують або потребуватимуть найближчим часом значних обсягів імпорту ЗК. Тож чи буде Україна цим експортером, залежить не лише від бажання нашої держави або вітчизняних сільгоспвиробників, а й від внутрішніх і зовнішніх економічних, соціальних та навіть політичних умов і викликів. Отже, доцільним буде використання зазначених показників під час обґрунтування шляхів удосконалення експортно-імпоротної політики України [4].

Для поглибленого обґрунтування експортної та імпоротної політики держави доречно навести детальний розгляд відповідних внутрішніх складових, зокрема дохідних і витратних показників зовнішньоторговельного балансу (*табл. 4*).

Таблиця 4

Надходження зернових культур в Україні

Показники	2016	2017	2018	2019
Посівна площа, тис. га	14641	14337	14560	14782
Урожайність, ц/га	41	46	43	47
Виробництво, тис. т	60126	66088	61917	69800
Імпорт, тис. т	211	223	279	237

Джерело: розраховано авторами [11].

Статистичні дані свідчать про те, що імпорт ЗК з інших країн в Україну є мізерним й останні п'ять років коливається в межах 1–1,5 %. Натомість через зростання загальносвітового попиту на сільгосппродукцію й особливо на зернові культури в Україні простежується тенденція до збільшення посівних площ під пшеницю та інші ЗК. На жаль, ця тенденція не додає суттєвого приросту обсягів вирощуваних зернових культур, тож необхідно здійснювати заходи, з одного боку, щодо зменшення втрат ЗК на всіх стадіях: від їхнього вирощування, зберігання та транспортування до кінцевого споживача, зокрема й за

кордон, а, з іншого – підвищувати врожайність самих сільськогосподарських культур.

Як видно з *табл. 4*, урожайність ЗК за останні чотири роки майже не змінилась, хоча й демонструє певну тенденцію до зростання. Таке незначне зростання врожайності пов'язане не через підвищення продуктивності земель, а завдяки зменшенню шкідливого впливу хвороб і шкідників на зернові культури внаслідок застосування дієвіших пестицидів і гербіцидів. Власне тому необхідно суттєво підвищити продуктивність сільськогосподарських угідь, насамперед ріллі [5].

Не менш важливо проаналізувати й другу складову торговельного балансу – витратні статті (*табл. 5*).

Таблиця 5

Витрати зернових культур в Україні, тис. т

Показники	2016	2017	2018	2019
Експорт	39924	45212	40956	47472
Кормове споживання	12728	10226	10610	11671
Продовольче перероблення	5835	5685	5578	5392
Промислове споживання	1057	1258	1577	1142
Насіння	2325	2217	2221	2266
Втрати	1405	1303	1403	1756
Запаси	6044	6454	6305	6554

Джерело: розраховано авторами [11].

Здавалося б, постійне, а в останні кілька років навіть суттєве зростання обсягів експорту ЗК має позитивне значення як для аграрного сектору, так і для економіки країни загалом. Утім, зазначене зростання не завжди залежить від позитивних тенденцій в аграрному секторі економіки. Детальніше розглянемо причини збільшення експорту ЗК з України, виходячи з даних, представлених у витратних статтях.

По-перше, у зазначених витратних статтях вказано на поступове скорочення кормового споживання ЗК через зменшення поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ) та занепаду тваринницької галузі, продукція якої за такого ж експорту могла б приносити набагато більше валютних надходжень. Враховуючи наявний дефіцит тваринницької продукції на внутрішньому аграрному ринку, зростання витрат на корми для тваринництва сприяло б повному задоволенню якісною, відносно недорогою тваринницькою продукцією, отже забезпечувало б продовольчу безпеку та підтримку здоров'я населення [6].

По-друге, наявна в останні роки тенденція до зменшення витрат ЗК на подальше аграрне та промислове перероблення свідчить про те, що в Україні скорочується виробництво сільськогосподарської й промислової продукції, в основі якої зернові культури, разом із тим саме ця продукція має вищу додану вартість [7]. Тож, крім значно вищої ціни, тобто значно більших валютних надходжень, можна підтримувати та розвивати відповідні технології виробництва й перероблення та, як наслідок, створювати й зберігати робочі місця.

По-третє, щорічне зростання витрат ЗК свідчить не лише про недосконалість вітчизняних технологій вирощування, транспортування та зберігання продукції, але й про небажання сільгоспвиробників і особливо посередників між виробниками та покупцями (наприклад, зернотрейдерів) вкладати капітальні інвестиції в удосконалення відповідних технологій. Причинами цього є несприятливість інвестиційних умов в аграрному секторі економіки та дефіцит доступних кредитів тощо.

Узагальнюючи вищезазначене, пропонуємо подальші перспективи експорту ЗК розглядати у двох основних напрямках. *Перший* – можливість збільшення обсягів вирощуваних зернових культур. *Другий напрям* пов’язаний із зростанням попиту на ЗК у світі й в окремих державах. При цьому варто повною мірою забезпечувати внутрішні потреби.

В основі збільшення обсягів вирощування ЗК, як уже зазначено, лежить величина їхньої врожайності. Так, нині в Україні врожайність пшениці становить близько 4 т/га. Разом із тим найкращий світовий середньорічний показник урожайності пшениці зафіксовано в Нідерландах – близько 8,6 т/га. Отже, враховуючи нинішні площі посівів ЗК в Україні, аграрії мають потенціал щорічно збирати 120–140 млн т. Цього можна досягти або шляхом запровадження нових технологій вирощування сільгоспкультур, або завдяки створенню нових, високопродуктивних сортів ЗК. Проте без розробки та запровадження відповідної державної політики виробництво нових сортів сільськогосподарських культур практично не можливе, разом із тим окремі великі господарства (агрохолдинги) уже впроваджують нові технології.

Водночас європейський і світовий досвід свідчить про необхідність підтримки та розвитку середніх і дрібних фермерських господарств. Утім, без суттєвого збільшення державної підтримки ці господарства не лише не можуть виходити на зовнішні, зокрема зернові, ринки, але й для них вирощування зернових культур стає нерентабельним. Це, крім браку належної фінансової підтримки, зумовлено ще й тим, що зазначені господарства мають у своєму розпорядженні невеликі площі сільськогосподарських угідь, недостатню кількість сільськогосподарської техніки та обмежені фінансові ресурси.

Відкриття повноцінного ринку земель сільгосппризначення призведе до погіршення ситуації для таких господарств. Без запровадження дієвого механізму фінансової підтримки та дешевих кредитів площі наявних у них земель зменшуватимуться внаслідок оренди, оскільки власники орендованих земель швидше за все захочуть свої ділянки продати, а фермерські господарства не матимуть коштів, щоб їх викупити, конкуруючи з агрохолдингами.

Для збільшення обсягів вирощуваних ЗК необхідно поширювати площі посівів цих культур, що можливе, насамперед, у разі залучення додаткових земель сільськогосподарського призначення. Проте здебільшого такі землі нині залишаються у власності селян

(земельні паї), а із запровадженням ринку землі певну частину своїх паїв вони захочуть продати. Також збільшити площі посівів ЗК можна й завдяки землям сільськогосподарського призначення державної форми власності. Однак ці землі потрібно ще належним чином облікувати та занести в Державний земельний кадастр. Аналогічна ситуація й з землями комунальної власності.

Для визначення внутрішніх потреб у зернових і зернобобових культурах в Україні варто, передусім, оцінити їхній оптимальний обсяг для забезпечення продовольчої безпеки країни (табл. 6). Так, наразі норма споживання зернових культур на одну людину становить 120,0 кг. Тобто для забезпечення потреб нинішньої кількості населення необхідно 5,058 млн т ЗК. До цього варто додати мінімум чотиримісячний резерв власне зернових культур. Цей показник можна порівняти з показником фактичного продовольчого перероблення ЗК, який у 2019 р. становив 5,3 млн т.

Таблиця 6

Динаміка чисельності населення та обсягу внутрішнього споживання зернових і зернобобових культур

Показник	2016	2017	2018	2019
Чисельність населення, тис. чол.	42760,5	42584,5	42386,4	42153,2
Обсяг внутрішнього споживання, млн т	25,3	24,2	23,8	21,6
Споживання, кг на 1 особу	101,0	101,0	100,8	100,3

Джерело: розраховано авторами [9].

Ще однією складовою забезпечення внутрішніх потреб у зернових і зернобобових культурах є визначення обсягів ЗК, призначених для відтворення тваринницької галузі. Так, у найсприятливішому 1990 році обсяг ЗК, що використовували на розвиток тваринницької галузі, становив 28 млн т. Проте навіть у той рік населення споживало лише близько 50 % встановлених норм м'яса та м'ясної продукції, що пов'язано з відносно високою ціною на м'ясо та низьким рівнем доходів населення.

Утім, починаючи з 1990 року поголів'я свійських тварин в Україні невинно зменшується (табл. 7). Винятком є лише поголів'я птиці, що пов'язано зі стабільно високим попитом на м'ясо птиці, що зумовлено його низькою ціною порівняно з іншими видами м'яса.

Таблиця 7

Динаміка чисельності поголів'я тварин, тис. голів

Показник	1991	2001	2017	2018	2019
Поголів'я ВРХ	24623,4	9423,7	3682,3	3530,8	3332,9
Поголів'я свиней	19426,9	7652,3	6669,1	6109,9	6025,3
Поголів'я птиці	246104,2	123722,0	201668	204830,9	211654,4
Споживання м'яса, кг на 1 особу	38,9	32,8	48,9	48,5	38

Джерело: розраховано авторами за [9].

Тож, для повного задоволення потреб населення в м'ясній продукції варто відновити поголів'я свійських тварин в Україні до показника, що вдвічі більший за показник 1991 року. Однак, по-перше, це призведе не лише до значного виснаження земель, відведених під пасовища та сіножаті, але й до їхнього дефіциту, по-друге, рівень споживання м'яса населенням також необхідно підвищувати шляхом збільшення його доходів, а не лише внаслідок перевиробництва м'ясної продукції.

Оскільки наразі кормове споживання ЗК в Україні становить 11,6 млн т, то за умов повноцінного відродження тваринництва варто очікувати його зростання до 25–30 млн т. Це, крім забезпечення населення високоякісною м'ясною продукцією вітчизняного виробництва, дасть змогу експортувати цю продукцію за значно вищою, ніж зернові культури, ціною, отже Україна збільшить валютні надходження та диверсифікує експорт сільськогосподарської продукції, що, своєю чергою, знизить ризики та втрати, що несуть вітчизняні експортери на міжнародних сільськогосподарських ринках.

Попит на зовнішніх ринках на ЗК вітчизняних експортерів значною мірою залежить від сприятливості або несприятливості кліматичних умов. Україна має найбільші перспективи зайняти саме ці ринки, в цей період і в тих обсягах, в яких виникає гострий дефіцит в певних країнах світу через недопостачання ЗК із інших країн – зернових експортерів (зокрема США, Канади, Австралії, Європейського Союзу). Якщо ці країни за певних умов та об'єктивних причин (наприклад, природно-кліматичних стихійних явищ і процесів) тимчасово не зможуть забезпечувати достатній обсяг експорту ЗК, Україна може їх замінити. Зокрема йдеться не за весь зерновий ринок відповідної країни чи країн-імпортерів, а лише за його частку.

Таке умовне завоювання ринків насправді має тимчасовий характер. По-перше, країни зазвичай повертаються на втрачені ринки як за власним бажанням, так і за бажанням їхніх торговельних партнерів, тобто країн, які тимчасово шукали інших експортерів зернових культур. По-друге, якість експортованого українського зерна здебільшого низька, до того ж його значний обсяг – це переважно фуражне зерно, яке використовують для розвитку тваринницьких галузей.

Власне тому Україні залишається шукати або абсолютно нові ринки, де практично не працюють світові лідери зернового ринку, або знижувати ціну на зерно, або продавати зерно нижчої якості. Останні два фактори, на жаль, сьогодні домінують в українському експорті ЗК. Через це Україна недоотримує суттєві валютні надходження за експорт зернових культур. Тож для розв'язання наявних проблем варто створити Державну програму розвитку зернового ринку та впроваджувати протекціоністську державну політику на світових сільськогосподарських ринках.

Висновки. Аналіз зростання обсягів експорту вітчизняної сільгосппродукції, насамперед, зернових культур, хоча і вказує на

.....

загальний позитивний вплив на економіку України, але таке зростання базується на негативних тенденціях у суміжних галузях, зокрема в тваринництві, харчовій та переробній промисловості. Утім, сучасній географічній структурі вітчизняного експорту ЗК характерні одноманітність і короткотривалість зовнішньоторговельних зв'язків. Здебільшого це залежить від зручності та вартості доставляння великих партій товару.

Суттєво підвищити обсяг експорту зернових культур можна за двома основними напрямками. Перший – це збільшення посівів. Проте цей шлях складно реалізувати через можливе майбутнє виснаження відповідних земель, а також завдяки запровадженню повноцінного ринку земель сільськогосподарського призначення, що призведе до зміни структури землекористування. Другий шлях – перспективніший, проте фінансово затратніший, оскільки пов'язаний зі зростанням урожайності сільгоспкультур.

Оптимізацію географічної структури експорту зернових культур необхідно пов'язувати зі збереженням довготривалих зовнішньоторговельних зв'язків із країнами – імпортерами зерна. За таких обставин найвигіднішими імпортерами українського зерна можуть стати країни, в яких наразі спостерігається дуже низький рівень забезпеченості землями сільськогосподарського призначення, передусім риллею в розрахунку на одного міського жителя, а також максимальний рівень урбанізації, тобто співвідношення міського та сільського населення.

Найнеосвоєнішим ринком серед регіонів світу для вітчизняних експортерів зернових і зернобобових культур залишається ринок країн Латинської Америки, що може бути перспективою подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Даниленко А. С. Організаційно-економічні засади реалізації експортного потенціалу сільськогосподарських підприємств. *Економіка та управління АПК*. 2013. № 11. С. 5-10.
2. Антонюк О. П. Аналіз структури експорту агропродовольчої продукції. *Економіка харчової промисловості*. 2014. № 3. С. 27-32.
3. Строченко Н. І. Економічні аспекти зростання експорту продукції АПК України у контексті запровадження стандартів із вуглецевої сертифікації. *Економіка*. 2014. № 7. С. 75-81.
4. Козак О. А., Грищенко О. Ю. Розвиток зернової галузі України на сучасному етапі. *Економіка АПК*. 2016. № 1. С. 39.
5. Ковальова О. М. Оцінка потенціалу розвитку зернового підкомплексу економіки України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 7. С. 157.
6. Шпичак О. М. Потенціал ринку зерна в Україні: проблеми та перспективи. *Економіка АПК*. 2014. № 7. С. 83.
7. Месель-Веселяк В. Я. Виробництво зернових культур в Україні: потенційні можливості. *Економіка АПК*. 2018. № 5. С. 5.

8. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=c6f1c10b-791e-4067-8580-09e2f2739f8e&tag=ZonaVilnoiTorgivliMizhUkrainoiuTas>.
9. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
10. ФАОСТАТ. Вибрані показники. URL: <http://www.fao.org/faostat/ru/#country>.
11. Український клуб аграрного бізнесу. Зернові культури. URL: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/agrarni_rinki/zernovi.

Стаття надійшла до редакції 07.07.2020.

Budziak V., Budziak O. Grain exports of Ukraine.

Background. *Today, the agro-industrial complex plays an important role in the development of the entire economy of the country. At the same time, agriculture, as a component of this complex, is intended, chiefly, to ensure food security in the country. Agricultural production allows to fill the state budget with foreign currency in the context of fast growing demand for foodstuffs. Therefore, it is important to promote a sound export policy. Exports and imports of crops must be balanced.*

An analysis of last researches and publications. *Today, the works of most agricultural economists are devoted to the study of the common problems of development of the agro-industrial complex. Some scientists analyze and evaluate the export potential of our country in the markets of the European Union. Other scholars identify current trends in changing supply and demand for certain types of agricultural products. There are very few works assessing agricultural exports and imports as a coherent system of agro-industrial policy.*

The aim of the article is to identify and analyze the main factors that affect the export of cereals and legumes, as well as to justify the most favorable ways to increase its volume from Ukraine in modern conditions.

Materials and methods. *Graphic, tabular, economic, statistical methods and the method of comparison were used during the research.*

Results. *The analysis shows that the countries of the European Union are currently the most desirable trading partners for domestic agricultural producers. However, EU quotas remain the main obstacle to a significant increase in agricultural exports to Europe. These quotas are particularly low for meat and dairy products. One promising way out of the current situation is to develop agricultural markets in other countries. The current geographical structure of cereal exports from Ukraine indicates a significant export potential in Africa, Asia and Latin America. At the same time, it is advisable to increase the volume of exports of livestock products, in particular, by regulating the export and import of cereals.*

Conclusion. *Based on the research, it is necessary to optimize the export and import of not only cereals, but also other crops. At the same time, an increase in cereal exports should not be detrimental to the development of the livestock and food industry, which generates a higher level of value added than the crop industry. The geographical structure of grain exports should diversify, first of all, through the development of non-European markets. Countries with the smallest areas of agricultural land and, in particular, arable land per capita, are the most promising for a significant increase in cereal exports.*

Keywords: exports, imports, cereals, agricultural land, arable land.

REFERENCES

1. Danylenko, A. S. (2013). Organizacijno-ekonomichni zasady realizacii' eksportnogo potencialu sil's'kogospodars'kyh pidpryjemstv [Organizational and economic principles of realization of export potential of agricultural enterprises]. *Ekonomika ta upravlinnja APK – Economy and management of agribusiness APK*, 11, 5-10 [in Ukrainian].
2. Antonyuk, O. P., & Antonyuk, P. O. (2014). Analiz struktury eksportu ahroprodovol'choyi produktsiyi [Analysis of the structure of export agri products]. *Ekonomika kharchovoyi promyslovosti – The economy of the food industry*, 3, 27-32 [in Ukrainian].
3. Strochenko, N. I. (2014). Ekonomichni aspekty zrostannya eksportu produktsiyi APK Ukrayiny u konteksti zaprovadzhennya standartiv iz vuhletsevoyi sertyfikatsiyi [Economics of growth of exports of agricultural products Ukraine in the context of the implementation of the carbon standards certification]. *Ekonomika – Economics*, 7, 75-81 [in Ukrainian].
4. Kozak, O. A., & Gry'shhenko, O. Yu. (2016). Rozvytok zernovoi' galuzi Ukrainy na suchasnomu etapi. [Development of the grain industry of Ukraine at the present stage]. *Ekonomika APK – Economics of agro-industrial complex*, 1, 39 [in Ukrainian].
5. Koval'ova, O. M. (2015). Ocinka potencialu rozvytku zernovogo pidkompleksu ekonomiky Ukrainy [Estimation of the potential of the development of the grain subcomplex of the Ukrainian economy]. *Global'ni ta nacional'ni problemy ekonomiky – Global and national economic problems*, (Iss. 7) [in Ukrainian].
6. Shpy'chak, O. M. (2014). Potencial rynku zerna v Ukraini: problemy ta perspektyvy [Potential of the grain market in Ukraine: problems and perspectives]. *Ekonomika APK – Economics of agro-industrial complex*, 7 [in Ukrainian].
7. Mesel'-Veselyak, V. Ya. (2018). Vyrobnictvo zernovyh kul'tur v Ukraini: potencijni mozhyvosti [Production of grain crops in Ukraine: potential opportunities]. *Ekonomika APK – Economics of agro-industrial complex*, 5 [in Ukrainian].
8. Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torhivli ta sil's'koho hospodarstva Ukrayiny [Ministry of Economic Development, Trade and Sylvian Statehood of Ukraine]. (n.d.). *me.gov.ua*. Retrieved from <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=c6f1c10b-791e-4067-8580-09e2f2739f8e&tag=ZonaVilnoiTorgivliMizhUkrainoiuTas> [in Ukrainian].
9. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/>. [in Ukrainian].
10. FAOSTAT. Vybrani pokaznyky [FAOSTAT. Selected Indicators]. (n.d.). *fao.org*. Retrieved from <http://www.fao.org/faostat/ru/#country> [in Ukrainian].
11. Ukrain's'kyj klub agrarnogo biznesu. Zernovi kul'tury [Ukrainian Agribusiness Club, Zernovi kul'tury [Cereals]. (n.d.). *ucab.ua*. Retrieved from http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/agrarni_rinki/zernovi [in Ukrainian].

УДК 339.562-042.72(477) DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020\(111\)07](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020(111)07)

ПУГАЧЕВСЬКА Катерина | к. е. н., доцент кафедри міжнародного менеджменту
Київського національного торговельно-економічного
університету
E-mail: k.puhachevska@knute.edu.ua
ORCID: 0000-0002-0473-3119 | вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ІМПОРТОЗАЛЕЖНІСТЬ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: ДЕТЕРМІНАНТИ ТА РИЗИКИ

Проаналізовано динаміку товарної та географічної структури імпорту товарів в Україну. Оцінено структуру використання імпорту в економіці України. Ідентифіковано ключові тенденції імпортозалежності вітчизняної економіки.

Ключові слова: імпортозалежність, імпорт, експортна орієнтованість, зовнішня торгівля, внутрішній ринок.

Пугачевская Е. Импортозависимость экономики Украины: детерминанты и риски. Проанализирована динамика товарной и географической структуры импорта товаров в Украину. Оценена структура использования импорта в экономике Украины. Идентифицированы ключевые тенденции импортозависимости отечественной экономики.

Ключевые слова: импортозависимость, импорт, экспортная ориентированность, внешняя торговля, внутренний рынок.

Постановка проблеми. Міжнародна економічна діяльність в Україні є одним із ключових векторів політики держави, що формує передумови для розвитку торгівлі та підтримки сприятливого інвестиційного клімату. Зовнішня торгівля забезпечує значний потенціал для економічного зростання, формування бюджету країни та підтримки добробуту її громадян. Разом з тим економіка України залишається структурно деформованою й характеризується переважно сировинною спрямованістю випуску та експорту на тлі високої залежності від кон'юнктури світових ринків товарів і послуг. За даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, у 2018 р. обсяг імпорту становив 62,9 млрд дол. США, що на 14,3 % більше, ніж у 2017 р., до того ж обсяг імпорту товарів збільшився на 15,2 %. Результати 2019 р. засвідчили зростання обсягу імпорту товарів на 6,3 % та імпорту послуг на 3,5 % порівнянно з 2018 р. [1]. Разом з тим, варто зазначити про поступову втрату конкурентоспроможності окремих галузей економіки на внутрішньому ринку за умов пасивної ролі держави у питаннях, що стосуються регуляторної політики у сфері зовнішньої торгівлі.

Відсутність стратегічного підходу до розв'язання проблематики насичення внутрішнього ринку шляхом нарощення потенціалу вітчизняного виробництва призводить до зростання рівня імпортозалежності внутрішнього ринку, а також зумовлює необхідність диверсифікації товарної та географічної структури експорту для покриття дефіциту рахунку поточних операцій платіжного балансу. Надвисокий рівень відкритості економіки України лише посилює чутливість внутрішнього ринку до кон'юнктурних коливань на світовому ринку товарів і послуг, а також до світових тенденцій, як-от: волатильність цін на енергоресурси, зменшення цін на ключові позиції вітчизняного експорту тощо. За таких умов виникає необхідність у пошуку резервів зменшення рівня імпортозалежності економіки України, забезпеченні позитивного вектора впливу товарної структури імпорту на внутрішнє виробництво, а відтак, зростання міжнародної конкурентоспроможності економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні засади дослідження регуляторної політики у сфері зовнішньої торгівлі розглядали закордонні вчені Д. Ірвін [2], Д. Родрік [3] тощо. Багатоаспектність і суперечливість наслідків зовнішньоторговельної лібералізації обгрунтовано в наукових працях Дж. Стігліца [4], Д. Доллара [5], А. Крея [5], М. Рамзана [6] та ін. Теоретичні й практичні аспекти проблематики імпортозалежності та її впливу на внутрішній ринок є об'єктом досліджень вітчизняних науковців, зокрема А. Мазаракі, В. Лагутіна [7], Т. Осташко [8], які зосереджують увагу на вагомості проблеми розвитку внутрішнього ринку України з метою забезпечення довгострокової економічної стабілізації. Питанням, що стосуються оцінки впливу імпорту на внутрішній ринок України, присвячено праці О. Пустовойта [8], І. Бураковського [9], В. Мовчан [9], В. Олефіра [10]. Водночас в умовах посилення рецесійних явищ у світовій економіці вектори регулювання зовнішньої торгівлі набувають нового контексту. Прагнення урядів країн посилити підтримку національного бізнесу сприяє трансформації підходів до формування регуляторної політики, зокрема й у сфері імпорту товарів. З огляду на це, потребують поглибленого дослідження ключові тенденції імпортозалежності вітчизняної економіки.

Відтак, **метою** дослідження є оцінка тенденцій імпортозалежності економіки України.

Матеріали та методи. У науковій статті застосовані такі методи дослідження: аксіоматичний (за обгрунтування певних положень як вихідних аксіом), статистичний (для встановлення динаміки основних показників розвитку зовнішньої торгівлі України, товарної та географічної структури імпорту). Інформаційною базою дослідження стали праці вітчизняних науковців, матеріали Світового банку, Конференції ООН з торгівлі та розвитку, Державної служби статистики України тощо.

Результати дослідження. Теорія та світова практика свідчать про суперечливість поглядів щодо наслідків імпорту для національної

економіки. Імпорт задовольняє потреби країни в товарах, які або не виробляються вітчизняними підприємцями, або ж обсяг їхнього випуску є недостатнім. Як наслідок, забезпечується активне насичення внутрішнього ринку та економія суспільної праці, підвищення рівня зайнятості в торгівлі й суміжних видах діяльності, зростання стандартів виробничого та особистого споживання через придбання товарів і технологій, розширення обсягів надходжень до державного бюджету. Разом з тим, як свідчить практика, на певному етапі розвитку економіки за умов низької конкурентоспроможності вітчизняного виробництва імпорт зумовлює нераціональне збільшення частки іноземної продукції у внутрішньому споживанні на тлі зменшення зайнятості у сфері матеріального виробництва, погіршення фінансового стану місцевих підприємств, а також їхнього банкрутства [11, с. 33].

Тенденція до нарощення частки імпорту на внутрішньому ринку України не відповідає національним економічним інтересам і гальмує потенціал розвитку національного виробництва. Порівнюючи динамку вітчизняного випуску та фізичні обсяги імпорту (рис. 1), можна констатувати, що розвиток внутрішнього ринку переважним чином підтримувався імпортом, а не власним виробництвом. Із появою позитивної динаміки розвитку економіки у 2016 р. знову відновилась випереджаюча динаміка імпорту товарів і послуг порівняно з розвитком вітчизняного виробництва. Так, у 2016 р. темпи приросту імпорту в 2,3 раза вищі за динаміку власного виробництва, а у 2017 р. – у 3,9 раза. І лише у 2018 р. темпи приросту випуску перевищили обсяги імпорту.

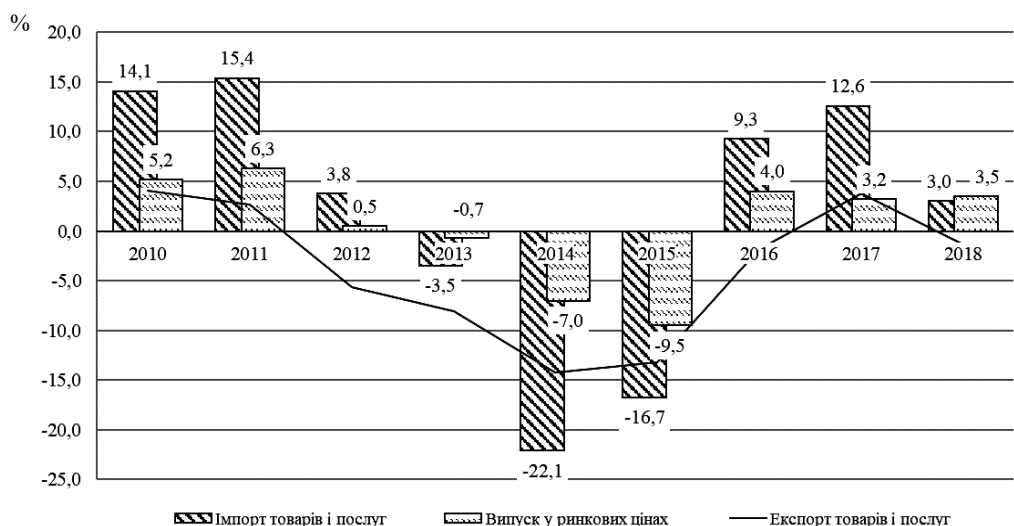

Рис. 1. Темпи приросту фізичного обсягу випуску, експорту та імпорту товарів і послуг у 2010–2018 рр., %

Джерело: розраховано автором за даними Національних рахунків України за відповідні роки [12].

Домінування в економіці України випереджаючих темпів зростання імпорту (проти експорту) протягом 2013–2018 рр. сформувало стійку тенденцію до зростання від’ємного сальдо зовнішньоторговельного балансу (до 310,5 млрд грн у 2018 р.), що становить 8,72 % ВВП України (табл. 1). Випереджаюча динаміка зростання імпорту порівняно з експортом свідчить про наявність суттєвих дисбалансів у структурі зовнішньоторговельного обороту та в загальному випуску товарів і послуг. Негативний тренд прискореного зростання імпорту та його випередження щодо динаміки власного виробництва зумовлений у тому числі низькою конкурентоспроможністю українських товарів на світових ринках, що, своєю чергою, є результатом структурних дисбалансів в економіці країни на тлі низького рівня розвитку виробництва та його технологічності [13, с. 132].

Таблиця 1

**Динаміка показників зовнішньоторговельної діяльності
України у 2013–2018 рр.**

Показник	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Експорт, млрд грн, у тому числі:	629,40	771,13	1045,93	1175,95	1432,69	1609,37
товарів	464,78	596,01	774,08	857,86	1056,31	1179,55
послуг	164,62	175,12	271,85	318,10	376,38	429,81
Імпорт, млрд грн, у тому числі:	764,73	826,76	1097,85	1341,12	1662,13	1919,86
товарів	637,27	680,75	849,73	1035,67	1312,90	1526,90
послуг	127,46	146,01	248,13	305,45	349,23	392,96
Коефіцієнт покриття імпорту експортом	0,82	0,93	0,95	0,88	0,86	0,84
Сальдо зовнішньоторго- вельного балансу, млрд грн	-135,33	-55,64	-51,93	-165,16	-229,44	-310,50
Сальдо зовнішньо- торговельного балансу, у % до ВВП	-9,24	-3,51	-2,61	-6,92	-7,69	-8,72
Частка імпорту в проміж- ному споживанні, %	65,0	67,3	65,1	61,7	59,5	*
Частка імпорту в кінце- вому споживанні, %	24,6	24,9	25,7	26,2	28,6	
Частка імпорту у ва- ловому нагромадженні, %	10,4	7,8	9,2	12,1	11,9	

*офіційні дані відсутні.

Джерело: розраховано автором за даними Національних рахунків України за відповідні роки [12].

За даними Національних рахунків України, у структурі використання імпорту у 2013–2017 рр. частка товарів проміжного споживання коливалась у середньому з 59,5 % до 67,3 %, що свідчить про суттєвий рівень імпортозалежності промисловості України від завезених товарів, зокрема у паливно-енергетичній галузі. Обсяг товарів для кінцевого споживання, де левову частку посідає споживання сектором домашніх господарств, за досліджуваній період збільшився, що є індикатором імпортного вектора в структурі споживання. Частка імпорту у валовому нагромадженні, яка є основою інноваційного розвитку та детермінантою модернізаційних зрушень в економіці України за 2016–2017 рр., зменшилась. Низька частка імпорту товарів у валовому нагромадженні свідчить про суттєвий консерватизм у промисловій політиці та переважну невідповідність промислового устаткування вимогам науково-технічного прогресу.

У табл. 2 відображено товарну структуру імпорту в Україну.

Таблиця 2

Структура імпорту товарів в Україну у 2010–2019 рр., %

Продукція	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Машинобудування	21	24,2	26,5	25,2	20,9	21,3	29,1	30,0	30,5	33,8
Мінеральні продукти	34,8	36,3	32,5	29,1	29,5	31,2	21,6	25,2	24,8	21,4
Хімічної промисловості	16,6	15,2	15,7	16,9	19,2	20,5	21,6	19,7	18,6	18,2
АПК та харчової промисловості	9,4	7,8	8,9	10,6	11,2	9,4	9,9	8,7	8,8	9,4
Металургійного комплексу	6,9	6,9	6,2	6,5	6,6	5,3	5,9	6,1	6,3	6,0
Легкої промисловості	4	2,8	3,9	4,2	4,3	4,5	4,6	4,0	4,7	5,1
Інші види продукції	8,2	7,5	7,4	7,9	7,9	7,7	7,2	6,3	6,3	6,1

Джерело: розраховано авторами за [12].

Найбільшу частку в товарній структурі імпорту займає продукція машинобудування, до того ж у 2019 р. обсяг імпорту зріс на 17,8 %, або на 3098,0 млн дол. США. Частка імпорту легкових автомобілів та інших ТЗ для перевезення людей (УКТЗЕД 8703) у період 01.01.2019–30.11.2019 рр. становила 6,07 % загального імпорту в Україну, або 3289,79 млн дол. США (для порівняння, у 2018 р. – 3,94 %, або 2243,58 млн дол. США). Обсяг імпорту мінеральних продуктів у 2019 р. зменшився на 8,5 %, або на 1208,2 млн дол. США, проте частка імпорту цього виду продукції є значною. Обсяги імпорту

продукції хімічної промисловості у 2019 р. збільшилися на 4 %, або на 430 млн дол. США. Значно зріс обсяг імпорту продукції легкої промисловості (на 17,6 %, або на 467,9 млн дол. США). Варто зазначити, що частка продажу імпортованих товарів легкої промисловості підприємствами роздрібною торгівлі в Україні залишається досить високою. За окремими товарними позиціями цей показник становить понад 90 %, зокрема шкіряні вироби та дорожні речі – 94,3 %, взуття – 94,0 %, одяг – 92,3 %. Обсяги імпорту продукції АПК і харчової промисловості зросли за досліджуваний період на 13,4 %, або на 679,4 млн дол. США. Частка продажу імпортованих продовольчих товарів підприємствами роздрібною торгівлі в Україні у 2017 та 2019 р. становила 17,7 % і 20,0 % відповідно. Частка імпортованих непродовольчих товарів, реалізованих підприємствами роздрібною торгівлі у 2019 р., досягла 68 % [12].

До товарів, імпорт яких збільшився у 2019 р., відносять: автомобілі легкові (на 2743,4 млн дол. США), діоди, транзистори (на 1274,5 млн дол. США), електрогенераторні установки (на 397,1 млн дол. США), дозовані лікарські засоби (на 349,0 млн дол. США), азото-, фосфоро- та калієвмісні добрива (на 286,8 млн дол. США), трансформатори електричні (на 286,4 млн дол. США), електроенергія (на 240 млн дол. США), машини спеціального призначення (на 234,8 млн дол. США), тютюн промислового виробництва (на 211,7 млн дол. США), металоконструкції та їхні частини (на 190 млн дол. США).

У географічній структурі імпорту товарів в Україну (табл. 3) найбільшу частку займають країни ЄС – 24 996,2 млн дол. США. У 2019 р. частка імпорту продукції машинобудування з ЄС становила 37,2 % (причому імпорт легкових автомобілів зріс на 861,0 млн дол. США), продукція хімічної промисловості – 24,3 %, продукція АПК та харчової промисловості – 11,4 %. Країни Азії поставляють в Україну продукції на 16 334,3 млн дол. США, зокрема частка Китаю становить 15,1 % загального імпорту товарів в Україну. Аналіз товарної структури імпорту з Китаю у 2019 р. засвідчив значну частку імпорту електричних машин (група 85) – 34,5 %, реакторів ядерних, котлів, машин (група 84) – 16,8%, чорних металів і виробів з них (групи 72–73) – 4,9%, засобів наземного транспорту, крім залізничного (група 87) – 3,4 %, взуття (група 64) – 2,9 %, одяг трикотажний та текстильний (групи 61–62) – 3,1 %, іграшки (група 95) – 3,0 %. З РФ у 2019 р. імпортовано продукції на 6986,2 млн дол. США (11,5 %), що на 1104,2 млн дол. США менше, ніж у 2018 р. 58 % імпорту з РФ припадає на палива мінеральні, нафту і продукти її перегонки (група 27). До країн, з яких найбільше зріс імпорт товарів в Україну у 2019 р., відносять: ЄС, Китай, Туреччину, США, Японію, Індію та ін.

**Географічна структура імпорту товарів
в Україну в 2010–2019 рр., %**

Рік	Країни СНД	Європа	Країни ЄС (28)	Азія	Африка	Америка	Австралія та Океанія
2010	43,95	32,93	31,53	16,50	1,44	4,74	0,43
2011	45,05	32,76	31,24	16,08	1,14	4,74	0,23
2012	40,72	32,54	30,97	20,23	1,00	5,25	0,23
2013	36,29	37,11	35,13	19,79	0,97	5,64	0,12
2014	31,74	41,12	38,71	19,93	1,25	5,55	0,33
2015	27,95	44,42	40,86	19,29	1,60	6,23	0,45
2016	21,82	47,06	43,67	22,73	1,41	6,61	0,31
2017	23,14	46,21	41,93	21,53	1,45	7,29	0,31
2018	23,10	44,38	40,60	23,81	1,33	7,19	0,12
2019	19,56	44,75	41,17	26,90	1,35	7,24	0,19

Джерело: розраховано автором за [12].

На практиці імпорт товарів зазвичай поділено на три групи: товари, які взагалі не виробляються в країні; товари, що не задовольняють внутрішній попит за кількістю та номенклатурою; товари, пов'язані з участю країни в міжнародній кооперації виробництва. Тож, імпорт товарів першої групи не має жодного негативного впливу на національну економіку (у ній відсутні конкуруючі з імпортом виробництва), проте сприяє розширенню ринку та асортименту. Ввезення товарів другої групи збільшує пропозицію на ринках, посилює конкуренцію й може бути каталізатором ліквідації неефективних виробництв. Імпорт товарів третьої групи розширює національне виробництво та глибше інтегрує його у систему міжнародного розподілення праці [14, с. 232].

На перших етапах ринкової трансформації економіки зростання імпорту обґрунтовувано відсутністю якісної вітчизняної продукції, проте за останні роки тенденції зовнішньої торгівлі докорінно змінюють погляди щодо стану розвитку промислового виробництва, його ролі в забезпеченні економічного розвитку та формують передумови для розгляду імпортової експансії як украї небезпечного тренду [13, с. 176]. Його вирішення потребує ефективної державної політики не тільки для гальмування темпів нарощення імпорту, а й водночас для інноваційної перебудови промисловості, зростання прямих іноземних інвестицій тощо.

Відповідно до міжнародних порівнянь українська економіка є досить відкритою, оскільки співвідношення її імпорту товарів та послуг до ВВП коливається в межах 55 %. Дані Конференції ООН з торгівлі та розвитку свідчать, що у 2017–2018 рр. таке співвідношення значно перевищувало середньосвітовий рівень (табл. 4).

**Компаративний аналіз динаміки показників відкритості України
та світу у 2005–2018 рр., %**

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Експортна квота														
Середньо-світовий показник	27,0	28,7	29,7	31,0	26,2	28,5	30,4	30,3	30,4	30,1	28,3	27,3	28,3	29,3
Україна	47,8	43,2	41,3	43,8	42,8	48,2	51,3	49,2	44,6	49,0	52,6	49,3	48,0	47,5
Імпортна квота														
Середньо-світовий показник	26,6	28,1	28,9	30,4	25,5	27,8	29,7	29,5	29,4	29,4	27,7	26,7	27,6	28,6
Україна	47,0	46,0	46,8	51,5	44,5	51,2	57,5	57,4	53,1	52,5	55,2	56,2	55,9	56,5

Джерело: розроблено автором за [15].

Показник експортної квоти України є високим, однак у світі є країни зі значно вищою експортною квотою. Зокрема у Гонконзі у 2018 р. вона становила 188,3 % (у 2013 р. – 221,6 %), у Сінгапурі – 173,4 % (у 2008 р. – 231,4 %) [14]. Такі колосальні обсяги є результатом не лише суттєвої економічної розвиненості, але й офшорного статусу країни з її надвисоким рівнем реекспортної активності [16, с. 65].

На практиці врахування винятково традиційних показників обсягу торгівлі, коли валові потоки товарів та послуг реєструються за кожного перетинання кордону, призводить до необґрунтованих рішень щодо збалансованості торгівлі та чинників, що впливають на динаміку імпорту. Враховуючи це, ОЕСР, СОТ та Єврокомісія реалізували низку ініціатив щодо створення інформаційних баз даних для оцінки «імпортомісткості» експорту, обсягів міжнародної вертикальної спеціалізації виробництва. Наразі дослідники все більше приділяють увагу дезінтеграції виробничих процесів – ситуації, за якої імпортовані товари та послуги використовуються в процесі виробництва товарів і послуг на експорт [13, с. 500].

Наслідки науково-технічного прогресу та тенденції соціально-економічного розвитку породжують нові суспільні потреби, про що свідчить зростання попиту на високотехнологічні й інноваційні товари. Однак, галузева й технологічна структура вітчизняної промисловості не в змозі задовольнити потреби внутрішнього ринку, що зумовлює високий рівень імпортової залежності [17, с. 32].

Методологія державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності має ґрунтуватись на філософії, принципах та інструментах сучасного макроекономічного регулювання й прогнозування, галузевого та регіонального планування і програмно-цільового управління. Вона передбачає як помірний захист державою вітчизняних виробників і сприяння просуванню їхньої продукції на зовнішні ринки, так і

стимулювання цих виробників до підвищення їхньої конкурентоспроможності, а також орієнтованість імпорتنих поставок на розвиток національної економіки та підвищення якості життя населення.

Враховуючи промислову та зовнішньоторговельну політику, варто сформулювати формальні й неформальні інституціональні норми, умови та обмеження, що слугують інструментом оптимізації співвідношення заходів із забезпечення відкритості економіки й протекціоністських заходів. Це свого роду компроміс, коли торгівля не лише прагне отримати комерційний прибуток, але й сприяє укріпленню довіри і дає можливість зберегти довготривалі та взаємовигідні торговельні відносини в зовнішньоекономічній сфері.

Висновки. Структура формування товарної пропозиції внутрішнього товарного ринку України в цілому свідчить про значні диспропорції промислового потенціалу та потреб вітчизняного ринку й відображає суттєвий тиск з боку імпорту. Проведене дослідження дало змогу ідентифікувати низку тенденцій імпортозалежності вітчизняної економіки, зокрема тривале домінування імпорту над вітчизняним виробництвом, що за ціновою та якісною складовими конкурентоспроможності суттєво поступається імпортним аналогам (як наслідок, спостерігається витіснення вітчизняних товаровиробників з внутрішнього ринку України); домінування продукції машинобудування та мінеральних продуктів у товарній структурі імпорту в Україну; зростання частки країн Європи та Азії в географічній структурі імпорту товарів в Україну; високий рівень залежності промисловості України від імпортних комплектуючих, матеріалів і сировини; низький рівень постачань передових технологій та обладнання з-за кордону та оновлення технологічного потенціалу переважно внаслідок вітчизняного устаткування; перенасичення імпортних товарів на внутрішньому ринку непродовольчих товарів, що вказує на неспроможність вітчизняного виробника повною мірою забезпечити задоволення споживчого попиту за якістю та рівнем технологічності виробництва. Залежність внутрішнього ринку від зовнішньої торгівлі наразі актуалізує проблематику державного регулювання експортно-імпортними потоками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства. Тенденції розвитку зовнішньої торгівлі URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=354d699d-4648-4112-a81a-919a80555fb7&tag=TendentsiiRozvitkuZovnishnoiTorgivliUkraini>.
2. Irwin D. A. Does Trade Reform Promote Economic Growth? A Review of Recent Evidence / D.A. Irwin // Working Paper. Peterson Institute for International Economics. 2019. URL: <https://www.piie.com/system/files/documents/wp19-9.pdf>.
3. Rodrik D. Straight Talk on Trade: Ideas for a Sane World Economy. Princeton University Press, 2017. 562 p.

4. Stiglitz J. How the Economy Will Look After the Coronavirus Pandemic. *Foreign Policy*. 2020. URL: <https://foreignpolicy.com/2020/04/15/how-the-economy-will-look-after-the-coronavirus-pandemic>.
5. Dollar D., Kraay A. Trade, Growth, and Poverty. SSRN Papers. 2016. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=632684.
6. Ramzan M., Sheng B., Shahbaz M., Song J., Jiao Z. Impact of trade openness on GDP growth: Does TFP matter? *The Journal of International Trade & Economic Development*. 2019. Vol. 28:8. P. 960-995, DOI:10.1080/09638199.2019.1616805.
7. Мазаракі А. А., Лагунін В. Д. Внутрішній ринок України в умовах дисбалансів між виробництвом і споживанням. *Економіка України*. 2016. № 4. С. 4-18.
8. Осташко Т. О. Структурні зміни у світовій торгівлі як чинник розвитку внутрішнього ринку України : колективна монографія. НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». Київ, 2019. 350 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/310.pdf>.
9. Бураковський І., Мовчан В. Економічна складова Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: наслідки для бізнесу, населення та державного управління. Інститут економічних досліджень і політичних консультацій, 2014. 141 с.
10. Олєфір В. К. Вплив Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС на ринок споживчих товарів. *Економіка і прогнозування*. 2018. № 3. С. 118-137.
11. Мельник Т. М., Пугачевська К.С. Імпортозалежність економіки України і пріоритети селективного імпортозаміщення. *Економіка України*. 2016. № 4. С. 29-44.
12. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
13. Скрипниченко М. І. Моделі ідентифікації макроекономічних дисбалансів в Україні: монографія. Київ, 2015. 544 с.
14. Геєць В. М., Гриценко А. А., Небрат В. В., Бажал І. І. Економіка України в дослідженнях і прогнозах: 20 років діяльності Інституту економіки та прогнозування НАН України: монографія. НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». Київ, 2018. 568 с.
15. Конференція ООН з торгівлі та розвитку. URL: <http://unctadstat.unctad.org/EN>.
16. Кораблін С. О. Макроекономічна динаміка України: пастка сировинних ринків: монографія. ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». Київ, 2017. 308 с.
17. Геєць В. М., Шинкарук Л. В. Інтеграційні можливості України: перспективи та наслідки: наукова доповідь. ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». Київ, 2014. 92 с.

Стаття надійшла до редакції 18.06.2020.

Pugachevska K. Import dependence of Ukraine's economy: determinants and risks.

Background. The article is devoted to the issue of import dependence of the domestic economy. The study was conducted on the basis of studying the vectors of the impact of imports on the development of the national economy and analysis of import consumption in the economy of Ukraine.

A review of scientific sources shows that there are discussions among scientists about the impact of imports on economic development. The issues of

ensuring the competitiveness of domestic products in terms of import expansion are studied. At the same time, the trends of import dependence of the domestic economy need to be studied.

The **aim** of the study is to assess the trends of import dependence of the Ukrainian economy.

Materials and methods. The following research methods are used in the scientific article: axiomatic (when substantiating certain provisions as initial axioms), statistical (to establish the dynamics of the main indicators of Ukraine's foreign trade, commodity and geographical structure of imports). The information base of the research was the works of domestic scientists, materials of the World Bank, the UN Conference on Trade and Development, the State Statistics Service of Ukraine, etc.

Results. The article analyzes dynamics of commodity and geographical structure of imports of goods to Ukraine. The structure of the use of imports in the economy of Ukraine is estimated. The key tendencies of import dependence of the domestic economy are identified.

Conclusion. Among the key trends of import dependence of the domestic economy should be noted: long-term dominance of imports over domestic production, which in terms of price and quality competitiveness is inferior to imported counterparts in price, and thus, the displacement of domestic producers from the domestic market of Ukraine; high level of dependence of Ukrainian industry on goods for intermediate consumption; the low share of imports in the gross formation indicates a low level of supplies of the advanced technologies and equipment from abroad and the renewal of technological potential due to domestic equipment; the oversaturation of imported goods in the domestic market of non-food products, which indicates the inability of domestic producers to fully meet consumer demand for quality and level of manufacturability.

Keywords: import dependence, import, export orientation, foreign trade, domestic market.

REFERENCES

1. Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torgivli ta sil's'kogo gospodarstva. Tendencii' rozvytku zovnishn'oi' torgivli [Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture. Trends in the development of foreign trade] Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=354d699d-4648-4112-a81a-919a80555fb7&tag=TendentsiiRozvytkuZovnishnoiTorgivliUkraini> [in Ukrainian].
2. Irwin, D. A. (2019). Does Trade Reform Promote Economic Growth? A Review of Recent Evidence / D.A. Irwin // Working Paper. Peterson Institute for International Economics. Retrieved from <https://www.piie.com/system/files/documents/wp19-9.pdf> [in English].
3. Rodrik, D. (2017). Straight Talk on Trade: Ideas for a Sane World Economy. Princeton University Press [in English].
4. Stiglitz, J. (2020). How the Economy Will Look After the Coronavirus Pandemic. *Foreign Policy*. Retrieved from <https://foreignpolicy.com/2020/04/15/how-the-economy-will-look-after-the-coronavirus-pandemic>. [in English].
5. Dollar, D., & Kraay, A. (2016). Trade, Growth, and Poverty. SSRN Papers. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=632684 [in English].

6. Ramzan, M., Sheng, B., Shahbaz, M., Song, J., & Jiao, Z. (2019). Impact of trade openness on GDP growth: Does TFP matter? *The Journal of International Trade & Economic Development*. (Vol. 28:8). (pp. 960-995). Retrieved from Doi:10.1080/09638199.2019.1616805 [in English].
7. Mazaraki, A. A., & Lagutin, V. D. (2016). Vnurishnij rynek Ukrai'ny v umovah dysbalansiv mizh vyrobnyctvom i spozhyvannjam [Ukraine's domestic market in the conditions of imbalances between production and consumption]. *Ekonomika Ukrai'ny – Ukraine economy*, 4, 4-18 [in Ukrainian].
8. Ostashko, T. O. (2019). Strukturni zminy u svitovij torgivli jak chynnyk rozvytku vnutrishn'ogo rynku Ukrai'ny [Strukturni zminy u svitovij torgivli jak chynnyk rozvytku vnutrishn'ogo rynku Ukrai'ny] *DU «Instytut ekonomiky ta prognozuvannja NAN Ukrai'ny»*. Kyi'v : kolektyvna monografija. NAN Ukrai'ny – SI «Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine». Kyi'v, 350 s. Retrieved from <http://ief.org.ua/docs/mg/310.pdf> [in Ukrainian].
9. Burakovs'kyj, I., & Movchan, V. (2014). Ekonomichna skladova Ugody pro asociaciju mizh Ukrai'noju ta JeS: naslidky dlja biznesu, naselelnja ta derzhavnogo upravlinnja. Instytut ekonomichnyh doslidzhen' i politychnyh konsultacij [The economic component of the Association Agreement between Ukraine and the EU: implications for business, the population and public administration. Institute for Economic Research and Policy Consulting] [in Ukrainian].
10. Olefir, V. K. (2018). Vplyv Ugody pro Asociaciju mizh Ukrai'noju ta JeS na rynek spozhyvchyh tovariv [Impact of the Association Agreement between Ukraine and the EU on the consumer goods market]. *Ekonomika i prognozuvannja – Economics and forecasting*, 3, 118-137 [in Ukrainian].
11. Mel'nyk, T. M., & Pugachevs'ka, K.S. (2016). Importozalezhnist' ekonomiky Ukrai'ny i priorityety selektyvnogo importozamishhennja. [Import dependence of Ukraine's economy and priorities of selective import substitution]. *Ekonomika Ukrai'ny – Ukraine economy*, 4, 29-44 [in Ukrainian].
12. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrai'ny [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
13. Skrypnychenko, M. I. (2015). Modeli identyfikacii' makroekonomichnyh dysbalansiv v Ukrai'ni: monografija. Kyi'v [Models of identification of macroeconomic imbalances in Ukraine: monograph. Kyiv] [in Ukrainian].
14. Gejec', V. M., Grycenko, A. A., Nebrat, V. V., & Bazhal, I. I. (2018). Ekonomika Ukrai'ny v doslidzhennjah i prognozah: 20 rokiv dijal'nosti Instytutu ekonomiky ta prognozuvannja NAN Ukrai'ny [Economy of Ukraine in researches and forecasting: 20 years of activity of the Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine] *DU «Instytut ekonomiky ta prognozuvannja NAN Ukrai'ny»*. Kyi'v – SI "Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine". Kyiv [in Ukrainian].
15. Konferencija OON z torgivli ta rozvytku [United Nations Conference on trade and development]. Retrieved from <http://unctadstat.unctad.org/EN>. [in English].
16. Korablin, S. O. (2017). Makroekonomichna dynamika Ukrai'ny: pastka syrovynnyh rynkiv [Macroeconomic dynamics of Ukraine: a trap of raw materials markets: monograph] *DU «Instytut ekonomiky ta prognozuvannja NAN Ukrai'ny»* Kyi'v – SI «Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine». Kyiv [in Ukrainian].
17. Gejec', V. M., & Shynkaruk, L. V. (2014). Integracijni mozhlyvosti Ukrai'ny: perspektyvy ta naslidky: naukova dopovid' [Integration opportunities of Ukraine: prospects and consequences: scientific report]. *DU «Instytut ekonomiky ta prognozuvannja NAN Ukrai'ny»*. Kyi'v – SI «Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine». Kyiv [in Ukrainian].

УДК 339.5:658.64 DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020\(111\)08](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020(111)08)

МЕЛЬНИЧУК Оксана к. е. н., доцент кафедри економіки та міжнародних відносин
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету
E-mail: melnichukop@vtei.com.ua
ORCID: 0000-0003-2180-932X вул. Соборна 87, м. Вінниця, Україна, 21050

МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ ПОСЛУГАМИ

Визначено особливості та характерні тенденції розвитку сфери послуг за останнє десятиріччя. Досліджено динаміку міжнародної торгівлі послугами за географічною структурою та типами розвитку країн. Розглянуто чинники впливу торговельної війни на сферу надання послуг. Окреслено перспективи розвитку торгівлі послугами в сучасних умовах глобалізації ринків.

Ключові слова: торгівля послугами, експорт, імпорт, торговельна війна, ринок послуг.

Мельничук О. Международная торговля услугами. Определены особенности и характерные тенденции развития сферы услуг за последнее десятилетие. Исследована динамика международной торговли услугами по географической структуре и типам развития стран. Рассмотрены факторы влияния торговой войны на сферу предоставления услуг. Обозначены перспективы развития торговли услугами в современных условиях глобализации рынков.

Ключевые слова: торговля услугами, экспорт, импорт, торговая война, рынок услуг.

Постановка проблеми. Ринок послуг становить понад дві третини світової економіки, тож послуги розповсюджуються як всередині країни походження, так і за її кордонами, що сприяє технологічному прогресу та збільшенню мобільності населення. Останніми роками країни, що розвиваються, розглядають торгівлю послугами як засіб для подолання внутрішнього дефіциту поставок і для диверсифікації та збільшення експорту. Будь-яка країна може скористатися торговим потенціалом послуг, але не кожна може стати центром послуг у різних секторах.

Ці нові уявлення про роль послуг привели до розуміння, що внутрішня ефективність у сферах послуг має значення для конкурентоспроможності та експорту як у окремому секторі промисловості, так і в усіх типах економіки, що розвинені чи розвиваються. Відкриття сектору послуг потенційно може принести великі переваги та заслугоує на дослідження особливостей і тенденцій розвитку сфери послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика міжнародної торгівлі послугами активно висвітлюється у вітчизняній та світовій економічній літературі. Зокрема вченими І. Ляшко, О. Єременко [1] досліджено тенденції розвитку та механізми регулювання міжнародної торгівлі послугами в умовах глобалізації. Т. Камінська [2] розглядає місце України у міжнародній торгівлі послугами, Ю. Чириченко [3] обґрунтовує відповідність результатів зовнішньої торгівлі послугами цілям розвитку тисячоліття з використанням синергетичної парадигми, А. Філіпенко [4] висвітлює особливості міжнародного регулювання торгівлі послугами.

Значну кількість публікацій присвячено функціонуванню окремих ринків послуг – туристичних, інформаційних, інтелектуальних, консалтингових тощо та їхній вплив на розвиток підприємницького потенціалу й національних економік загалом. Науковці Г. Михайличенко, А. Клімова [5] зосереджують увагу на питанні трансформації світового туристичного ринку після пандемії; у працях С. Мащенко, Н. Захарченко розглянуто досвід міжнародного аутсорсингу [6].

Проблематика впливу міжнародної торгівлі послугами на розвиток підприємницького потенціалу, підвищення міжнародної конкурентоспроможності активно обговорюється в наукових кругах. Учені В. Хачатрян [7], О. Кульганік [8] досліджують питання розвитку міжнародної торгівлі, реалізації підприємницького потенціалу на зовнішніх ринках.

Міжнародні організації здебільшого висвітлюють проблеми та тенденції в торгівлі послугами. Так, наприклад, Всесвітня організація торгівлі (*WTO*) публікує щорічні збірники *World Trade Report* [9] і *World Trade Statistical Review* [10], Всесвітній економічний форум (*WEFORUM*) випускає *Global Value Chain Policy Series: Services* [11]. Крім того, *OECD* і *UNCTAD* видають серії репортів *OECD Services Trade Restrictiveness Index: Policy trends up to 2020* [12] і *International Trade in Services 2019 – Annual* [13] відповідно.

Через зростаючу важливість міжнародної торгівлі послугами та включення питань щодо послуг до порядку денного багатосторонніх, регіональних і двосторонніх торговельних переговорів виникає очевидна потреба зрозуміти економічні наслідки міжнародної торгівлі послугами.

Метою статті є визначення особливостей і ключових тенденцій розвитку міжнародної торгівлі послугами у сучасних умовах.

Матеріали та методи. У ході дослідження використано методи аналізу й синтезу, наукового узагальнення та порівняння. Інформаційною базою статті є відкриті джерела міжнародної статистичної інформації та офіційні дані форумів, рейтингів, що публікують міжнародні організації: Всесвітня організація торгівлі, Конференція ООН з торгівлі та розвитку (*UNCTAD*), Всесвітній економічний форум, Організація економічного співробітництва та розвитку (*OECD*).

Результати досліджень. В умовах динамізації глобального конкурентного середовища сфера послуг стає одним із впливовіших чинників, від яких залежить зростання економіки, підвищення конкурентоспроможності країни на світових ринках, подолання бідності. Останніми роками спостерігається тенденція до посилення економічної співпраці. Про це свідчить динаміка зовнішньоторговельної діяльності у світі.

Міжнародна торгівля послугами стає важливішою частиною глобальної комерції. Прогрес інформаційних і телекомунікаційних технологій розширив сферу послуг, якими можна торгувати через кордон. Зараз багато країн залучають іноземні інвестиції на конкурентоспроможні ринки ключових інфраструктурних послуг, зокрема енергетика, телекомунікації та транспорт. Все більше людей виїжджають за кордон для споживання туризму, освіти та медичних послуг, а також для надання послуг щодо розробки програмного забезпечення. Послуги є найзростаючими компонентами світової економіки, а торгівля та прямі іноземні інвестиції (ПІІ) в послуги збільшуються швидше, ніж у товари за останні півтора десятиліття.

Міжнародна торгівля послугами має вагоме значення для будь-якої країни світу, а окремі держави отримують левову частку доходів завдяки експорту до інших країн. За результатами аналізу щорічних трейд-репортів Світової організації торгівлі можна виокремити тенденцію постійного збільшення міжнародних торговельних потоків за останнє десятиліття. Так, за статистичними даними щодо торгівлі послугами СОТ, вартість світового експорту послуг зросла з 3,63 трлн дол. США у 2009 р. до 6,14 трлн дол. США у 2019 р., середній показник становив 5,52 % на рік.

Динаміка експортно-імпортних операцій за останні роки має постійну тенденцію до змін (рис. 1).

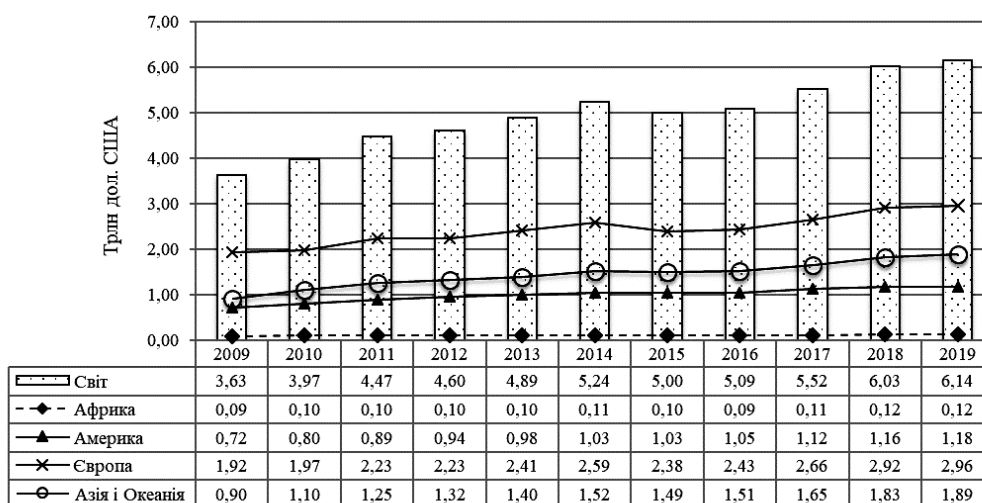

Рис. 1. Обсяги експорту послуг за період 2009–2019 рр., трлн дол. США

Джерело: розроблено автором на основі [15].

Ринок послуг стає одним із перспективних секторів світового ринку. У структурі платіжних балансів окремих країн частка сфери послуг становить близько 20 %, а сама вона стає найбільшим реципієнтом міжнародних інвестицій.

Експорт послуг у 2018 р. збільшився на 9,1 % проти 2017 р., коли міжнародна торгівля послугами досягла позначки 5,52 трлн дол. США, що становило третину вартості експорту товарів. Це був рік відновлення після відносно слабкої торгівлі в 2015–2016 рр.

Динаміку темпів зростання експорту послуг наведено на *рис. 2*.

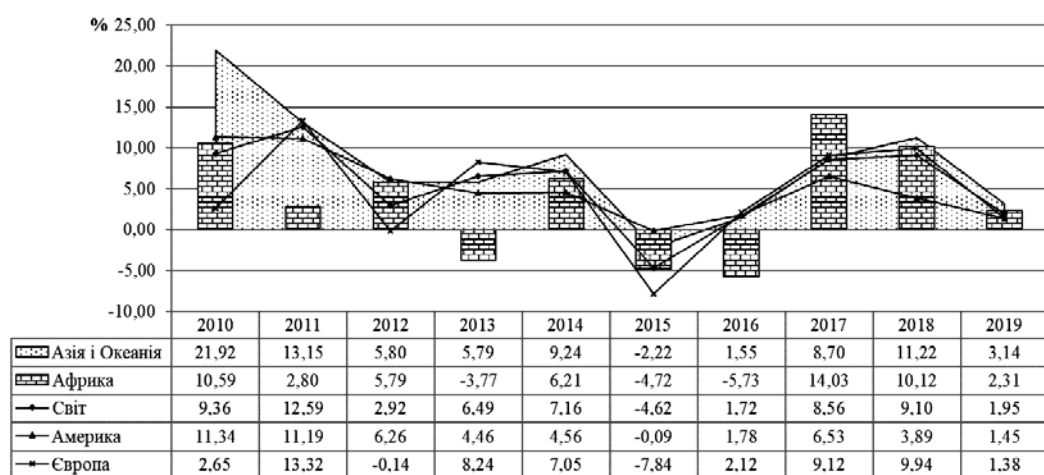

Рис. 2. Темпи зростання (зменшення) експорту послуг за період 2010–2019 рр., %

Джерело: розроблено автором на основі [15].

Як видно з *рис. 2*, найбільші темпи зростання зафіксовано по країнах Азії та Океанії у 2010 р. За останні 10 років ця група країн показує найбільші значення темпів зростання і найменші показники темпів падіння у кризові 2015–2016 рр. Середнє значення більше, ніж середнє по світу. Найменше середнє значення темпів приросту встановлено по країнах Африки, але варто відзначити 2017 р., коли зростання становило найбільше значення, і це після спаду у 2016–2017 рр. Значне зменшення обсягів експорту послуг спостерігаємо по країнах Європи у 2015 р., що пов’язано зі зниженням цін на сировинні товари у 2014–2015 рр.

Результати аналізу структури експорту послуг по регіонах світу свідчать, що за період 2015–2019 рр. лідерські позиції стабільно посідають країни Європи. Графічно дані представлені на *рис. 3*.

Аналогічні тенденції спостерігаються і в імпорті. Лідирує Європа (43,5 %), друге місце – Азія (35,1 %), третє – Америка (16,7 %), далі країни Африки (3,1 %), Океанія (1,6 %). Функціонування ринку послуг у кожній країні має свої особливості, оскільки її спеціалізація на тих чи інших видах послуг залежить від рівня економічного розвитку

та наявних конкурентних переваг. Частки країн за рівнем розвитку економіки у світовому експорті послуг, з різними типами економік представлено у *табл. 1*.

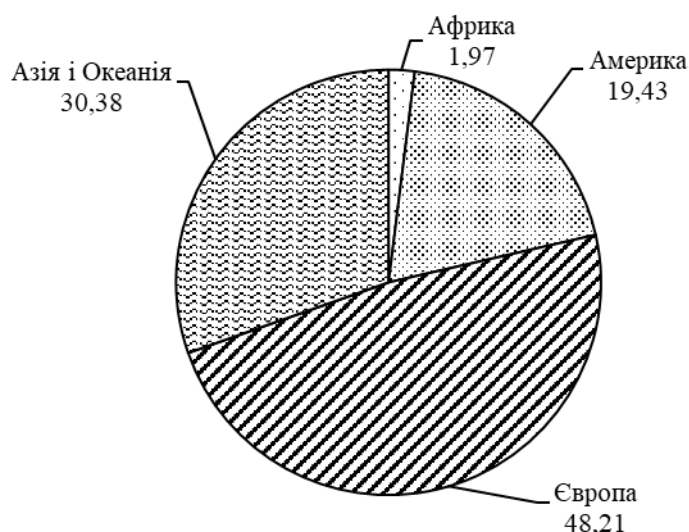

Рис. 3. Частка регіонів світу в загальному експорті послуг, середнє значення за 2015–2019 рр., %

Джерело: розроблено автором на основі [15].

Таблиця 1

Структура експорту послуг за 2015–2019 рр., %

Тип економіки	2015	2016	2017	2018	2019
Економіки, що розвиваються	29,46	29,00	29,07	29,68	29,84
Перехідні економіки	2,13	2,09	2,19	2,24	2,23
Розвинені економіки	68,41	68,90	68,74	68,08	67,93

Джерело: розроблено автором на основі [15].

Експорт послуг здебільшого надходить з економічно розвинених країн. Вони забезпечують понад дві третини послуг, що надаються на міжнародному ринку. В ході дослідження проаналізовано темпи зростання експорту послуг в залежності від рівня розвитку країн (*табл. 2*).

Таблиця 2

Темпи зростання експорту послуг до попереднього року, %

Тип економіки	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Економіки, що розвиваються	21,35	13,14	6,89	5,71	8,00	-2,51	0,13	8,82	11,39	2,48
Перехідні економіки	10,61	18,15	8,45	9,42	-7,58	-16,11	0,09	13,57	11,55	1,53
Розвинені економіки	5,21	12,18	1,14	6,70	7,41	-5,10	2,46	8,30	8,06	1,73

Джерело: розроблено автором на основі [15].

Як видно з *табл. 2*, темпи зростання експорту послуг до попереднього року вище по країнах з перехідною економікою. 2017 і 2018 рр., на відміну від попередніх, демонструють найвищі показники.

Основним трендом розвитку світового ринку послуг останнім часом було зростання значення країн, що розвиваються, у виробництві, експорті та імпорті послуг. Протягом останніх двох десятиліть в деяких країнах, що розвиваються, значно збільшилися доходи, отримувані завдяки експорту послуг, кількість працівників у цьому секторі та валютні надходження від експорту послуг. Зростання обсягів торгівлі послугами дає змогу нарощувати виробничий потенціал і розвивати торговельно-транспортну інфраструктуру. Маловитратні та високоякісні послуги дають позитивний ефект для економіки в цілому.

Попри абсолютне збільшення обсягів експорту та імпорту послуг, у 2019 р. на світовому ринку спостерігається спад темпів зростання через ураження певних секторів світовою кризою. На зменшення міжнародної торгівлі послугами також вплинула ескалація зовнішньоторговельних протистоянь між двома найбільшими економіками світу – США та Китаєм. Вплив торговельної війни на послуги став однією із тем Всесвітнього економічного форуму у 2020 р. Дискусії про торговельну війну між США та Китаєм в основному проводилися відносно товарів. Тарифи застосовуються до товарів, а не до послуг – звідси зосередженість на продуктах.

У дослідженні розглянуто окремі аспекти *впливу торговельної війни на сферу надання послуг*. На думку експертів, торговельна війна між США та Китаєм точиться не лише навколо питань торгівлі чи зменшення торговельних дисбалансів. Скоріше це один з елементів світового (глобального) перерозподілу сфер впливу між визнаним світовим лідером США і високодинамічним Китаєм, який намагається стати не менш впливовим актором сучасності. І показово, що, хоча простір торговельної війни широкий, проте у дійсності головні суперечності сконцентровані у сфері технологій та інновацій (насамперед, інформаційно-комунікаційних), саме в них ще до недавнього часу домінували США [17].

Тарифи на товари впливають на утримання послуг навколо цих товарів. Наприклад, близько 30 % вартості автомобіля становлять послуги, які входять в нього. Вони включають в себе дослідження, проектування та інжинірингові послуги, дистрибуцію та логістику, а також маркетингові та збутові послуги.

Уповільнення торгівлі товарами впливає на послуги, які є ключовими для переміщення товарів через кордони. Це морські та автомобільні перевезення, експрес-доставка та інші логістичні оператори з міжнародним акцентом. У 2019 р. загальний обсяг послуг скоротився за такими позиціями (*табл. 3*): комерційні послуги зменшились на 1 %; послуги, пов'язані з товарами, – на 6 %, морський транспорт – на 5 %, бізнес-послуги – на 10 %.

**Обсяги послуг між країнами США та Китай
за 2018–2019 рр., млн дол. США**

Послуги	2019	2018	Коефіцієнт зниження
Комерційні	56037	56550	0,99
Пов'язані з товарами	1405	1667	0,84
Технічне обслуговування та ремонт	1405	1667	0,84
Транспорт	5546	5701	0,97
Морський транспорт	1018	1191	0,85
Перевезення пасажирів (повітря)	2290	2532	0,90
Подорожі	29047	29524	0,98
Бізнес	3550	3960	0,90

Джерело: розроблено автором на основі [16].

Бізнес-обмеження на рівні компаній з міркувань національної безпеки стосується широкого спектра постачальників послуг. Це так званий список юридичних осіб з міністерства торгівлі США щодо послуг. У випадку з *Huawei*, якщо заборона буде продовжена, такі компанії, як *Google* і *Microsoft*, можуть бути змушені припинити надання своїх послуг в якості постачальників *Huawei*. Американські компанії, що надають фінансові послуги, логістику та інші послуги *Huawei*, також можуть постраждати.

Подорожі та туризм, а також освітні послуги є прикладами «чистих секторів послуг», порушених торговельною війною, проте не пов'язаних з підвищенням тарифів. За даними Національного бюро подорожей і туризму США, доходи від китайського туризму в США зросли в середньому на 20 % в річному обчисленні протягом десятиліття, тільки щоб скоротитися на 2 % в 2018 році. У 2019 р. Китай офіційно відмовляв своїх громадян від поїздок в США. Такі моменти призвели до руйнівних наслідків так званої торговельної війни для різних галузей сфери послуг. Крім того, торговельна війна, насправді, є технологічно-торговельною, а технологія – це сфера послуг.

Щодо географічної структури ринку послуг, то у 2019 р. найбільшим експортером послуг вважаються Сполучені Штати Америки, за ними йдуть Велика Британія, Німеччина, Франція, Японія, які разом охопили 22 % світового ринку послуг. Поступово зростають частки країн, що розвиваються. Топ-10 країн-експортерів послуг належать 54,2 % світового експорту послуг.

Збільшення експорту послуг у 2018 р. стало світовою тенденцією. Лише Республіка Корея, Норвегія та деякі країни Африки зафіксували негативні показники. Найвищі темпи зростання обсягів експорту

послуг зазначено в Індії, Ірландії, США; імпорту – в Ірландії, Китаї, США. Графічно дані представлені на *рис. 4*.

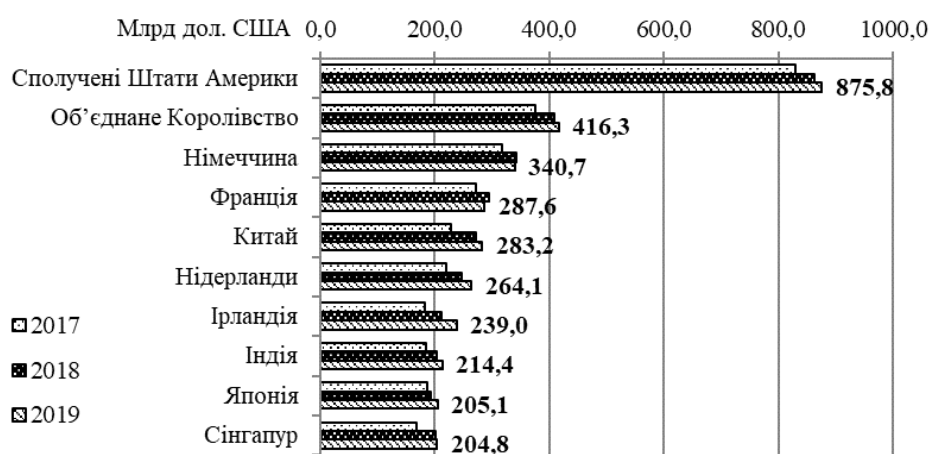

Рис. 4. Експорт послуг за країнами світу 2017–2019 рр., млрд дол. США

Джерело: побудовано автором на основі [16].

Позиції та показники провідних країн в рейтингу імпорту послуг представлено на *рис. 5*.

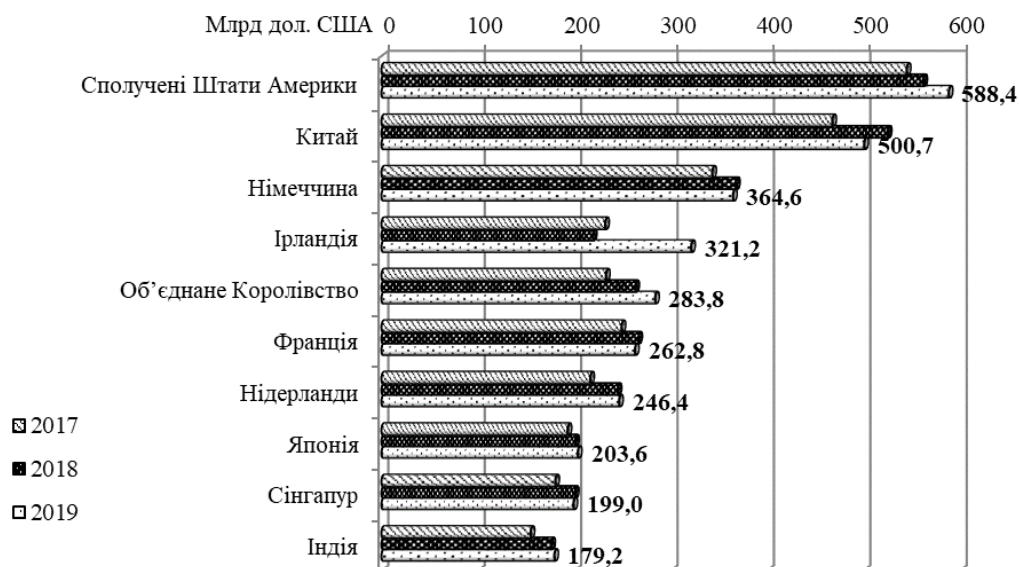

Рис. 6. Імпорт послуг за країнами світу 2017–2019 рр., млрд дол. США

Джерело: побудовано автором на основі [16].

Топ-10 країн охоплюють 54,06 % світового обсягу імпорту послуг. У загальному обсязі експорту та імпорту послуг останніми роками спостерігається здебільшого позитивна динаміка за напрямками продажу послуг.

У ході дослідження розглянуто структуру послуг за видами діяльності. Провідні позиції на цьому ринку за період 2014–2019 рр. посідають послуги, пов'язані з подорожами, транспортні та ділові послуги. У зазначений період експорт різних категорій послуг відображає тенденції в різних регіонах світу. Надходження від *транспортних послуг* у 2014–2019 рр. коливаються в межах 902–1028 млрд дол. США, що становить 6,75 % загальної суми експорту послуг. З них 60,2 % приходить на розвинені країни, 35,3% – на країни, що розвиваються, і 4,4% – на країни з перехідною економікою.

Туристичні послуги протягом зазначених п'яти років займали стабільно близько 24 % загальної суми експорту послуг, в абсолютному значенні отримано в діапазоні 1,2–1,4 трлн дол. США. З них 58 % приходить на розвинені країни, 40 % – на країни, що розвиваються, і 2 % – на країни з перехідною економікою.

Бізнес-послуги за 2015–2019 рр. становить 22,4 %. Частка телекомунікаційних, комп'ютерних та інформаційних послуг збільшилась з 9,5% у 2015 р. до 11,03 % у 2019 р. і досягла 680 млрд дол. США. Динамічність зростання обсягів торгівлі діловими послугами визначено змістом діяльності, важливої для розвитку сучасної економіки. Такі послуги вимагають високої кваліфікації суб'єктів діяльності та формують національну конкурентоспроможність. Бізнес-послуги, що інтенсивно працюють «на знаннях», стають важливим внеском у конкурентоспроможність у всіх галузях промисловості. Нині в секторі послуг шукають способи сегментувати будь-яку ділову функцію, де експертизу послуг можна оцифрувати та торгувати через інтернет. Інноваційна трансформація бізнес-процесів стимулює створення глобальних інтегрованих фірм. завдяки цьому обсяг послуг з аутсорсингу з 2009 по 2019 рр. значно збільшився, а посередники ділових послуг, що підтримуються інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ), стали однією з найшвидше зростаючих складових світової торгівлі сьогодні.

Рівень економічного розвитку національної економіки та особливості державного регулювання у контексті формування сприятливого підприємницького середовища зумовлюють *спеціалізацію країни* на тих чи інших видах послуг. У промислово розвинених країнах переважають фінансові, телекомунікаційні, інформаційні та галузі ділових послуг, а для країн, що розвиваються, характерною є спеціалізація на транспортних, туристичних і фінансових послугах.

Наразі необхідно сприяти посиленню регуляторної співпраці щодо послуг, зокрема зосередити увагу міждержавного управління на питаннях локалізації даних, захисту вихідного коду, вимог шифрування, захисту споживачів і конфіденційності даних. Пріоритетними вважаються вдосконалення цифрової інфраструктури, конкурентоспроможне регулювання телекомунікаційних послуг, зближення міжнародних стандартів та освіти. Для експортерів послуг міжнародний

ринок вже не визначається географічно окремими країнами. Точне географічне розташування клієнта, що користується послугами, є менш актуальним, ніж під час торгівлі товарами: наприклад, бізнес-клієнт, що отримує послуги, здійснює власний віртуальний бізнес в іншому місці, разом з тим стає мобільнішим. Отже, регуляторні втручання між юрисдикціями є найбільшими подразниками в торгівлі послугами.

До факторів, що впливають на *конкурентоспроможність послуг*, належать:

- людський капітал (талант, освіта, навички, ідеї);
- інвестиції в нематеріальні активи (корпоративна інтелектуальна власність, включаючи методи бізнесу) та сприятливе середовище для спільних інновацій;
- розвиток цифрової інфраструктури (доступ до швидкої надійної широкосмугової мобільної мережі);
- ефективне внутрішнє регулювання (низькі витрати на відповідність, що дозволяють гнучко адаптуватися до змін);
- зв'язок із міжнародними ринками (торговельна та інвестиційна реформа, відкритість до транскордонних потоків даних, наявність віз, міжнародні стандарти, взаємне визнання та інші форми співпраці щодо внутрішнього регулювання для безпроблемної транскордонної сумісності);
- свідомий напрям національної політики (статистичне вимірювання, міжвідомча координація, дорожні карти конкурентоспроможності) [14; 18].

Взаємне визнання кваліфікаційних і ліцензійних вимог, доступ до транскордонних потоків даних та безперебійна сумісність між юрисдикціями має зміцнити конкурентоспроможність послуг як для великих, так і для малих постачальників.

Пандемія коронавірусу *COVID-19* призвела до зростання рівня невизначеності щодо її впливу на економічний розвиток світу, наслідком чого стали скорочення обсягів світової торгівлі. Економісти Світової організації торгівлі [19] вважають, що спад у світовій торгівлі за підсумками 2020 р., швидше за все, перевищить спад, спричинений глобальною фінансовою кризою 2008–2009 рр. Оперативні показники вже свідчать про масштабне уповільнення. Торгівля послугами може бути складовою світової торгівлі, на яку найбільше вплине коронавірус через встановлення транспортних та туристичних обмежень, закриття багатьох закладів роздрібної торгівлі та готелів. Значна частка торгівлі товарами неможлива без них (наприклад, послуги з транспортування товарів). Однак деякі послуги можуть виграти від кризи, зокрема послуги в сфері інформаційних технологій, попит на які зростає, оскільки компанії намагаються забезпечити технічну можливість своїм співробітникам працювати вдома, водночас збільшується попит на дистанційне спілкування між людьми.

Висновки. Під впливом процесів лібералізації, інтеграції та глобалізації у сучасному світовому господарстві відбувається активний розвиток сфери послуг.

Вартість світового експорту послуг за десять років збільшилась майже вдвічі та становила у 2019 р. 6,144 трлн дол. США, середній показник – 5,52 % на рік. Найбільше значення темпів зростання у 2010 р. – 21,92 % у країнах Азії та Океанії. За останні 10 років ця група країн показує найбільші значення темпів зростання. Збільшення експорту послуг у 2018 р. стало світовою тенденцією. Темпи збільшення експорту послуг порівняно з 2017 р. становили 9,1 %.

Як найзначніший вид економічної активності в світі, що вносить зростаючу частку в торгівлю, сектор послуг сприяє підвищенню виробничого потенціалу, надаючи виробничі ресурси для інших секторів і створюючи виробничі зв'язки, збільшуючи додану вартість. Зазначені питання мають перспективний напрям подальших досліджень. Розвиток міжнародної торгівлі послугами є необхідною умовою розвитку всієї економіки будь-якої країни світу. Як показує практика, вона є однією із найважливіших і найзначніших складових світового господарства. Отже, ринок послуг значною мірою є прискорювачем світового виробництва, науково-технічного прогресу та всієї системи міжнародних економічних відносин. А модель світового господарства, яка формується під впливом сучасних інформаційно-технологічних та глобалізаційних тенденцій, часто називають «економікою послуг».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ляшко І. І., Єременко О. М. Тенденції розвитку та механізми регулювання міжнародної торгівлі послугами в умовах глобалізації. *ДонДУУ. Менеджер.* № 4 (73). 2016 р. 47–54.
2. Камінська Т. М. Місце України у міжнародній торгівлі послугами. *Економічна теорія та право.* 2019. № 1 (36). С. 27–41. DOI:10.31359/2411-5584-2019-36-1-27.
3. Чириченко Ю. В. Зовнішня торгівля послугами: глобальна емерджентність. *Держава і регіони. Серія: Економіка та підприємництво,* 2013 р., № 1 (70). С. 64–69.
4. Філіпенко А. С. Особливості міжнародного регулювання торгівлі послугами. *Стратегія розвитку України.* 2016. № 1. С. 3–11.
5. Михайліченко Г., Клімова А. Світовий туристичний ринок: трансформації після пандемії. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право.* 2020. № 2. 21–37.
6. Машенко С. О., Захарченко Н. В. Міжнародний фінансовий аутсорсинг та світові тенденції його розвитку *Економічний простір.* 141, 2019. С. 100–112. DOI: 10.30838/P.ES.2224.100119.100.349.

7. Хачатрян В. В. Реалізація підприємницького потенціалу підприємств на зовнішньому ринку за сучасних умов глобалізації та інтеграції. *Науковий вісник ПУЕТ: Economic Sciences*. № 4 (82). 2017. С. 146–151.
8. Кульганік О. М. Сучасні процеси міжнародної торгівлі України в умовах глобалізації. *Ефективна економіка*. 2019. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2.
9. World Trade Report 2019 : The future of services trade. URL: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr19_e.htm.
10. World Trade Statistical Review 2019. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2019_e/wts19_toc_e.htm.
11. Global Value Chain Policy Series: Services URL: <https://www.weforum.org/whitepapers/global-value-chain-policy-series-services-6bc95d6d-88c7-40ba-88b6-0ab0956d8de6>.
12. OECD Services Trade Restrictiveness Index: Policy trends up to 2020. URL: <https://www.oecd.org/trade/topics/services-trade/documents/oecd-str-policy-trends-up-to-2020.pdf>.
13. International Trade in Services 2019 - Annual. URL: <https://unctad.org/en/Pages/Publications/Statistics-on-Trade-in-Services.aspx>
14. OECD (2020). Trade in services (indicator). DOI: 10.1787/3796b5f0-en (Accessed on 19 July 2020)
15. Сайт UNCTAD. URL: <https://unctad.org/en/Pages/statistics.aspx>.
16. Сайт WTO.DATA. URL: <https://data.wto.org>.
17. Юрчишин В. Торговельні війни сучасності та їх вплив на економічне зростання і розвиток у світі та Україні. Київ: Заповіт, 2019. 188 с.
18. Drake-Brockman, Jane and Sherry Stephenson, «Implications for 21st-Century Trade and Development of the Emergence of Services Value Chains», International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD), 2012.
19. Trade forecast press conference: Remarks by DG Azevêdo. URL: https://www.wto.org/english/news_e/pres20_e/pr855_e.htm.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2020.

Melnychuk O. International trade in services.

Background. *The service sector is key to economic growth, competitiveness and improving the well-being of the population. New perceptions of the role of services have led to the realization that internal efficiency in services is important both in a particular industry sector and in all economies that are developed and developing. Opening up the services sector has the potential to bring great benefits and deserves more attention.*

The aim of the article is to determine the features and main trends in the development of international trade in services in modern conditions.

Materials and methods. *The research uses methods of analysis and synthesis, scientific generalization and comparison of data from scientific sources.*

Results. *The article identifies the features and characteristics of the service sector over the past decade. The dynamics of international trade in services by geographical structure and types of development of countries on the basis of statistical data of international organizations is studied. It is noted that international*

trade in services is becoming an increasingly important part of global commerce. Aspects of the impact of the trade war on the provision of services are considered. Further prospects for the development of trade in services in the current conditions of globalization and internationalization of markets are outlined.

Conclusion. *The value of the world export of services has almost doubled in last ten years, and in 2019 amounted to 6.144 billion dollars. The increase in exports of services in 2018 has become a global trend. The development of international trade in services is a necessary condition for the development of the entire economy of any country in the world.*

Keywords: trade in services, export, import, trade war, services market.

REFERENCES

1. Ljashko, I. I., & Jeremenko, O. M. (2016). Tendenciji rozvytku ta mexanizmy rehuljuvannja mižnarodnoji torhivli posluhamy v umovax hlobalizaciji. [Development trends and mechanisms for regulating international trade in services in the context of globalization] *DonDUU. Menedzher – Manager*, (Vol. 4),73, 47-54 [in Ukrainian].
2. Kamins'ka, T. M. (2019). Misce Ukrai'ny u mizhnarodnij torhivli poslugamy. *Ekonomichna teorija ta pravo [Ukraine's place in international trade in services]. Ekonomichna teorija ta pravo – Economic theory and law*, 1 (36), 27-41. DOI:10.31359/2411-5584-2019-36-1-27 [in Ukrainian].
3. Chyrychenko, Ju. V. (2013). Zovnishnja torhivlja poslugamy: global'na emerdzhentnist'. [Zovnishnja torhivlja poslugamy: global'na emerdzhentnist']. *Derzhava i regiony. Ekonomika ta pidpryjemnyctvo – State and regions. Economics and entrepreneurship*, 1 (70), 64-69 [in Ukrainian].
4. Filipenko, A. S. (2016). Ocobyvosti mižnarodnoho rehuljuvannja torhivli posluhamy. [Features of international regulation of trade in services.]. *Strategija rozvytku Ukrai'ny – Development strategy of Ukraine*, 1. 3-11 [in Ukrainian].
5. Myhajlichenko, G., & Klimova, A. (2020). Svitovyj turystyčnyj rynek: transformaciji pislja pandemiji . [World tourism market: transformations after the pandemic.]. *Zovnišnja torhivlja: ekonomika, finansy, pravo Svitovyj – Foreign trade: economics, finance, law*, 2, 21-37[in Ukrainian].
6. Mashhenko, S. O., & Zaharchenko, N. V. (2019). Mižnarodnyj finansovyj autsorsynh ta svitovi tendenciji joho rozvytku [International financial outsourcing and global trends in its development]. *Ekonomichnyj prostir – Economic space*, 141, 100-112. DOI 10.30838/ P.ES.2224.100119.100.349 [in Ukrainian].
7. Hachatjan, V. V. (2017). Realizacija pidpryjemnyč'koho potencialu pidpryjemstv na zovnišn'omu rynku za sučasnyx umov hlobalizaciji ta intehraciji [Realization of entrepreneurial potential of enterprises in the foreign market for modern conditions of globalization and integration]. *Naukovyj visnyk PUET: Economic Sciences – Scientific Bulletin PUET: Economic Sciences*, 4 (82), 146-151 [in Ukrainian].
8. Kul'ganik, O. M. (2019). Suchasni protsesy mižnarodnoi torhivli Ukrainy v umovakh hlobalizatsii [Modern processes of international ukraine trade in the globalization conditions]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 10. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2 [in Ukrainian].
9. World Trade Report 2019 : The future of services trade. Available at: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr19_e.htm (accessed 06 July 2020) [in English].

10. World Trade Statistical Review 2019. Retrieved from https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2019_e/wts19_toc_e.htm (accessed 07 July 2020) [in English].
11. Global Value Chain Policy Series: Services. Retrieved from <https://www.weforum.org/whitepapers/global-value-chain-policy-series-services-6bc95d6d-88c7-40ba-88b6-0ab0956d8de6> (accessed 07 July 2020) [in English].
12. OECD Services TradeRestrictiveness Index:Policy trends up to 2020. Retrieved from <https://www.oecd.org/trade/topics/services-trade/documents/oecd-stri-policy-trends-up-to-2020.pdf> (accessed 12 July 2020) [in English].
13. International Trade in Services 2019 - Annual . Retrieved from <https://unctad.org/en/Pages/Publications/Statistics-on-Trade-in-Services.aspx> (accessed 14 July 2020) [in English].
14. OECD (2020), Trade in services (indicator). Retrieved from DOI: 10.1787/3796b5f0-en (Accessed on 19 July 2020) [in English].
15. UNCTAD. Retrieved from <https://unctad.org/en/Pages/statistics.aspx>(accessed 06 July 2020) [in English].
16. WTO.DATA. Retrieved from <https://data.wto.org/>(accessed 06 July 2020) [in English].
17. Jurchyshyn, V. (2019). Torhovel'ni vijny sučasnosti ta jix vplyv na ekonomične zrostannja i rozvytok u sviti ta Ukrajinі [Modern trade wars and their impact on economic growth and development in the world and in Ukraine.] Kyjiv: Zapovit [in Ukraine].
18. Drake-Brockman, Jane and Sherry Stephenson (2012) Implications for 21st-Century Trade and Development of the Emergence of Services Value Chains. International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD) [in English].
19. Trade forecast press conference: Remarks by DG Azevêdo. Retrieved from https://www.wto.org/english/news_e/pres20_e/pr855_e.htm (accessed 15 July 2020) [in English].

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 004.775:339.138 DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020\(111\)09](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020(111)09)

ПРОСКУРНІНА Надія

к. е. н., доцент, завідувач кафедри міжнародної економіки та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Харківського національного економічного університету

E-mail: nadiyaproskurnina@gmail.com

ім. Семена Кузнеця

ORCID: 0000-0001-8587-0467

просп. Науки, 9-а, Харків, 61000, Україна

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У МАРКЕТИНГОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто поняття штучного інтелекту в маркетингу. Досліджено основні інструменти штучного інтелекту. Визначено ключові етапи впровадження штучного інтелекту в маркетингову діяльність підприємств роздрібної торгівлі. Проаналізовано трансформаційні процеси, що відбуваються у маркетинговій діяльності під впливом машинного навчання.

Ключові слова: штучний інтелект, персоналізація споживачів, машинне навчання, функції маркетингу, генерація контенту, трансформаційні процеси.

Проскурніна Н. Искусственный интеллект в маркетинговой деятельности.

Рассмотрено понятие искусственного интеллекта в маркетинге. Исследованы основные инструменты искусственного интеллекта. Проанализированы основные этапы внедрения искусственного интеллекта в маркетинговую деятельность предприятий розничной торговли. Охарактеризованы трансформационные процессы, происходящие в маркетинговой деятельности под влиянием машинного обучения.

Ключевые слова: искусственный интеллект, персонализация потребителей, машинное обучение, функции маркетинга, генерация контента, трансформационные процессы.

Постановка проблеми. Головне завдання маркетингу – визначати та задовольняти людські й суспільні потреби, а також впливати на рішення клієнта щодо покупок. Тож маркетологам

потрібно знати механізми, принципи та правила процесу прийняття рішень з боку клієнтів і впливати на них з максимальною користю для підприємства. Зокрема необхідно не тільки повернути інвестиції, але й завдяки рекламі просувати власний бренд або всю лінійку продукції в цілому. Особливо важливо ефективно направити діяльність на скорочення бюджету та підвищення вимог до показників ефективності.

Штучний інтелект (ШТІ) уже давно є частиною сучасного бізнес-середовища ділового світу. Однією з найважливіших тенденцій у бізнесі сьогодні є стійке зростання ШТІ.

Штучний інтелект – це концепція нелюдських сутностей (наприклад, комп'ютерів), що володіють інтелектом на рівні людини та виконують інтелектуальні завдання. Загалом, це розумний комп'ютер, який здійснює такі самі розумні операції, як і людина. ШТІ має можливість вчитися на досвіді, пристосовуватися до нових даних і виконувати завдання, подібні до людських. Штучний інтелект робить більше, ніж просто надає підприємствам віртуальних особистих помічників – він змінює маркетинг, яким ми його знаємо. Цифрові маркетологи нині мають неймовірну хвилю інформації, що надходить з доступних, просунутих інструментів аналізу даних, забезпечуючи глибоке розуміння не лише споживачів, а й того, що, як і кому продавати.

Здебільшого в рекламі й раніше використовувалося багато розробок від маркетологів, проте зростання ШТІ у світі маркетингу дасть змогу проводити маркетингові кампанії, засновані на реальних даних, де штучний інтелект генеруватиме більш релевантні дані та інтегруватиме їх у кожен рекламну кампанію. Тож використання ШТІ у маркетинговій діяльності підприємств є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У фахових виданнях публікується багато наукових статей, присвячених вивченню процесу прийняття рішення, проте існує проблема їхнього осмислення та інтеграції в маркетингову практику операторів роздрібної торгівлі. Для розв'язання цієї проблеми необхідні наукові відкриття в практичній області, інформаційні бази даних, що дадуть змогу систематизувати найважливіші принципи, правила та механізми [1, с. 15].

Багато вітчизняних і закордонних вчених досліджують інструменти машинного навчання, їхнє практичне застосування в бізнесі. Серед них: Дж. Кіетцманн [2], Н. Вірз [3], М. Рекха [4], Л. Тепкема [5], Н. Юдіна [6], Е. Муллан [7], М. Ріккінен [8], О. Солобозов [9] та інші. Проте недостатньо вивченими залишаються питання впровадження в маркетингову діяльність підприємств роздрібної торгівлі концепцій і моделей ШТІ як форми прямого маркетингу.

Метою цієї статті є дослідження впливу інструментів штучного інтелекту на маркетингову діяльність підприємств роздрібної торгівлі для глибокого розуміння споживачів і персоналізації рекламних кампаній та повідомлень.

Матеріали та методи. Інформаційною основою проведення цього дослідження слугували наукові публікації вітчизняних і закордонних періодичних видань, присвячених питанням штучного інтелекту та його впливу на маркетингову діяльність підприємства роздрібною торгівлі з метою глибшого розуміння споживачів. У процесі дослідження використано такі загальнонаукові методи пізнання: історико-логічний, синтезу, порівняльного та системного аналізу, систематизації тощо.

Результати дослідження. *Штучний інтелект у маркетингу* – це метод використання даних клієнта та концепцій ШТІ, зокрема машинне навчання, для прогнозування подальшого кроку споживача й задоволення його потреб, навіть тих, які споживач ще не сформулював. Еволюція *Bigdata* і передові аналітичні рішення дали можливість маркетологам створити чіткішу картину своєї цільової аудиторії, ніж будь-коли раніше. Доцільно детальніше розглянути інструменти штучного інтелекту, що використовують великі компанії для глибокого розуміння споживачів.

Машинне навчання. Маркетологи намагаються розібратися у величезному сховищі даних, зрозуміти основну причину та ймовірність повторення певних дій, тож платформи машинного навчання необхідні, щоб допомогти виявити тенденції або загальні події та передбачити основні ідеї, реакції тощо. Машинне навчання можна використовувати не тільки для розкриття раніше прихованих ідей, але й для навчання та впровадження відкритих ідей у нові піар-кампанії, оптимізуючи охоплення споживачів, орієнтуючись тільки на релевантних користувачів.

Аналіз даних. *Bigdata* – концепція спроможності маркетологів агрегувати й сегментувати велику кількість даних з мінімальною ручною витратою. В умовах цифрової економіки є тисячі точок даних, прикріплених до цільової аудиторії, що можуть бути точно проаналізовані ботами для розуміння того, яке повідомлення кому сподобається [2]. Потім маркетологи можуть використовувати ці дані для доставляння потрібного повідомлення потрібній людині в потрібний час за обраним каналом.

Бізнес-прогнозування. Наразі існує багато факторів і сил, що впливають на сьогоднішнє і майбутнє бізнесу на ринку. Вони складні, дуже корельовані, а іноді взагалі важко піддаються вимірюванню. Одна з проблем, з якою стикаються маркетологи, полягає в тому, як передбачити точне майбутнє бізнесу або продукту, використовуючи складний набір вихідних даних за умов обмеженого часу. Багато процесів машинного навчання розроблено для автоматичного вивчення шаблонів у багатьох вхідних даних і допомагають маркетологам передбачати бажане майбутнє.

Динамічне ціноутворення (персоналізоване ціноутворення) – це цінова стратегія, в якій вартість визначена в залежності від попиту, доступності та профілю клієнта. Технології ШТІ використовуються

.....

навіть для прийняття рішень і розробки персоналізованих пропозицій на основі профілів клієнтів.

Пошук. Оскільки передові технологічні рішення стають прогресивнішими, то й аудиторія також стає розумнішою. Завдяки соціальним мережам і пошуковим системам споживач знаходить те, що шукає, швидше, ніж будь-коли раніше. Штучний інтелект та рішення для *Bigdata* можуть фактично проаналізувати ці шаблони пошуку та допомогти маркетологам виокремити ключові чинники, на яких варто зосередити свої зусилля.

Генерація контенту. Завдяки ШТІ маркетологи можуть вивести дані та таргетинг на цілком новий рівень. Маркетологи використовують безліч інструментів для перетворення даних у розумний текст. Така технологія автоматичного створення контенту містить в собі ШТІ та економить багато часу [3]. Найцікавіше в цьому, що клієнт не може відрізнити автоматизований контент від того, що напише людина.

Рекомендації / відстеження. Рекомендація є одним із кращих прикладів використання ШТІ у маркетингу. Сайти електронної комерції, блоги, соціальні мережі та медіа-сайти застосовують штучний інтелект для аналізу діяльності споживачів в інтернеті та рекомендують їм продукти й контент для кращої конверсії, а також для того, щоб вони проводили більше часу на їхніх сайтах. Відстеження контенту за допомогою ШТІ дасть можливість краще зв'язуватися з відвідувачами на певних сайтах і показувати їм більш релевантний контент. Цю технологію зазвичай застосовують для надання персоналізованих рекомендацій з контенту, які можуть бути цікаві користувачеві, наприклад, типові «люди, які купують товар X, також купують товар Y». Бренди використовують можливості ШТІ для персоналізації маркетингових кампаній за електронною поштою на основі переваг і поведінки користувачів [4]. Це дає змогу краще спілкуватися з ними та перетворювати їх у клієнтів. Машинне або автоматичне навчання аналізує безліч даних про споживача для подальшого визначення найзручнішого часу та дня тижня для контакту з користувачем, рекомендованої частоти, контенту, що привертає їхню увагу найбільше, а також які теми та заголовки електронної пошти генерують щонайбільше кліків.

Орієнтування оголошень. Завдяки новій кількості доступних даних інтернет-реклама стає розумнішою та ефективнішою. ШТІ може заглибитися в пошук за ключовими словами, соціальними профілями та іншими онлайн-даними для отримання результатів на рівні людини. Рекламні платформи *Facebook* і *Google* уже використовують машинне навчання та штучний інтелект, щоб знаходити клієнтів, які готові до виконання бажаної дії рекламодавця. Для досягнення цього аналізують інформацію користувача, зокрема його зацікавлення, демографічні дані та решту аспектів, щоб визначити кращу аудиторію для свого бренду.

Чат-боти – це сервіс, заснований на штучному інтелекті, взаємодія з яким відбувається через інтерфейс спеціальної програми. За призначенням є два основні типи чат-ботів [5]:

- для задоволення однієї або декількох цілей споживачів: наприклад, чат-бот, що працює у вікні чату на веб-сайті; або чат-бот, який працює в чаті будь-якої соціальної мережі;
- для спілкування з користувачами, надання будь-якої інформації, задоволення потреб (наприклад, чат-бот *Amazon* оцінює зовнішній вигляд клієнта на основі алгоритмів машинного навчання за допомогою порад фахівців моди).

Чат-боти перетворюють процес автоматизації відповідей на типові запитання потенційних покупців на простіший, надаючи їм можливість шукати потрібні їм продукт або послугу. Позитивним індикатором чат-бота, що працює на ШТІ, є його здатність відповідати на відкриті запитання. Ці боти використовують природну обробку навчання та машинне навчання, щоб знайти правильну відповідь. Рішення ШТІ також інтерпретують емоції та спілкування людини, що дає можливість цим платформам розуміти контент у відкритій формі: соціальні мережі, природна мова та відповіді через електронну пошту. Чат-боти також мають багато інших переваг, зокрема можуть обслуговувати клієнтів 24/7 і зберігати їхні дані, відповідати на кілька запитів від різних клієнтів одночасно, тому час очікування не є проблемою. Вони доброзичливі й ніколи не втрачають терпіння.

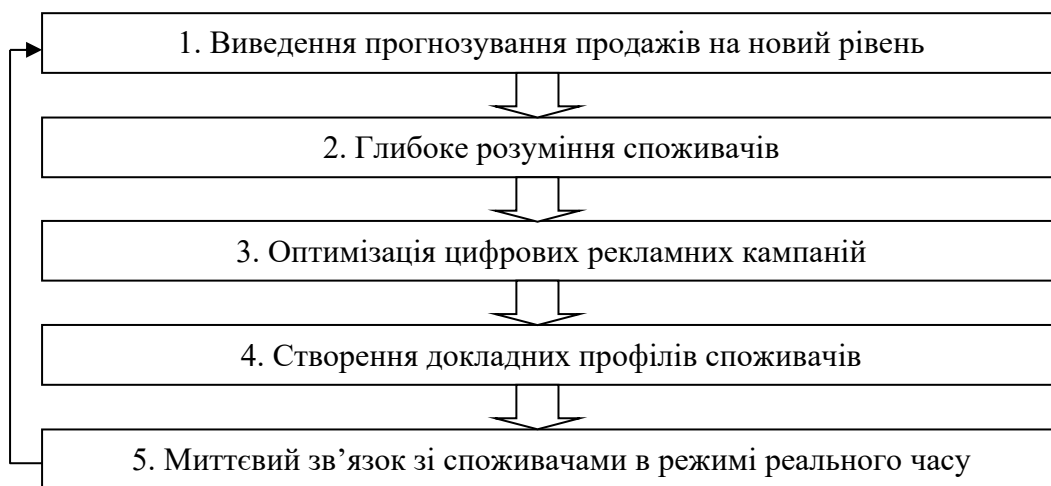
Підприємства стали вже збирати якомога більше даних, проте часто їх більше, ніж можливостей обробити та використати. Удосконалений штучний інтелект допоможе скоротити цей розрив через можливість виявляти закономірності, які є корисними для маркетологів у їхніх компаніях. Сегментація клієнтів є ключовою для маркетологів, оскільки дає змогу доставити потрібний контент потрібному клієнту в потрібний час і за потрібним каналом [6]. Можливість сегментування успішно зводиться до даних, доступних кожному споживачу. Однак охоплення та аналіз взаємодії зі споживачем – непросте завдання, це займає дуже багато часу для невеликої групи маркетологів.

Використовуючи ШТІ, який опрацьовує ці дані в режимі реального часу і навіть може переміщувати клієнтів з одного сегмента в інший на основі зміни їхньої поведінки з часом, маркетологи впевнені, що їхні клієнти отримують найкращі релевантні та персоналізовані повідомлення. Озброївшись інформацією з *Bigdata*, цифрові маркетологи значно підвищують ефективність своїх компаній і рентабельність інвестицій, до того ж усе це може бути досягнуто майже без додаткових зусиль з боку маркетолога [10]. Оскільки штучний інтелект допомагає гарантувати, що споживачі отримують тільки найактуальніший, найцінніший і персоналізований контент, підприємство роздрібною торгівлі може гарантовано збільшити свою рентабельність. Виявлено,

що 74 % споживачів розчаровані тим, що контент, який вони отримують, не персоналізований, проте 80 % споживачів подобається, що в електронних листах, які вони отримують від підприємств роздрібною торгівлі, є рекомендації товарів на основі попередніх покупок [7].

ШтІ спрощує персоналізацію для маркетологів, що сприяє перетворенню маркетингового бюджету в збільшення продажів і загалом поліпшення обслуговування клієнтів. Раніше доступна маркетологам інформація про споживачів значною мірою складалася з демографічних даних, як-от: вік, місце розташування, стать тощо. Хоча ці дані є корисними, проте вони досить загальні. Завдяки штучному інтелекту маркетологи мають можливість зрозуміти свою цільову аудиторію на найглибшому рівні. У звіті *Sales force State of Marketing* зазначено, що понад половини (51 %) маркетингових лідерів у Великобританії використовують ШтІ, а 28 % ще тестують його або планують це зробити протягом подальших двох років. Серед маркетологів, які його застосовують, 64 % відзначають, що штучний інтелект значно або суттєво підвищив загальну ефективність їхнього маркетингу, і 57 % вважають, що це важливо для створення маркетингу «один на один» у кожній точці контакту [7].

Розглянемо детальніше етапи впровадження ШтІ у маркетингову діяльність підприємств роздрібною торгівлі (рисунк).

Етапи впровадження штучного інтелекту в маркетингову діяльність підприємств роздрібною торгівлі

Джерело: складено автором.

Перший етап. Штучний інтелект виводить рішення з управління конверсією на новий рівень. Маркетологи можуть порівнювати важкі вхідні комунікації поряд з традиційними показниками, щоб відповісти на складні стратегічні питання. Використовуючи ШтІ, підприємства

роздрібною торгівлю точно знають, чи готовий потенційний клієнт до обговорення його потреб і здійснення покупок.

Другий етап. За допомогою ШтІ маркетологи остаточно знають, що споживачі думають, говорять і відчують про бренд у режимі реального часу [11]. Завдяки натиску доступних соціальних мереж (й інструментів для їхнього аналізу) досвідчені маркетологи дійсно можуть зрозуміти, що відчують клієнти, а також можуть використовувати ці дані в режимі реального часу й надалі швидко змінювати повідомлення або брендинг для максимальної ефективності.

Третій етап. Хоча існують різні способи оптимізації цифрової реклами та маркетингу на основі облікових записів, рішення з використанням ШтІ допомагають маркетологам просунути на крок вперед для глибшого розуміння та аналізу. Штучний інтелект може застосовувати безліч споживчих даних, прихованих в пошуку за ключовими словами, соціальних профілях та інших онлайн-даних, для ефективнішої цифрової реклами. Підсумком є результати й ідеї на рівні людини без ручної людської праці.

Четвертий етап. Велика кількість даних також може допомогти в створенні профілів споживачів. Рішення на основі штучного інтелекту надають маркетологам глибші знання про споживачів і потенційних клієнтів, даючи їм змогу доставити правильне повідомлення потрібній людині в потрібний час [12]. Секрет формування всеосяжного профілю полягає в зборі даних під час кожної взаємодії зі споживачем. Маркетологи можуть використовувати штучні рішення для просування цих профілів на крок уперед, удосконалювати маркетингові кампанії та створювати персоналізований контент.

П'ятий етап. Однією з передових можливостей ШтІ є його здатність аналізувати великі блоки відкритого контенту та виявляти тенденції. Це дає можливість брендам безпосередньо взаємодіяти зі споживачами в режимі реального часу шляхом онлайн-розмов (месенджерів), чат-ботів або подій. Спілкування зі споживачами в точний «момент прийняття рішення» може допомогти безпосередньо вплинути на рішення про покупку. Завдяки ШтІ маркетологи можуть відстежувати соціальні розмови та інші відкриті форуми для виявлення будь-яких відповідних розмов [13].

Машинне навчання може бути визначено як застосування ШтІ в бізнес-системах підприємств торгівлі. Технології штучного інтелекту дають змогу бізнес-системам розширювати та поглиблювати досвід і автоматично навчатися без будь-якого їхнього програмування. Машинне навчання концентрується на розробці програм для забезпечення доступу до даних, їхнього аналізу та подальшого використання для навчання. Розглянемо трансформаційні процеси, що відбуваються в маркетинговій діяльності підприємств роздрібною торгівлю під впливом машинного навчання (*таблиця*).

Таблиця

Трансформаційні процеси маркетингових функцій підприємств роздрібної торгівлі під впливом машинного навчання [9]

Сфера трансформації	Функція маркетингу	Вплив машинного навчання
Режим реального часу	Збутова	Миттєва машинна обробка великих даних про поведінкові особливості споживача дає змогу змінювати контент реклами в лічені секунди. Прикладом є процес реорієнтування реклами, що використовує <i>Facebook</i> . Машинне навчання та інші інноваційні технології відкривають нові можливості для маркетингу, даючи можливість генерувати глибший, дієвий і потужніший інсайт на основі аналізу та обробки великих даних у режимі реального часу та 24 години на добу
Ефективність маркетингу	Управління та контроль	Ефективний бізнес-маркетинг має свою аудиторію та створює можливість сформувати точки контакту зі споживачем. Проте проблема бізнесу в тому, що маркетингові зусилля часто є марними. Для вдосконалення маркетингової стратегії та підвищення ефективності маркетингових кампаній бізнес як онлайн, так і оффлайн застосовує метод проб і помилок. Технології машинного навчання мають потенціал істотного підвищення ефективності маркетингових зусиль, забезпечуючи перегляд реклами товарів і послуг з тими із споживачів, хто шукає конкретний продукт, або поведінкові патерни учасників соціальних мереж припускають наявність їхнього інтересу до таких товарів і послуг [8]. Використовуючи дані про поведінкові характеристики споживача, маркетологи зможуть визначити цільову аудиторію і значно підвищити ймовірність конверсії потенційних покупців на постійних клієнтів
Маркетингові прогнози	Аналітична	Застосування технології машинного навчання в маркетингу пропонує можливість придбання товару або послуги, які хотіли б мати споживачі, до усвідомлення ними свого бажання здійснити покупку. Машинне навчання є драйвером розробки алгоритмів для прогнозування попиту та здійснення його ранжування
Структурування маркетингового контенту	Збутова	Технологія машинного навчання дає змогу повною мірою застосовувати семантичний аналіз таким чином, що маркетологи знають не тільки точний рекламний контент, але й реакцію аудиторії на цей контент. Результативність такого аналізу найпомітніше проявляється в <i>Twitter</i> , де маркетологи можуть здійснювати моніторинг повідомлення для виявлення реакції конкретної цільової аудиторії [13]. Копірайтери та бренд-менеджери з урахуванням виявлених трендів у відповідях і коментарях аудиторії можуть швидко переналаштувати раніше розміщену рекламу
Зниження витрат	Управління та контроль	Машинне навчання вимагає значно меншу кількість співробітників, забезпечує скорочення маркетингових трудових витрат. Оскільки процес оновлення рекламних пропозицій для домінуючої кількості клієнтів здійснюється через автоматичне розсилання електронних повідомлень, планове розміщення постів у соціальних медіа, а також завдяки розміщенню реклами та іншого контенту онлайн, оскільки витрати бізнесу на комунікацію істотно знижуються. Машинне навчання також може бути використано для виробництва та дистрибуції матеріалів оффлайн, що дає змогу маркетологам виявити точну кількість матеріалів і застосовувати найефективніші канали дистрибуції, скорочуючи витрати, пов'язані з перевиробництвом рекламної продукції

Як видно з *таблиці*, машинне навчання має великий вплив на маркетингові функції підприємств роздрібної торгівлі, особливо в розрізі функцій контролю та управління, що, насамперед, зумовлює зниження витрат та підвищення ефективності загального маркетингу. Це важливо, оскільки такі види трансформацій є для багатьох підприємств роздрібної торгівлі встановленими стратегічними цілями, які протягом тривалого часу лишаються недосяжними.

Висновки. Отже, основою глибокого розуміння споживачів є впровадження у діяльність підприємств роздрібної торгівлі маркетингу штучного інтелекту як форми прямого маркетингу, в якій використовуються методи маркетингу баз даних, а також концепції та моделі ШТІ, зокрема машинне навчання. Прямий маркетинг може підвищити ефективність розуміння психології споживачів через спрямування зусиль саме на потрібного покупця.

Завдяки штучному інтелекту маркетологи мають можливість взаємодіяти зі споживачами на кожному етапі процесу купівлі-продажу, базуючись на персоналізованій інформації про географію, демографічний стан, потреби, уподобання споживачів. Розуміння психології споживачів підвищить ефективність маркетингу шляхом спрощення їхнього розподілу на окремі групи, що дає змогу забезпечити додаткову сегментацію в нішах з високою цільовою спрямованістю. Замість однієї рекламної кампанії для запланованих цільових споживачів маркетологи зможуть створювати персоналізований, природний рекламний текст, що відрізнятиметься для кожного цільового сегмента споживачів.

Враховуючи задоволення потреб клієнтів, штучний інтелект зможе краще зрозуміти, який тип контенту найцікавіший для споживача, що дасть можливість відстежувати офіційні веб-сайти для кожного окремого користувача. У цифровому світі це підвищить конверсію, пропонуючи клієнтам саме ту пропозицію, яку вони бажають. Інструменти розуміння потреб споживачів, зокрема машинне навчання, необхідно використовувати для персоналізації кожного клієнта. Підприємство роздрібної торгівлі має змогу вирішити два завдання: визначити, що потрібно відвідувачу, враховуючи його поведінку на сайті, аналізуючи його зв'язки з товарами; а також доставити спеціально сформульовану для нього товарну пропозицію за різними каналами комунікації. Отже, відбувається процес персоналізації сайту та *email*-маркетингу. Сайт і поштові розсилання адаптуються під профіль інтересів користувача. Кожен користувач отримує свою версію онлайн-магазину та рекламного листа, а магазин одержує збільшення конверсії, середнього чеку та виручки. Глибоке розуміння потреб споживачів за результатами збору, систематизації та обробки великих масивів даних, безумовно, змінює світ маркетингу та дає можливість маркетологам створювати більш персоналізовані кампанії для залучення споживачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барден Ф. Код зламано, або Наука про те, що змушує купувати. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 340 с.
2. Kietzmann J. P., Emily J. T. Artificial Intelligence in Advertising: How Marketers Can Leverage Artificial Intelligence Along the Consumer Journey. *Journal of Advertising Research*, Vol. 58, 2018, pp. 263-267.
3. Wirth N. Hello marketing, what can artificial intelligence help you with. *International Journal of Market Research*, Vol. 60 (5), pp. 435-43.
4. Rekha M., Asharaf S. Artificial Intelligence Marketing: An application of a novel Lightly Trained Support Vector Data Description. *Journal of Information and Optimization Sciences*, Vol. 37(5), pp. 681-691.
5. Tjepkema L. What Is Artificial Intelligence Marketing & Why Is It So Powerful? URL: <https://www.emarsys.com/en/resources/blog/artificial-intelligence-marketing-solutions>.
6. Юдіна Н. В. «Дорожня карта» підприємства у контексті футурології техногенної економіки. Традиції і інновації. Інновації та фундаментальні науки в умовах техногенної економіки: збірник Матеріалів міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Київ, 25 листоп. 2016 р.); 2016. URL: <http://futurolog.com.ua/publish/2/Zbirnyk.pdf#page=6>.
7. Mullan E. The Uses of Artificial Intelligence to Marketers. URL: <https://blog.hurree.co/blog/what-is-artificial-intelligence-marketing>.
8. Riikinen M., Saarijärvi H., Sarlin P., & Lähteenmäki I. (2018). Using artificial intelligence to create value in insurance. *International Journal of Bank Marketing*. 36(6). 1145-1168. DOI: <https://doi.org/10.1108/IJBM-01-2017-0015>.
9. Солобозов О. 5 причин, почему машинное обучение – это будущее маркетинга, 2018, Июнь, С. 13. URL: <https://www.criteo.com/ru/insights/5-prichin-pochemu-mashinnoe-obuchenie-eto-budushhee-marketinga>.
10. Юдіна Н. В. Маркетингові аспекти футурологічних наслідків технологізації. *Економіка. Управління. Інновації: електронне фахове видання*. 2013. №1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_1_71.
11. Лемеш Е. Social CRM: управляя опытом клиента. *Маркетинг-газета: электронное издание Украинской Ассоциации Маркетинга*. 2012. июль. С. 2–3. URL: <http://www.uam.in.ua/rus/projects/marketing-newspaper/archive.php>.
12. Мак-Дональд М. Стратегическое планирование маркетинга. СПб.: Питер, 2000. 320 с.
13. Мур Д. А. Преодоление пропасти: маркетинг и продажа хайтек-продуктов массовому потребителю [пер. с англ.]. Москва. Вильямс, 2006. 368 с.

Стаття надійшла до редакції 08.04.2020.

Proskurnina N. Artificial intelligence in marketing activities.

Background. *The main purpose of marketing is to influence purchasing decisions. To do this, marketers need to know the mechanisms, principles and rules of the decision-making process by customers and influence them to the maximum benefit for the company. Thus, today one of the most important trends*

in business today is the steady growth of artificial intelligence, which already affects every area of the business world.

***The analysis of recent research and publications** has shown that despite the availability of some scientific achievements, the issues of introducing the concepts and models of STI as a form of direct marketing into the marketing activities of retail enterprises remain insufficiently studied.*

*The **aim** of the paper is to study the impact of artificial intelligence tools on the marketing activities of retailers for a deeper understanding of consumers and personalization of advertising campaigns and messages.*

***Materials and methods.** In the course of the research scientific publications in domestic and foreign periodicals were used, as well as general scientific methods of cognition, namely: historical-logical, synthesis, comparative and system analysis, systematization, etc.*

***Results.** The paper is devoted to revealing the essence of artificial intelligence in marketing activities in order to better understand the needs of consumers. The steady growth of artificial intelligence as the most important trend of modern business has been identified. The definition of artificial intelligence in marketing is identified as a method of using customer data and concepts of artificial intelligence such as machine learning to predict the next step of the consumer and meet his needs. The main tools of artificial intelligence, which are used by large corporations for a deep understanding of consumers, are studied. There are two main types of chat-bots designed to meet the goals of consumers and communicate with users. The main stages of using artificial intelligence in the marketing activities of retail operators are considered. The transformational processes of marketing functions of retail operators under the influence of machine learning are characterized. The most significant areas of transformation of marketing functions are formulated.*

***Conclusion.** Thus, the basis of a deep understanding of consumers is the introduction of retail marketing artificial intelligence as a form of direct marketing, which uses methods of database marketing, as well as concepts and models of STI, such as machine learning. Direct marketing can increase the effectiveness of understanding consumer psychology by focusing on the right customer.*

Artificial intelligence allows marketers to interact with consumers at every stage of the buying and selling process, based on personalized information about the geography, demographic status, needs, preferences of consumers. Understanding consumer psychology will increase the effectiveness of marketing by simplifying their distribution into individual groups, which will provide additional segmentation in niches with a high targeting.

***Keywords:** artificial intelligence, personalization of consumers, machine learning, marketing functions, content generation, transformational processes.*

REFERENCES

1. Barden, F. (2017). Kod zlmano, abo Nauka pro te, shho zmushuje kupuvaty [The code is broken, or the science of what makes you buy] Kharkiv: Klub Simejnogho Dozvillja [in Ukrainian].

2. Kietzmann, J. P., & Emily, J. T. (2018). Artificial Intelligence in Advertising: How Marketers Can Leverage Artificial Intelligence Along the Consumer Journey. *Journal of Advertising Research*, 58, 263-267 [in English].
3. Wirth, N. (2018). Hello marketing, what can artificial intelligence help you with? *International Journal of Market Research*, 60 (5), 435-438 [in English].
4. Rekha, M., & Asharaf, S. (2016). Artificial Intelligence Marketing: An application of a novel Lightly Trained Support Vector Data Description. *Journal of Information and Optimization Sciences*, 37(5), 681-691 [in English].
5. Tjepkema, L. (2017). What Is Artificial Intelligence Marketing & Why Is It So Powerful? Retrieved from: <https://www.emarsys.com/en/resources/blog/artificial-intelligence-marketing-solutions> [in English].
6. Judina, N. V. (2016). «Dorozhnya karta» pidpryjemstva u konteksti futurologhiji tekhnoghennoji ekonomiky. Tradyciji i innovaciji. Innovaciji ta fundamentalni nauky v umovakh tekhnoghennoji ekonomiky: zbirnyk Materialiv mizhdyscyplinarnoji naukovy-praktychnoji konferenciji [«Roadmap» of the enterprise in the context of futurology of the technogenic economy. Traditions and innovations. Innovation and fundamental sciences in the technogenic economy: a collection of Proceedings of the Interdisciplinary Scientific and Practical Conference] (Kyjiv, 25.11.2016). Retrieved from <http://futuolog.com.ua/publish/2/Zbirnyk.pdf#page=6> [in Ukrainian].
7. Mullan, E. (2018). The Uses of Artificial Intelligence to Marketers. Retrieved from: <https://blog.hurree.co/blog/what-is-artificial-intelligence-marketing> [in English].
8. Riikkinen, M., Saarijärvi, H., Sarlin, P., & Lähteenmäki, I. (2018). Us ingartificial intelligence to create value in insurance. *International Journal of Bank Marketing*, 36(6), 1145-1168 [in English].
9. Solobozov, O. (2018). 5 prichin, pochemu mashinnoe obuchenie – eto budushchee marketinga [5 reasons why machine learning is the future of marketing]. Retrieved from <https://www.criteo.com/ru/insights/5-prichin-pochemu-mashinnoe-obuchenie-eto-budushchee-marketinga> [in Ukrainian].
10. Yudina, N. (2013). Marketynghovi aspekty futurologhichnykh naslidkiv tekhnologhizaciji [Marketing Aspects of Futurological Implications of Technologization] *Ekonomika. Upravlinnja. Innovaciji: elektronne fakhove vydannja - Economy. Management. Innovation: an electronic professional edition, 1*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_1_71 [in Ukrainian].
11. Lemesh, E. (2012). Social CRM: upravlyaya opytom klienta [Social CRM: Managing customer experience] *Marketing-gazeta: elektronnoe izdanie Ukrainiskoy Assotsiatsii Marketinga - Marketing Newspaper: electronic edition of the Ukrainian Marketing Association, July, 2–3*. Retrieved from <http://www.uam.in.ua/rus/projects/marketing-newspaper/arhive.php> [in Russian].
12. McDonald, M (2000). *Strategicheskoe planirovanie marketinga [Strategic Marketing Planning]* SPb.: Pyter [in Russian].
13. Mur, D. (2006). *Preodolenie propasti: marketing i prodazha khaytek-produktov massovomu potrebitelyu [Bridging the Gap: Marketing and Selling High-Tech Products to the Consumer]* Moscow: Vil'yams [in Russian].